

**T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ
VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ
-BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU'NDAN TANZİMAT
FERMANI'NA KADAR-**

(YÜKSEK LİSANS BİTİRME TEZİ)

**Hazırlayan
Mehmet Naim OKUR
044228001013**

**Danışman
Prof.Dr. Orhan GÖKÇE**

**KONYA
2007**

İÇİNDEKİLER:

ÖZET	5
ABSTRACT	6
TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ	7
-BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU'NDAN TANZİMAT FERMANI'NA KADAR- .	7
GİRİŞ	7
BÖLÜM I	8
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	8
BU BÖLÜMDE KONUNUN ANLAŞILMASI İÇİN İHTİYAÇ DUYULABİLİNECEK OLAN BAŞLICA KAVRAMLAR GENEL ÇERÇEVELERİYLE İNCELENECEKTİR. BÖYLECE KONUNU BÜTÜNLÜK İÇİNDE ANLAŞILMASI KOLAYLAŞACAKTIR.	8
1.1.TÜRK DEVLETİNİN FELSEFİ TEMELLERİ	8
1.2. İSLAMİYET'TEN ÖNCE KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE KURUMLAR VE ÜNVANLAR	10
1.2.1. İSLAMİYET'TEN ÖNCE KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE BAŞLICA KURUMLAR	10
1.2.1.1. HÜKÜMET MEKANİZMASI	10
1.2.1.2. ASKERİ VE İDARİ TEŞKİLAT	12
BÖLÜM II.....	15
İSLAMİYET'TEN ÖNCE KURULAN TÜRK DEVLETLERİNİN DİNİ, TOPLUMSAL, EKONOMİK VE SİYASİ YAPISI	15
2.1. TÜRKLERİN İSLAMİYET'TEN ÖNCE KABUL ETTİKLERİ DİNLER.....	15
2.1.1. GELENEKSEL TÜRK DİNİ.....	15
2.1.1.1. KUTSAL VARLIKLAR	19
2.1.1.2. İBADETLER	21
2.1.2. KONFÜÇYANİZM VE TAOİZM.....	24
2.1.3. BUDİZM.....	24
2.1.4. HRİSTİYANLIK	25
2.1.5. MUSEVİLİK.....	26
2.2. İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ TÜRK DEVLETLERİNİN TOPLUMSAL YAPISI	27
2.2.1. ESKİ TÜRKLERDE AİLE YAPISI.....	28
2.2.2. ESKİ TÜRKLERDE BOYLAR.....	30
2.2.3. YERLEŞİK, ŞEHİRLİ TÜRKLER.....	32

2.3..... İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ TÜRK DEVLETLERİNİN İKTİSADİ YAPISI	33
2.4. İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ TÜRK DEVLETLERİNİN SİYASİ YAPISI	35
BÖLÜM III	39
İSLAMİYET'TEN ÖNCE KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ	39
3.1. İSLAMİYET'TEN ÖNCE ANAVATANDA KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ	39
3.1.1. İSLAMİYET'TEN ÖNCE GELENEKSEL TÜRK DİNİNE BAĞLI TOPLULUKLARIN ANAVATANDA KURDUKLARI DEVLETLERDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	40
3.1.1.1. BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU'NDA YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	40
3.1.1.2. BİRİNCİ VE İKİNCİ GÖKTÜRK İMPARATORLUĞU'NDA YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	45
3.1.2. İSLAMİYET'TEN ÖNCE GELENEKSEL TÜRK DİNİ DIŞINDA BİR DİNİ KABUL EDEN TOPLULUKLARIN ANAVATANDA KURDUKLARI DEVLETLERDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	49
3.1.2.1. UYGURLAR'DA YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	49
3.2. İSLAMİYET'TEN ÖNCE ANAVATAN DIŞINDA KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ	52
3.2.1. İSLAMİYET'TEN ÖNCE GELENEKSEL TÜRK DİNİNE BAĞLI TOPLULUKLARIN ANAVATAN DIŞINDA KURDUKLARI DEVLETLERDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	52
3.2.1.1. AVRUPA HUN İMPARATORLUĞU'NDA YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	53
3.2.2. İSLAMİYET'TEN ÖNCE GELENEKSEL TÜRK DİNİ DIŞINDA BİR DİNİ KABUL EDEN TOPLULUKLARIN ANAVATAN DIŞINDA KURDUKLARI DEVLETLERDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	57
3.2.2.1. HAZAR HAKANLIĞI'NDA YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	57
BÖLÜM IV	60
İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN SONRA KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ	60
4.1. İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN SONRA ANAVATANDA KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ	60

4.1.1. KARAHANLILAR DEVLETİ'NDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	60
4.2. İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN SONRA ANAVATAN DIŞINDA KURULAN HALKIN YÖNETENLERİ TÜRKLEŞTİRDİĞİ TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ	63
4.2.1. ALTIN ORDA DEVLETİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	63
4.3. İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN SONRA ANAVATAN DIŞINDA KURULAN SADECE ORDUNUN VE YÖNETENLERİN TÜRK OLDUĞU TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ	65
4.3.1. GAZNELİLER DEVLETİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	65
4.4. İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN SONRA İKTİDARIN DİNİ BASKIN BİR YÖNETİM ARACI OLARAK KULLANARAK HALKIN MEZHEBİNİ DEĞİŞTİRDİĞİ TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ	66
4.4.1. SAFEVİLER DEVLETİ YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	67
4.5. İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN SONRA ANAVATAN DIŞINDA KURULAN FETİH VE İSKAN POLİTİKASI GÜDEN HALKININ BÜYÜK ÇOĞUNLUĞUNUN TÜRK OLDUĞU TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ	67
4.5.1. BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU'NDA YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	67
4.5.2. TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	71
4.5.3. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ.....	73
SONUÇ	84
TABLolar	87
TABLO I: TÜRK DEVLET MEKANİZMASININ GELİŞİM ÇİZGİSİ	87
TABLO II: TÜRK DEVLETLERİNDE SOSYAL HAREKETLİLİK	90
KAYNAKÇA.....	91

ÖZET

Tarih boyunca iktidarın meşruiyet kaynakları ve halkla olan ilişkisi siyasi yazının en popüler konularından olmuştur. Bununla birlikte 2000 yıldan uzun süredir tarih sahnesinde bulunan türk milletinin kurduğu devletler bu bakış açısıyla bugüne kadar incelenmemiştir.

Bu konuda bilgilerin aşırı dağılmış bir şekilde bulunması bu çalışmayı sınırlandıran başlıca etken olmuştur.

Konunun özelliğinden ötürü alan çalışması yerine kaynak taramasıyla yetinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Hun İmparatorluğu, Yöneten yönetilen ilişkisi, Türk Devletleri, Siyasi Meşruiyetin temelleri,

ABSTRACT

During history, legitimacy resources of the government and their relation with the folk became one of the most popular subjects of political literature. Beside this, for a longer time more than two thousand years, the states that were established by Turkish Nation in the history scene were not examined under this aspect.

The information about this point has been spread extremely and this case became primarily affect limitation of the study. Due to specification of the subject, instead of meaning study, resource scanning became sufficient.

Key Words: Great Hun Empire, relation between administrators and managed folk, Turkish States, Fundamentals of political legitimacy.

TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

-BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU'NDAN TANZİMAT FERMANI'NA KADAR-

GİRİŞ

Bu çalışma, Türklerin farklı coğrafyalarda; kabul ettikleri farklı dinlerin ve etkileşim içine girdikleri çeşitli kültürlerin etkisinde, farklı milletlerin içinde kurdukları ve yaşattıkları devletlerin halkına bakış açısını ve halkın devlete bakış açısını tespit edebilmek için hazırlanmıştır. Çalışmanın temel amacı Türk Devletlerinde yöneten yönetilen ilişkisini inceleyerek; sonuç bölümünde Türk devletlerinin dayandığı meşruiyet anlayışını ortaya çıkarmaktır. Çalışmanın metodu tarihi metinlerin siyaset bilimi açısından değerlendirilmesi olacaktır.

İki bin yıldan fazla bir zamandır tarih sahnesinde bulunan Türk milleti, bu süre zarfında -kısa fasıllar hariç- güçlü en az bir devletle tarih sahnesinde olmuş, modern zamanın imkânlarıyla modern devletlerin yönetemediği coğrafyaları yüzlerce yıl yönetmiştir. Söz konusu coğrafyalardan çekilişi ise bir halk isyanı neticesinde olmamış, ya dış güçler tarafından sökülüp atılmış ya da alternatifini kendi bünyesinden çıkartarak tarih sahnesinden çekilmiştir. Ve bu sürede bıraktıkları eserler, kendilerinden sonra gelen Modern Batılı Devletlerin bıraktıklarından kat kat fazla olmuştur.

İslam öncesi Türk devletlerinin yönetim mekanizması ve ekonomik yapısı İslamın kabulünden sonra kurulan devletlerde de ana hatlarıyla devam ettiği için, birinci bölümde ana hatlarıyla anlatılan kavramsal çerçeve ve ikinci bölümde anlatılan dini, toplumsal, ekonomik ve siyasi yapı her Türk devletinin içinde farklı yönleriyle anlatılacak bu konular için farklı bölümler yapılmayacaktır. İslam dininin topluma etkisi ise yine her devlet için ayrı ayrı anlatılacaktır. Zira daha önceki Türk devletlerinden farklı olarak İslam dini gerek kabul edilen farklı mezhepler itibariyle olsun gerekse de farklı yorumları itibariyle olsun farklı etkilere sahip olmuştur.

BÖLÜM 1

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde konunun anlaşılması için ihtiyaç duyulabilecek olan başlıca kavramlar genel çerçeveleriyle incelenecektir. Böylece konuyu bütünlük içinde anlaşılması kolaylaşacaktır.

1.1.TÜRK DEVLETİNİN FELSEFİ TEMELLERİ

Kök-Türk Devletinin kuruluşu Orhun Abidelerinde şu ifadelerle anlatılır; “Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresinin tutu vermiş, düzenleyi vermiş.”(Ergin, 2003: 9) Bu ifadeler bir taraftan devlete cihanşümullük diğer taraftan da devlete ilahi bir temel vermektedir. Bu anlayışı Hunlardan Osmanlılara kadar hemen hemen bütün Türk devletlerinde görmekteyiz. Bütün insanlığı kucaklayan devlet anlayışına diğer milletlerin tarihlerinde çok nadir rastlamaktayız. Mesela Eski Yunan Sitelerine baktığımızda devlet hem faaliyet alanı olarak, hem de anlayış itibariyle sadece birkaç şehirle ve etrafındaki kırsal alanlarla sınırlıydı. Dini, siyasal, askeri ve ekonomik olarak bir bütünü temsil etmekteydi.(Göze, 1995: 1) Türklerde ise bu alan; faaliyet alanı olarak devletin fiili gücüyle sınırlı fakat hedeflenen alan olarak sınırsızdır. Bütün insanlığı içerir. Esas amaç insanlığa tahakküm etmek değil, bir düzen vererek insanlığı huzura kavuşturmaktır. Bu şekildeki bir devlet anlayışı gerek idealizm açısından, gerekse düşünce sistemi açısından Ögel’e göre sadece Çin’de ve Türkler’de bulunmaktadır.(Ögel, 1982: 2)

Türk devletini kuruluş amacı ve felsefesi açısından en iyi tanımlayan kavram aslında devletin isminde gizliydi; “İl”. Bu kelime Orhun Abideleri’nde devletin ismini tanımlarken anlamı Divan-ı Lügat’it Türk’te barış olarak açıklanmaktadır. Ziya Gökalp aynı zamanda Eski Türklerin dini sistemini de “İl” yani “sulh” sistemi olarak tanımlamaktadır. Bu sistem sayesinde Eski Yunan Sitelerindeki gibi kendilerine ait tanrıları olan boyların tanrıları ortadan kaldırılmış ve hepsinin yerine mahiyeti

bilinemeyen bir “Tek Tanrı” geçmiştir. İşte bu Tek Tanrı sayesinde boylar ve aşiretler kendi tanrılarının kendilerini kışkırttukları bitmek bilmeyen savaşlardan ve kan davalarından kurtularak tek bir çatı altında birleşebilmişlerdir. Gerçi bu birleşme için de savaşlar olmuş ama barış geldiğinde ve devlet yani “İ” teşekkül ettiğinde uzun bir süre için bu savaşlar ve kan dökmeleer sona ermiştir.(Gökalp, 1981: 9,10)

Türklerdeki “Tanrı”, mahiyeti ve şekli ile belirsizdi. Çağdaş diğer milletlerde görülen insanlaştırma veya çeşitli formlarda düşünmeye Türklerde rastlanmaz. O sadece kendisine benzer ve nasıl olması gerekiyorsa öyledir.(Ünal, 2000: 46)

Türk devletinin felsefi temellerini oluşturan en önemli kavramlardan diğer ikisi de, millet ve vatandır. Devlet ancak bu ikisinin ahenkli birlikteliği halinde var olabilirdi. Bu ikisinin birinden taviz verilmesi devletin temellerini sarsabileceği gibi, yıkılmasına da yol açacaktı. Türk devletinde vatanın yani toprağın önemine dair en eski belge Büyük Hun İmparatorluğundan kalmıştır. Bu belgeye göre Mete, kendisinden istenen atını ve eşini göndermiş; ancak toprak istendiğinde saldırarak bunları isteyen devleti yenmiş ve verdiklerini de geri almıştır.(Koca, 2002: 824,825) Bu anlayış sonraki dönemlerde de devam etmiş, Türk devletlerinin temel anlayışı olagelmiştir. Orhun Abidelerinde de toprağın ve suyun ancak devlete bağlı topluluklarca yerleşilerek sahip olunacağı daha doğrusu ancak böyle iskânla sahip olunması gerekliliği bildirilmiştir.(Ergin, 2003: 15)

Milletin, hür ve müstakil olarak kendisinden çıkan bir kağan tarafından yönetilmesi zorunluluğu devletin bir diğer temelidir. Gerek Büyük Hun İmparatorluğu dönemindeki uygulamalar gerekse daha sonraki belgeler ve uygulamalar bunun en belirgin göstergeleridir. Orhun Abidelerinden öğrendiğimize göre devletin ortadan kalkması halkın Çin Devletine bağlanmasına yol açar.(Ergin, 2003: 11) Devlet günümüzdeki gibi diğer devletlerin müdahalelerini engelleyebildiği oranda gücünü ve halkının kendisine bağlılığını muhafaza edebilmekteydi. Söz konusu hükümdar yönetme yetkisini doğrudan Tanrıdan almaktaydı. Ancak bu yetki hükümdar onu hak ettiği sürece hükümdara ait kalıyor, hükümdar hak etme vasfını kaybettiği zaman; aynı zamanda bu

yetkiyi de kaybetmiş oluyordu. Bu hak etmeyi belirleyen en önemli faktörler ise; törelere uyma ile halkı güvenlik ve refah içinde yaşatma olmaktaydı.(Koca, 2002: 828)

1.2. İSLAMİYET'TEN ÖNCE KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE KURUMLAR VE ÜNVANLAR

Kurulan ilk devletten bu güne kadar geçen bütün devletlerde kurulan her devletin mutlaka kendi ihtiyaçlarını karşılayan bir takım kurumları ve bu kurumları temsil eden kişilerin kullandığı unvanlar olagelmıştır. Bu başlık altında işte bu kurumlar ve ünvanlar konunun ihtiyaç duyduğu ölçüde incelenecektir.

1.2.1. İSLAMİYET'TEN ÖNCE KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE BAŞLICA KURUMLAR

Her siyasi mekanizma hükmettiği toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilmek için kendi şartlarına ve toplumun hayat anlayışı ile ihtiyaçlarına uygun bir yapılanma içine girmiştir. Eski çağlarda “Tanrısal Krallık”lardan demokrasilere, “Kilise Devletleri”nden İmparatorluklara uzanan devlet şekillerindeki çeşitlilik bu ihtiyaçlardan ve şartlardan doğmaktaydı. Bu bölümde ihtiyaçların ve içinde bulunulan şartların Türk devletini nasıl etkilediği incelenecektir.

1.2.1.1. HÜKÜMET MEKANİZMASI

İslamiyet'in kabulünden önce kurulan Türk devletlerinde devletin bekâsından, halkın refah ve mutluluğundan birinci derecede sorumlu olan, Hükümdar ve onun yokluğunda icra-i hükümet eyleyen Katun'dur. Bahseden kaynaklardan net ifadelerle olmasa da bir hükümetin varlığı ortaya çıkmaktadır. Hükümetin içinde bir danışman veya başbakan statüsünde bulunan görevli, hükümdar ve hatundan sonra en önemli yetkiye sahiptir. Bu görevlinin mutlaka Türk olması da gerekmemektedir.(Ögel, 1981a: 506,514; Ögel, 1982: 313) Hükümdar, hatun ve başbakanın dışında bugünkü deyimle bakan diyebileceğimiz yetkililer de mevcuttur. Çin kaynakları Göktürklerde ve Uygurlarda dokuzar kişilik bir kabineden söz etmektedir. Hükümet ve uzantıları günümüzde de olduğu gibi devletin işleyiş mekanizmasının çalışmasından sorumluydu.

Mesela bu dokuz bakandan altısı dış ilişkilerde sorumluyken üçü de iç işleyişten sorumluydu.(Kafesoğlu, 2000: 265)

En önemli kurum devletin bizzat kendisini temsil eden hükümdar ve hanedan ailesiydi. Hükümdar değişikliğine ait kurallar her devletin özel şartları ile belirlenmiştir. Hun İmparatorluğunda hem ana hem de baba tarafından hanedan kanı taşıyan prensler veliaht statüsünde olurken, Göktürk İmparatorluğunda “Ülüş” sistemi getirilmişti. (Gumilev, 2002: 149,150) Ancak veliahtlık her zaman tek bir kişiye ait olmuyordu. Genel olarak hanedanın bütün üyeleri ortak olarak veliaht konumundaydı. Ve içlerinden en iyisi devlet meclisi tarafından seçiliyor veya taht kavgası ortaya çıkıyordu. Hükümdarın belirlenmesindeki metafizik öge “Kut” olarak isimlendirilen ve Tanrıdan geldiği kabul edilen yönetme hakkıydı. Bu hak bütün hanedan mensuplarında mevcuttu; ancak, tahtı ele geçirende ortaya çıkardı. Bu hak, Tanrıdan gelmesine rağmen değişmez bir niteliğe de sahip değildi. Kut’u kazananın icraatları, tutum ve davranışlarıyla da onu koruması gerekiyordu. Bu nokta itibariyle kut metafiziksel yönünün yanında en az metafiziksel yönü kadar önemli bir seküler yöne de sahipti. Eğer hükümdar devleti ve milleti zarara sokacak davranışlar içine girerse, girdiği savaşları kaybederek devleti ve milleti zor duruma sokarsa veya toplumun vicdanına aykırı davranırsa, kutunu yani toplumsal meşruiyetini kaybederdi. Bu durumda ya kurultay toplanarak, ya da bir başkaldırı neticesinde tahtını kaybederdi.(Koca, 2002: 828, Kaşıkçı, 2002, 892)

Hükümdar Tanrıdan “Kut” alması sebebiyle devletin bizzat tek temsilcisi konumundaydı. Her ne kadar kurultaylar vasıtasıyla yasama ve yürütme ayrı ayrı görevlerini icra ediyorlar gibi görünseler de, uygulamada hem yürütme, hem yasama hem de yargı güçlerinin en büyük temsilcisi bizzat hükümdardı. Zira Tanrıdan aldığı kut dolayısıyla halkın bütün ihtiyaçlarından, mutluluğundan ve törelerin uygulanmasından bizzat hükümdar Tanrıya karşı sorumluydu. Hükümdar savaş durumunda ordunun başkomutanı, kurultaylarda kurultay başkanı ve töre değişiklikleri teklifini getiren, devlet mahkemesine başkanlık eden baş yargıcı idi. Güçlerin bu şekilde tek elde toplanması ise törenin kesin hâkimiyeti ve hükümdar içinde bağlayıcı olmasından

dolayı; hiçbir zaman yönetimi diktatörlüğe dönüştürmemiş; hükümdar, halkın mutluluğu, refahı ve bağımsızlığını temel alarak icra-i hükümet eyleye gelmiştir.(Kafesoğlu, 2000: 266)

1.2.1.2. ASKERİ VE İDARİ TEŞKİLAT

Türk devlet teşkilatının dayandığı temeller net olarak bilinmemektedir. Bu temeller birçok faktöre dayanabilir. Ancak gerek birbiri ardına kurulan Türk devletlerine baktığımızda gerekse aynı dönemde farklı farklı bölgelerde kurulan Türk devletlerine baktığımızda sistemlerinin benzerliklerinden bu temellerin, hemen hepsinde ortak olduğu sonucunu rahatlıkla çıkarabiliriz.

Bu temellerin başında aile müessesinin geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Yeni bir devlet kurmak için harekete geçen kişi hem boy başkanı hem de bütün akraba boylar tarafından tanınan itibarlı bir ailenin reisi olmalıydı. Aynı zamanda mevcut sistemi yani; ya bağlı bulunduğu Türk devletinin hanedanını değiştireceği veya millete başka bir millete karşı bağımsızlık kazandıracığı için de teşkilatçılık bakımından son derece yetenekli olmalıydı. Yeni devletin kurulmasına; devlet başkanlığı için iddia sahibinin liderliğini, önce kendi ailesine ve boyuna kabul ettirmesiyle başlanır, daha sonra da akraba boylara ve bütün Türk milletine kabul ettirilmesiyle devletin kurulması noktalanırdı. Devletin kurulması için bağımsızlık kazandıracak kadar bir kabul yeterli olur, daha sonrası ise fetih hareketi şeklinde gerçekleşirdi. Bağımsızlık için gereken kabul büyük oranda akrabalar için ikna ve ittifak anlaşmalarıyla bağlı bulunduğu Türk devleti veya başka bir milletin devleti içinse zor kullanma şeklide olurdu. Peşinden diğer boyları tek çatı altında toplamak ise yine ya ikna ya da askeri güçle olurdu. Devlet başkanlığına yükselen boy reisi devletin kuruluşunu belli bir yerde ve Türk töresine uygun törenlerle tamamliyordu. Bu tören bir kurultay, yani devlet meclisi şeklinde oluyor, yeni hükümdarın devlet başkanlığı böylece halka tanıtılmış ve onaylatılmış oluyordu.

Yeni devletin teşkilatlanmasında bu sürecin doğal sonuçları etkili oluyor, devletin en önemli görevleri devlet başkanının yakınları ve bu sürece destek veren bağlı

boy beyleri arasında paylaştırılıyor, böylece hem devletin kilit noktaları tam anlamıyla kontrol altına alınıyor hem de devleti oluşturan boylar arasında kaynaşma sağlanarak devletin bütünlüğüne katkı da bulunuluyordu. Bu kadro hem idari hem de askeri teşkilatın temelini oluşturuyor her görevli de kendi alt kadrosunu oluşturuyor böylece teşkilatlanma tamamlanmış oluyordu. Kurumlar genelde kendisinden önceki Türk Devletlerinin teşkilatlanmasıyla aynı oluyor değişim sadece hanedan değişikliği şeklinde oluyordu. Yani kurumsal anlamda devletin devamı söz konusuydu. Devletin uluslar arası arenada tanınması elçi teatisi ve ittifak anlaşmalarıyla olmaktaydı.(Koca, 2002: 827)

Eski Türk devletlerinde devlet genellikle ikili bir yapı şeklinde yönetilmektedir. Bu ikili yapı hem idari alanda hem de askeri alanda geçerli olmaktaydı. Ancak hiçbir şekilde iki tarafın eşitliği gibi bir durum anlaşılmamalıdır. Daima bir tarafın diğer taraf tarafından üstünlüğü tanınmış; devletin istisnai olarak bölünmesi ise ikili yapılanmanın sonucu olmuştur. Bu ikili yapılanma, kendi içinde daha da küçülerek devam etmektedir. Bu ikili yapı savaş durumunda ordunun sol ve sağ kanatlarını oluşturmakta, merkezde ise bizzat kağanın kendisi bulunmaktaydı. Devletin her iki yönünde yönetici olarak bulunan kişiler genelde hanedan üyeleri olmaktaydı. Bunun tek istisnası tâbi devletlerin yöneticiliklerinde görülmekteydi. Onlar alışageldikleri yöneticileri tarafından kendi kanunlarına göre yönetilmekteydi. Tâbi devletlerin yükümlülükleri, uluslararası ilişkilerini bağlı buldukları devlet aracılığıyla yapmak, belirlenen vergilerini ödemek ve askerleriyle istenildiği takdirde sefere katılmaktan ibaretti.(Kafesoğlu, 2000: 275, 276, 277)

Büyük Hun İmparatorluğuyla başlayan süreçte orduların yapısı çok az değiştirilmiştir. Bu süreçte Türk devletlerinde, özellikle; atlı göçebe toplum yapısına sahip olan Türk devletlerinde sivil-askeri diye bir idari ayırım yoktur.(Ögel, 1982: 340) Ordunun yapısıyla ilgili bilgiler bize aynı zamanda idari teşkilatla ilgili de bilgi vermektedir. Genel olarak halk ordu ayırımının olmaması zaman zaman boy adlarının komutanlıklar veya komutanlıkların boy adı haline gelmesiyle sonuçlanmıştır. Büyük komutanlıklar genelde hükümdar ailesi tarafından yürütülmüş nispeten küçük komutanlıklar da akraba ve müttelik boylar tarafından yürütülmüştür. Halktan gelen

kişilerin de liyakatleri sayesinde yükselebildikleri olmuştur. Komutanlıklar genellikle aynı aile içindeki liyakat sahibi kişilere geçmiştir. Bu komutanların en büyük vasıfları genel olarak unvanlarda da sıklıkla görülen “Bilgelik”tir. Devleti oluşturan boyların değerini belirleyen başlıca faktör ise aynı zamanda askeri ve idari yapının birbiriyle olan ilişkilerini de göstermektedir. Bu faktör askeri güç ve nüfus oranıdır. Yani devlete hem üretim hem de askeri güç olarak en büyük desteği veren boy devlet için de en itibarlı boy olmaktadır.(Ögel, 1982: 337-345)

BÖLÜM II

İSLAMİYET'TEN ÖNCE KURULAN TÜRK DEVLETLERİNİN DİNİ, TOPLUMSAL, EKONOMİK VE SİYASİ YAPISI

Devletlerin yapıları kendilerini oluşturan toplumlara göre belirlenir. Bu yapıyı etkileyen faktörler kısaca dini, toplumsal, ekonomik ve siyasi yapıdır. Siyasi yapı ilk üç faktöre ve dış şartlara göre kurulan yapılardır. Tarih boyunca benzer coğrafyalarda kurulan devletlerin farklılıkları da buradan gelir. Mesela Atina Sitesi bir çeşit demokrasiyle yönetilirken komşusu Sparta'da askeri bir rejim söz konusudur. Bu bölüm işte bu etkileri bulabilmek için hazırlanmıştır.

2.1. TÜRKLERİN İSLAMİYET'TEN ÖNCE KABUL ETTİKLERİ DİNLER

Eski toplumlarla ilgili incelemeler söz konusu olunca en önemli toplumsal belirleyicinin o toplumun dini olduğunu görüyoruz. Mesela Eski Yunan'da her şehrin bir koruyucu tanrısı olur ve vatandaşlık bile bu koruyucu tanrıya bağlılıkla belirlenirdi.(Göze, 1995: 1) Dinler tarihi ve dinlerin incelenmesi her zaman için “kutsalın” ve “kutsal olmayanın” karşılaştırılmasını gerektirmiştir. Bununla birlikte dinlerin de tarihi içinde değişme süreci bize bazı temel “arke-tiplerin” varlığını göstermektedir.(Güngör ve Günay, 2003: 55) Bu sebeple bu çalışmada Türk din tarihi incelenirken ilk Türk dinine ulaşılmaya çalışılacak ve onun sonrakiler üstündeki etkisi de kısaca değerlendirilecektir.

Türklerin İslam'dan önce kabul ettikleri dinler sırasıyla “Geleneksel Türk Dini (Gök Tanrı İnancı)”, “Konfüçyanizm ve Taoizm”, “Budizm”, “Zerdüştlük”, “Mani Dini” ve “Hristiyanlık” şeklinde incelenecektir. Bu dinlerin topluma etkileri ise detaylı olarak etkiledikleri devletler incelenirken ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

2.1.1. GELENEKSEL TÜRK DİNİ

Her şeyden önce elde Türklerin en eski inançlarına dair yazılı metinler olmadığı için bu konuda net bir şeyler söylemek son derece güçtür. Bu durum gerek Türk Milletinin tarihi olarak oluşum dönemi denilebilecek karanlık çağı için olsun, gerekse de

devletler kurarak tarih sahnesine çıkmaya başladığı milattan önceki birkaç yüz veya birkaç bin yıl önceki dönemde olsun böyledir. Bu sebeplerden ötürü imparatorluklar dönemi olarak nitelendirilebilecek Büyük Hun İmparatorluğuyla başlayan dönemdeki Türk Dini noktasında bile anlaşmazlıklar söz konusudur. Bu konuda Türk tarihiyle ilgili literatürde iki farklı görüş söz konusudur. Bunlardan birincisi İslamiyet öncesi dönemde bir Şamanizm dininden söz ederken, diğer görüş yüksek seviyeli bir Tek tanrı dininden (Gök Dini) söz etmektedir.(Eröz, 1983: 11) Bu çalışmada her iki görüşü de uyuşturmaya çalışan bir yol takip edilecektir. Tek tanrı dininin oluşmasından önce totemik, anemist ve şamanist devirlerin birbiri ardı sıra gelmesi veya aynı dönemlerde iç içe yaşamış olması muhtemeldir. Hunlar ve Göktürkler döneminde ise bu dinlerin etkisi günümüzde de olduğu gibi toplumun içinde çeşitli şekillerde devam etmektedir.(<http://www.kultur.gov.tr>, 1995)

Burada en önemli noktalardan birisi Türk diniyle ilgili kendi dilimizdeki en erken kaynağın diğer bir çok konuda olduğu gibi Orhun Kitabeleri olmasıdır. Kitabelerde herhangi bir şekilde kam veya şaman ifadesi geçmemektedir. Dini mahiyette geçen en önemli ve kapsadığı yer itibariyle en hacimli kelime “Tengri” yani “Tanrı” kelimesidir. Bu kelime zaman zaman gökyüzü anlamında kullanılırken, zaman zaman da hatta genel olarak “Tanrı” anlamında kullanılmaktadır. Eski Türk Dininin devam ettiği toplumlarla karşılaşan çeşitli kişilerin yazdıkları kaynaklarda bu inanç sistemi “Tek Tanrıcılık” olarak tanımlanmaktadır.(Roux, 2002: 128,129) Şamanlar ise bir din adamı kisvesinden ziyade, kâhin, tabip ve sihirbaz kimliği taşımaktadır. Bu noktada Şamanizm’i bu konudaki en eski uzmanlardan birisi olan Ziya Gökalp’in değerlendirmesiyle dinsel değil büyüsel bir sistem olarak değerlendirilecektir.(Türkdoğan, 1996: 193)

Türk milletiyle ilgili birçok kavram ve olgu gibi Eski Türk Diniyle ilgili birinci elden en eski kaynak Orhun Abideleri’dir. Tengri kelimesi abidelerde hem gökyüzü hem de Tanrı anlamında kullanılmaktadır.(Ergin 2003: 7,9) Kavramın hangi anlamında kullanıldığını ancak metnin gelişiminden çıkarabilmektedir. Burada Kağanın tahta geçişi Tanrının buyurmasına bağlanmaktadır.(Ergin 2003: 7) Orijinal Türk dinine bağlı Türk

toplumlarıyla ilişki kuran çağdaş kaynaklardan çıkarılan sonuçlar da bu tek tanrılılığı desteklemektedir.(Roux 2002: 129) Tengri kelimesinin aynı zamanda çeşitli varlıklara kutsallık kazandırması ise meselenin çözülmesini zorlaştıran bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dine farklı nitelermelerde bulunulmasının başlıca sebebi muhtemelen bu dinle beraber yaşayan daha eski totemik veya animist bir veya daha çok dinin kalıntısıdır. Bu kalıntı bazen bazı isimlerin tabu olarak söylenmemesi bazen de bir hayvanın ced olarak kabul edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.(Eröz 1983: 26-41)

Tek Tanrılı bu din adeta göçebe yaşam tarzının bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve M.Ö. 1500'lerden sonra Çin'i de etkisi altına almaktadır. Bu tarihlerden önce Çin'deki dini yapı toprak ve verimlilik tanrılarının hakimiyetinde iken Shang sülalesi dönemine denk gelen bu tarihlerde at yetiştiriciliği ile bozkır kültürü Kuzey Çin'e hâkim olmaya başlamış bu etki Çou'lar döneminde iyice artmıştır. Shang hanedanı döneminde Çin'de başlayan "Gök Kültü"nü etkisiyle Lo Yang şehri dünyanın merkezi telakki edilmeye ve orada hâkim olan hükümdar "Göğün Oğlu" olarak anılmaya başlanmıştır.(Güngör ve Günay, 2003: 57) Bu durum Çin'de de geleneksel Türk devlet anlayışında olduğu gibi "Evrensel Devlet" anlayışının "tek Tanrı inancı"yla bağlantılı olarak gök kültüyle birlikte oluştuğunun göstergesidir. Gök kültü farklı şekillerde devlet sistemlerini, iktidar anlayışını ve hükümdarın vasıflarını etkiliyordu.(Ögel, 1982: 1,2,3,4,5) Mesela Türklerde Tanrıdan "Kut" olarak hükümdar olunabilirken, Çin'de bu durum "Göğün Oğlu" şeklinde olmaktadır. Türkçe'de "Tengri" kelimesi aynı zamanda hem gök hem de Tanrı anlamında kullanılmaktayken aynı durum benzer şekilde Çince'ye geçen "T'ien" kelimesi için de mevcuttur.(Güngör ve Günay, 2003: 56) Ancak gözden uzak tutulmaması gereken en önemli nokta "Gök"ün Türklerde yaratıcı bir vasfı yok iken; bu, Çin'de tam tersidir. Gök bizzat yaratıcıdır. Türklerde göğün durumu Orhun Abidelerindeki orijinal ifadelerle şu şekilde geçmektedir; "Üze kök tengri, asra yağız yer kılındukda...". Yani, "yukarıda mavi gök, ve aşağıda yağız yer yaratıldığında...". Türk Devletlerinde hakanın sıfatlandırılmasında; Çin'deki "Göğün Oğlu" gibi uhrevi bir sıfat kullanılmamakta, tam tersine tahta çıkışın Tanrı'nın isteğinden kaynaklandığını yani bir anlamda günümüzdeki deyişle "nasip olduğunu" ifade eden "Gök tarafından tahta

çıkarılmış Hunların büyük hakani” unvanı kullanılıyordu.(Ögel, 1982: 41) Bu unvanın bir benzeri ise “Göğün Oğlu” olarak Çinlilerde de mevcuttur. Ancak aradaki en önemli fark; bu unvan, Çin imparatoruna ilahi bir nitelik kazandırırken, Türklerde sadece yönetime meşruiyet kazandırmaktadır. Ortak nokta ise her ikisinde de devletin bütün dünyanın merkezi olarak kabul edilmesidir. Çin’de bu durum “orta devlet” (Chung Kuo) olarak tanımlanmaktadır. Çin imparatorluğu tam ortadadır ve çevredeki “on bin devlette” ona bağlıdır. Çin tam Kutup Yıldızı’nın altında bulunur. Ve evren nasıl kutup yıldızının etrafında dönmekte ise diğer devlet ve hükümdarlar da Çin hükümdarı ve devletin etrafında dönmektedir. Bu tanım ve anlayış günümüzde de geçerlidir.(Ögel, 1982: 8) Türklerde ise Orhun Abidelerindeki ifadeyle “...ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş.”(Ögel, 1982: 33) Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Türk hükümdarı ilahi bir niteliğe sahip değildir. Bu noktayla da Çin’den ayrılmaktadır.

Bu dinin temel inanç ve ritüellerini incelenmeye başlandığında karşılaşılan en önemli kavram “Tengri”dir. Söz konusu olan Tanrı’nın ne eski Yunan Tanrıları gibi insani zaafı vardı, ne de İskandinav Tanrısı Odin gibi her şeyi görebilmek için bir gözünü feda etmek zorunda kalmıştır. Her şeyden önce bu Tanrı “Kâdir-i Mutlak”tır. Her şey onun izni veya emriyle olmaktadır.(Ögel, 1982: 62) Mesela Tardu Kağan bir seferinde askerleri ve hayvanları arasında çıkan hastalığı Tanrı’nın gazabına bağlamaktaydı.(Turan, 2000: 48)

Ölüm ve yaşam onun iradesine bağlıdır. Ezeli ve ebedidir. Her şeyi bilir. Bu bilgisiyle hak edeni yüceltirken hak etmeyeni de alçaltmaktadır. Özellikle Orhun Abideleri’ndeki ifadeler bu özellikleri en güzel vurgulayan birinci elden ifadelerdir.(Ergin, 2003: 9) Aynı şekilde çeşitli devirlerde Türklerin dinini inceleyen çeşitli yazarlarda Türklerin çeşitli varlıkları kutsal saymakla beraber tek bir Tanrıya taptıklarını sadece ona ibadet edip ona kurban kestiklerini söylemektedirler.(Turan, 2000: 48,49) Bununla beraber bu Tanrının diğer dinlerdeki gibi mabetleri yoktur. Çinli kaynaklar M.Ö. 121’de ele geçirilen bir Hun prensinin otağında ele geçirilen mihrap benzeri altın bir objenin put olduğu fikrini öne sürmüşlerse de Gök-Tanrıya Hun

Prensinin bunun karşısında kurban sunduğunu söyleyerek çelişkiye düşmüşlerdir. (Güngör ve Günay, 2003: 63) Gök-Tanrı aynı İslamiyet'teki gibi çocuktan ve eşten münezzehti. Destanlardaki ve çeşitli hikâyelerdeki "Tanrı'nın çocukları" ifadesi ise geç döneme ait bozulmaların mahsulüdür.(Güngör ve Günay, 2003: 63) Yani Türklerdeki Gök-Tanrı diğer milletlerin Tanrıları gibi evlenmez. Bu durum Türk diline ve hayat anlayışına da yansımıştır. Türk dilinde erkeklik-dişilik ayrımı yoktur. Evren bir bütün olarak algılanır. Bu nokta itibariyle "Türk Tanrısı" ifadesi bir çelişkiymiş gibi görünmektedir. Zira insanın aklına "Milli Tanrı" anlayışı gelmektedir. Gerçekte "Gök-Tanrı" evrensel bir niteliğe sahiptir. Bütün mahlûkatın Tanrısıdır. Türklerle ilgilenmesi ise onların ona iman etmelerinden kaynaklanmaktadır.(Güngör ve Günay, 2003: 64,65)

Her din ve inanç gibi Gök tanrı inancının da kendine özgü bir yapısı vardır. Bu yapı bazı dinlerle doğal olarak benzerken bazılarıyla da benzemez. Bu benzeş bir benzeyişten ziyade çeşitli alanlarda bir benzeyiştir. Bu yapının toplumsal ve siyasi yapıyı doğrudan ve dolaylı olarak etkilediği düşünülürse detaylı olarak olmasa bile incelenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

2.1.1.1. KUTSAL VARLIKLAR

Gök-Tanrı, eski Türk dininde ne dünyayı yarattıktan sonra her şeyden elini eteğini çeken bir karakterdeydi, ne de her şeye doğrudan müdahale ediyordu. O olaylara doğrudan olmaktan çok dolaylı bir şekilde müdahale etmektedir. Mesela, kağan yetkisini ve gücünü ondan alır ve onun isteklerine uygun davranmak zorundadır. İstekleri kağana ve halka çeşitli tezahürlerle gelebilmektedir. Savaşlar, tabii afetler, bir takım tabiat olayları, yırtıcı kuşlar, boz kurt, gökten inen nurlar vb. hep bunlardan bazılarıdır. (Güngör ve Günay, 2003: 65,66)

Bununla birlikte zaman içinde çeşitli etkilerle asli Gök-Tanrı inancı değişime uğramış, Türklerin etkileşim içine girdiği diğer milletlerin, dinlerin ve inançların etkisiyle dejenere olmuştur. Mesela Yakutlarda ve Altay Türklerinde sadece iyilik yapan kötülöklere ise kayıtsız kalan bir mahiyete bürünmekte veya İran etkisiyle "Hüdâ"dan bozma "Kuday"a dönüşmektedir.(Güngör ve Günay, 2003 : 67,68) Orhun Abidelerinde

“Tanrıya benzer Tanrı...”(Ergin, 2003: 33) olarak tanımlanan Gök-Tanrı giderek daha fazla insani özellikler kazanmış, göğün katlarından birine iskan edilmiş, altın kaplı bir saray ve taht ile erkek ve kız evlatlar sahibi olmuştur.(Güngör ve Günay, 2003: 68)

Yukarıda bahsettiğimiz Tanrı'nın dolaylı müdahalesinde yardımcı olan doğaüstü kuvvetler genellikle Yer-Su olarak adlandırılmaktadır. Aynı zamanda atalar kültü ve kutsal hayvanlar olarak niteleyebileceğimiz ongunlar mevcuttur. Bunun doğal yansıması ise doğanın her unsurunun bir ruh taşıdığına inanmak olmuştur.(Güngör ve Günay, 2003: 69,70) Aynı zamanda abidelerde geçen “Umay gibi annem hatunun devletine...” ifadeleri çok tanrılı bir görünüm arz etmektedir. Ancak Umay muhtemelen yaşanmış çok tanrılı dönemdeki tanrıça statüsünü kaybetmiş ne olduğu metinlerden net olarak anlaşılamayan ikincil bir statü kazanmıştır. “Yer-su” deyimini de aynı şekilde netleştirilemeyen kavramlardan bir diğeridir. Yer-sular ikinci derecede ki tanrılar mıdır, yoksa tanrının emirlerini yerine getiren görevliler midir? Bahaeddin Ögel “Yer-sular”ın yurt ve vatan toprağı olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde devletin ulaştığı yüksek dini seviye ile halkın sahip olduğu daha aşağı dini seviye arasında da bir fark olduğunu söylemek gerekir. Yer-suların başında geçen “ıduk” sözü “ıdmak” yani göndermek sözünden türemiştir. Buradan hareketle “yer-sular”ın Tanrı tarafında gönderilmiş ve bahşedilmiş nimetler olduğunu söylenebilir. Metinlerde geçen “ Kögmen (dağının) yer ve suları sahipsiz kalmasın diye...” sözü de bu ifadeleri desteklemektedir.(Ögel, 1982: 16,17,18,19)

Ancak gözden uzak tutulmaması gereken en önemli nokta bunların bozulma dönemlerinden önce ilahi vasıfları olmadığıdır. Bunlar bozulma öncesi erken dönemlerde (Hun İmparatorluğu ile Birinci Gök Türk İmparatorluğu arasındaki dönem) sadece Gök-Tanrının iradesini yerine getiren araçlar şeklindedir. Ancak geç dönem diyebileceğimiz M.S. VII. ve VIII. yüzyıllarda yabancı dinlerin etkisiyle ilk bozulma işaretleri ortaya çıkmıştır.

2.1.1.2. İBADETLER

Eski Türk dininden bize kalan kişisel ibadetler çok detaylı değildir. Çeşitli kaynaklar, İmparatorluk dönemlerinde her yıl düzenli olarak yapılan resmi dini törenlerden söz etmektedirler. Bunların hem mevsim değişiklikleriyle hem de askeri gerekliliklerle ilgili oldukları ilkbahar ve güz dönemlerinde düzenlenmelerinden belli olarak ortadadır. Bu törenler aynı zamanda bir güç belirlemesi olup devletin nüfus ve savaş gücünü de ortaya koymaktadır. Bu törenler kurultay mahiyetinde de olup bağlı boy beylerinin sadakatlerini sundukları toplantılardır. Töreni yöneten bizzat hakanın kendisidir. Bu toplantılar ilk defa Büyük Hun İmparatorluğunda görülmekte, Gök-Türklerde de devam etmekteydi.

İlkbaharda yapılan toplantı bağlı devletlerin başkanlarının ve görevlilerin bağlılıklarını bildirdikleri bir toplantıydı. Bu kurultaya gelmemek isyan anlamına geliyordu ve savaş sebebiydi. Güz toplantıları ise bir sayım toplantısı mahiyetindeydi. Bu toplantılar neticesinde devletin askeri gücü belirlenmekte önemli kararlar alınmaktaydı. Neticede bu dönem Çin’de harman mevsimiydi.(Ögel, 1982: 76,78)

Bu törenlerde Gök-Tanrıya, Yer-Sulara ve ataların ruhlarına kurbanlar sunulmaktaydı. Çin kaynakları Hunların yılın beşinci ayında Lung Çeng şehrinde bu törenler için toplandıklarını bildirmektedir. Çeşitli kaynaklarda tapınaklardan da söz edilmektedir. Ancak eski Türk dininde düzenli ibadethanelerin ve oralarda yapılan sistemli ibadetlerin varlığından söz edilmemektedir. Varlığından haber verilenler muhtemelen Budizm’in ve diğer yabancı dinlerin etkisiyle zaman içerisinde ortaya çıkmış olmalıdırlar. “Ecdat Mağara”ları, mukaddes dağlar, yer-sular, hakanın otağı ve obalar önemli törenlerin icra edildiği mekânlardır. Bunların sembolik anlamlar içermesi muhtemeldir. Çünkü geç dönemde bile Cengiz Hanın Buhara İmamıyla olan tartışmasında bütün dünyanın Tanrının evi olarak addedildiğini görüyoruz. Bu düzenli törenlerin dışında eski Türk dini tesadüfî törenlere de yer vermektedir.(Güngör ve Günay, 2003: 94,95) Bazı araştırmacılar eski Türklerde ferdi ibadetin hiçbir şekilde olmadığını iddia etmişlerse de kaynaklar kişisel ibadetlerin de olduğunu göstermektedir.

Bu konuyla ilgili çeşitli örnekler kaynaklarda zikredilmektedir.(Güngör ve Günay, 2003: 95)

Dönemsel ibadetler açısından en çok önem arz eden ibadet kurban törenleri ve belli dönemlerde yapılan saçı saçmalardır. Saçı törenleri genellikle kansız kurban olarak nitelenen ritüellerdir. Saçı törenleri kanlı kurban törenleri kadar eski ve devamlıdır. Günümüzde bu tören hala düğünlerde para saçmak âdeti olarak devam etmektedir. (Güngör ve Günay, 2003: 96,97)

Kurbanlarda en gözde kurban cinsiyeti erkektir. Kurbanın kanı akıtılmaz. Kurban temelde Gök-Tanrı için verilir. Çeşitli kaynaklar farklı dönemlerde insan kurbanının da söz konusu olduğunu belirtmektedir. Bu kaynaklara göre insan kurbanı daha çok hükümdarların ölüm törenlerinde olmaktadır. Bu konuyla ilgili en meşhur iddia Atilla'nın cenaze töreniyle ilgili olanıdır. Ancak bu törende öldürülen insanların kurban niyetiyle mi yoksa mezarın saklanması için mi olduğu muğlaktır. Çünkü söz konusu iddia mevzu bahis törenden yaklaşık bir asır sonra ortaya çıkmıştır. Bu konudaki iddialar da muğlaktır. Dinler tarihinde insan kurbanının ziraatçı toplumlarda görülmesi de bu konunun muğlaklığını artırmaktadır. Prof. Eberhard insan kurbanı iddiasını kesin bir dille reddetmektedir. Hatta ona göre bu âdeti Türkler Çinliler için bile yasaklatmışlardır.(Güngör ve Günay, 2003: 99,100,101)

Doğum, evlenme ve ölüm eski Türklerde önemli törenlerin yapıldığı olaylardı. Özellikle doğum ve ölüm eski Türklerdeki birçok inancın da başlangıcıdır. Bu inançlar sonraki dönemlerde çok tanrılılık gibi anlaşılmiş hatta diğer dinlerinde etkisiyle çok Tanrılılık haline dönüşmüştür. Mesela atalar kültü ölünün ruhunun iyi birisi ise Tanrı katında şefaet etmesi inancından kaynaklanmıştır. Bu inanç doğal olarak cennet ve cehennem inançlarını da beraberinde getirmiştir. Ancak bu inançlar çağdaş yazarlar tarafından farklı algılanıp farklı yansıtılmıştır. Ölüm törenleriyle ilgili adetler o kadar etkilidir ki günümüzde bile bazı bölgelerimizde aynen devam etmektedir.(Güngör ve Günay, 2003: 108) Çadır önemini cenaze töreninde de göstermektedir. Evrenin adeta küçük bir kopyası olarak kabul edilen çadır günlük bütün faaliyetlerin yapıldığı yerd.

Türk mimarisinde hem evin hem de mezarın modelini oluşturan çadır, daha sonraki dönemlerde de etkisini devam ettirmiştir.(Güngör ve Günay, 2003: 109) Eski Türk dinine mensup çeşitli Türk topluluklarında ölünün gömüldüğü yerin seçimi de önem arz etmektedir. Çeşitli kaynaklar bazı Türk boylarının cenazeyi nehir yatağına gömme âdetinin olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte genelde ölümlerin mezarlarının yerlerinin belirli olduğu, üstlerine abidevi mezarlar yapıldığı, etrafına ölenin hayatında öldürdüğü düşmanları temsilen “Balbal”ların dikildiği de hem kaynaklardan hem de arkeolojik verilerden bilinmektedir.(Roux, 2001: 289,290) Kaynaklar aynı zamanda ölenin sosyal statüsü ile doğru orantılı bir cenaze töreni yapıldığını da bildirmektedir. Özellikle hakanların ve önemli şahsiyetlerin cenaze törenlerinde yabancı heyetlerde bulunmaktadır.(Güngör ve Günay, 2003: 113,114,115)

Eski Türk diniyle alakalı birçok tartışmalı konu mevcuttur. Bunların en önemlilerinden birisi bu dinin isimlendirildiği “Şamanlar” veya “Kamlar”dır.

Kamları birçok dinde rastlanan türden bir dini otorite saymak veya sadece toplumsal hayata yön verebilen sihirbazlar ve hekimler olarak görmek yanlıştır. O bunların hem hepsi hem de hiç birisidir. Onlar Tanrı ve ruhlarla insanlar arasında aracılık yaparlar. Bu sebeple öldükten sonra da önemleri ve koruyuculukları devam etmektedir. Bununla birlikte hiçbir şekilde kamlar dini otorite veya toplumu yönlendiren kişiler değillerdi.(Güngör ve Günay, 2003: 122,123)

Bir diğer tartışmalı konu ise, totemizm meselesidir. Eski Türklerde özellikle kurt ata inancından kaynaklanan efsanelerin ve boylara ait ongunların bu tür inançların temeli olduğu anlaşılmaktadır. İki inanç kıyaslandığında ise birçok noktada temel farklılıklar göze çarpmaktadır. Mesela totemizmde ruhun ebediliği inancı yokken eski Türklerde vardır. Kaldı ki Türklerde hiçbir dönem totemizmi ortaya çıkaran sosyal ve ekonomik yapı oluşmamıştır. Mesela totemizm anaerkil iken Türkler ataerkildir. Akrabalık kan bağına dayanır ve ferdi mülkiyet vardır, bu durum totemist toplumlarda ise totem bağına dayalı akrabalık ve kollektif mülkiyet şeklindedir.(Güngör ve Günay, 2003: 136)

2.1.2. KONFÜÇYANİZM VE TAOİZM

Konfüçyanizm ve Taoizm Türk toplumun içinde Hunlardan beri çeşitli seviyelerde yayılmış iki yabancı kaynaklı dindir. M.Ö. 136 tarihinde Konfüçyanizmin Çin'in resmi dini olmasıyla beraber Çin'de rehin tutulan Türklerin ve hanedan mensuplarının bu dini öğreten bir eğitime tabi tutulduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Ancak bu iki dinin etkileri toplum üzerinde çok fazla olmamıştır.(Güngör ve Günay, 2003: 158)

2.1.3. BUDİZM

Budizm ilk defa Hunların bazı boyları arasında M.S IV. y.y.'dan sonra yayılmaya başlamıştır. Bunda en etkili olan nokta kültürel olarak erimeye gösterilen korunma içgüdüsüdür. Özellikle Doğu Hun'ları Çin kültürü içinde erimemek için Budizmi benimsemiş ve yayma yolunu seçmişlerdir. Özellikle İpek Yolu ticareti ve Orta Asya hâkimiyeti için Budizm bir araç olarak her iki devlet için de hayati öneme sahip bir araç olarak kullanılmıştır. (Güngör ve Günay, 2003: 162,163)

Tabgaçlar da ise Budizm merkezi idarenin toplumsal bütünlüğü sağlama amacına hizmet etmesi için tercih edilmiştir. Bu durumun sebebi Tabgaçların geleneksel Türk anayurdunda değil Kuzey Çin'de kurulmasıdır. Tebaalarının arasında bol miktarda Çinlinin bulunması bu yola itmiştir. Ancak Budizm'in Türkler arasındaki yayılmasının giderek kültürel kimliğin kaybına yol açması, durumun vahametini gören bazı Hakanların tedbir almasına sebep olsa da, başlayan yozlaşmanın önüne geçilememiş ve Tabgaç devleti bu bozulmanın etkisiyle de yıkılmıştır. (Güngör ve Günay, 2003: 165,166)

Tabgaçlar ve Doğu Hunlarıyla benzer sebeplerle Göktürkler tarafından da bir dönem Budizm kabul edilmiş daha doğru tabiriyle desteklenmiştir. Kendisinden önceki iki Türk Devletinde de olduğu gibi Budizme, kurban törenleri gibi Türklere has bazı özellikler karıştırılmıştır. Göktürklerde bu durumun diğerlerinde olduğu gibi kalıcı hale gelmesini engelleyen ise vezir Tonyukuk olmuştur. (Güngör ve Günay, 2003: 169)

Uygurlar da aynı şartların zorlamasıyla Budizm'i kabul etmişlerdir. Geleneksel farklı dinlere karşı Türk hoşgörüsü bu dinin Türkler arasında yayılmasını kolaylaştırmıştır. Budizm'i ve diğer yabancı dinleri kabul edenler genellikle diğer Türk devletlerinde ve Uygurlarda başlangıçta aristokratlar ve hükümdar ailesi oluyordu. Daha sonra sıra göçebelikten yerleşik yaşama geçen Türklere ve yerli halka geliyordu. Özellikle Budizm'in ve diğer yabancı dinlerin yayılmasında tüccarlar ile hükümdarların mabet açma izni verdiği din adamları etkili oluyordu. Bu dine ait temel metinler genellikle Çince'den çevrilmişlerdi. Bununla beraber bir müddet sonra büyük bir Türk Budist edebiyatı meydana getirmişlerdi. Bu edebiyat tamamıyla Türk üslubuna göre ve Türkçe'dir. Türklerin Budizm'i kabul ettiği mezhebin genel özellikleri sayesinde Budizm, Uygur adetlerinde çok fazla bir değişikliğe yol açmamıştır.(Güngör ve Günay, 2003: 177,178,179)

2.1.4. HRİSTİYANLIK

Hristiyanlık Türkler arasında yayılan ve günümüze kadar varlığını sürdürebilen İslamiyet dışında kendisine kalıcı nitelikte ve hatırı sayılır bir cemaat oluşturan tek dindir. Diğer dinler zamanla İslamiyet karşısında etkilerini kaybetmişlerdir. Hristiyanlık eldeki verilere göre Orta Asya'ya yaklaşık olarak IV. Yüzyıl gibi girmiştir. Hristiyanlığın girişi daha çok doğu kiliseleri vasıtasıyla olmuştur. Gerçi akla doğu kiliseleri denilince direkt Ortodoksluk gelmektedir ama Orta Asya'ya yayılan Nesturilik olmuştur. Doğu Romanın daha doğrusu Ortodoksluğun takibine uğrayan Nesturilik önce İran'a sonra da Orta Asya'ya sığınmıştır. Nesturiliğin yayılışı daha çok İpek Yolu vasıtasıyla ve tüccarlar aracılığıyla olmuştur. Maveraünnehr'e giren Hristiyanlık, Zerdüştlükle Budizm arasındaki çekişmeden faydalanarak hızla yayılmış ve çevrede hâkim hale gelmiştir. Mesela 332 yılında Merv'de bir Hristiyan Piskoposluğuna rastlanmakta 718'de Merv Nesturi Patrikliği bu kentte oturan Türk kağanının ve halkının Hristiyanlığı seçtiğini kaydediyor. Nitekim bu kağan Taraz (Talas) kentinde büyük bir Türk metropolitliği kurdurmuş ve çeşitli kiliseler yaptırmıştır. Hatta Samanoğulları Taraz kentini Karluklardan 893 yılında fethettiklerinde en büyük tapınağın bu Kilise olduğu bildirilmektedir. VII. ve VIII. yüzyıllara ait, Orta Asya ve Urallardaki

Hristiyanlığa ait eserlerin Karluklardan kalması da bu durumun en net göstergesidir. (Güngör ve Günay, 2003: 199,200)

Hristiyanlık da Türklerin arasına giren diğer dinlerin kaderinden kurtulamamıştır. Klasik Türk sanatının karakteri klasik Hristiyan motiflerine de işlemiştir. Mesela Hristiyan sanatının en önemli konusu olan İsa ve Meryem ikonları Hun tipinde yapılmıştır.(Güngör ve Günay, 2003: 201) Bu dönemden kalan mezar taşlarında ki tarihlerde on iki hayvanlı Türk takvimi kullanılmıştır. Hristiyan Türklerin yazdıkları eserlerde kullandıkları diller Süryanice, Uygur Türkçesi ve Farsçadır. Yerleşik kiliseler dışında, çadır kiliseler de kurulmuştur. Bu dönem de son derece yoğun bir misyoner faaliyeti de gözlenmiştir. İlerleyen dönemlerde İslamiyet'in etkisinde kalan Nesturilerin kiliseye girmeden önce bir nevi abdest aldıkları ibadet esnasında kollarını bağladıkları secde ettikleri gözlenmiştir. (Güngör ve Günay, 2003: 205,206)

Orta Asya'dan çıkıp farklı kültür çevrelerinde farklı dinlere giren çeşitli Türk boyları yerli milletlerin arasında erimişlerdir.(Güngör ve Günay, 2003: 208)

2.1.5. MUSEVİLİK

Museviliğin Hazarlar tarafından kabulü Türk din tarihinin en muammalı konusunu oluşturmaktadır. Hazarlar, Gök-Türk İmparatorluğunun bir uç Yabguluğu iken Doğu Roma İmparatorluğu ile Sasani İmparatorluğu arasındaki çekişmeye Doğu Roma'nın müttefiki olarak katılıp 627-628 yıllarındaki savaşı kazanarak bütün Kafkasya'yı işgal etmiştir.

Hazarların Museviliği seçmesindeki en önemli etkenin Doğu Roma ile Emevîler ve Abbasîler arasına sıkışmalarından doğan iki büyük din ve kültür arasında kalıp erime korkusu olduğu düşünülmektedir. Museviliği kabulleriyle ilgili en yaygın iddia 740 yılında Bulan Han'ın huzurunda her üç dinin âlimlerinin tartışmasından sonra olduğu yönündedir. Bununla birlikte Museviliğin devletin resmi kabulüyle birlikte halk arasında yayıldığını zannetmek yanlış olur. Musevilik başlangıçta daha çok yönetici ve aristokrat zümreyle sınırlı kalmıştır. Museviliğin Hazarlara girmesi bütün Türk tarihinde

birçok defalar gerçekleşen bir süreçle olmuştur. Aynı Nesturiliğin Doğu Roma takibinden kaçıp Karluklar'a sığınması veya Yahudilerin yine aynı şekilde İspanya'dan Osmanlı'ya sığınmaları gibi... Kısacası Musevilik, Yahudiler'in Doğu Roma'daki dini baskıdan kaçarak Hazarlara sığınmaya başlamaları ile Hazarlara girmiştir. Hazarlara Doğu Roma'dan gelen Yahudi göçü en az iki yüz yıl sürmüştür. Museviliğin kabulünün Hazarlar üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olmamış toplumsal, siyasi ve ekonomik hayatta ciddi anlamda bir değişikliğe sebep olmamıştır. Meselâ başkent İtil'deki mevcut yedi mahkemeden ikisinin Müslüman, ikisinin Yahudi, ikisinin Hristiyan ve birisinin de Geleneksel Türk Dini'ne inanların ve Rus tüccarların davasına baktıkları bildirilmektedir. (Güngör ve Günay, 2003: 225,226,227)

Hazarlarla ilgili en ilginç vesikalardan birisi, Musevi Hazar Hakanı'nın Rus Hükümdarlarından birisinin kızı ile evlendiğinde eşinin İslam dinini seçmesidir. Hazar ülkesindeki bu hoşgörü Hazarların bütün farklı dini ve etnik yapısına rağmen herhangi bir iç isyanla karşılaşmadan dört yüz yıl boyunca ayakta kalmasını sağlamıştır. Hatta Hazar Hakanı Endülüs'te bir havra yıkılınca kendi ülkesinde de bir minareyi yıkıp iki müezzini öldürmekle tehdit etmiştir.(Güngör ve Günay, 2003: 229) Bu durum Uygur Hükümdarının Halife Muktedir döneminde Müslüman hakimiyetindeki Manihaistleri koruyabilmek için Semerkant valisine son derece sert bir ultimatoma vermesiyle de benzeşmektedir. Türk tarihini incelediğimizde buna benzer durumların sık sık karşımıza çıktığını görüyoruz.(Aydın, Tarihsiz: 180,181)

2.2. İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ TÜRK DEVLETLERİNİN TOPLUMSAL YAPISI

İslamiyet'in kabulünden önceki Türk devletlerinin askeri ve idari anlamda gösterdikleri büyük başarının başlıca sebebi bu devletlerin sosyal ve siyasi yapısını son derece başarılı bir şekilde birleştirebilmesidir. Bu yapı yüzyıllar içinde siyasi, sosyal ve askeri ihtiyaçlara göre şekillenmiştir. Boylar, kabileler şeklinde teşkilatlanmış sosyal teşkilat "bodun" ile hiyerarşik olarak yapılan askeri-idari teşkilat "el" birbirlerini tamamlıyorlardı. Bu bölümde Türk Devletlerinin toplumsal yapısı incelenecektir.

2.2.1. ESKİ TÜRKLERDE AİLE YAPISI

Prof. Bahaeddin Ögel'e göre Türk ailesi en eski devirlerde bile baba ailesi tipindedir. Hiçbir şekilde anaerkil ailenin izine rastlanmamaktadır.(Ögel, 1998: 237) Gökalp'e göre ise aile ne anaerkil, ne de baba erkildir. Her iki taraf da tam bir eşitlik içinde ailede temsil ediliyordu. Bu durum, devlet yapısının en gelişmiş şekline ulaşmasıyla paralel olarak değişmiştir. Toplum yapısı geliştikçe ailenin boyutları küçülmüş çekirdek aile haline gelmiştir.(Türkdoğan, 1996: 92,93) Ancak Gökalp'in bu değerlendirmeye geç döneme ait veriler (özellikle Raddloff'un Sibirya'dan adlı eseri ve Yakutlar arasında yapılan saha incelemeleri) vasıtasıyla vardığı düşünülünce çağdaş kaynaklara (Çin Yıllıkları gibi) dayanan Ögel'in incelemesi daha değerli ve doğru gelmektedir.

Eski Türk aileleriyle ilgili ilk elden bilgileri Büyük Hun İmparatorluğuna elçi olarak giden Çinlilerden almaktayız. Özellikle Mete'nin oğlu zamanındaki bir karşılıklı konuşma bize son derece değerli bilgiler vermektedir. Bu diyalog, kendisi de bir Çinli olan Hun büyük veziri ile Çin elçisi arasında geçmiştir. Bu konuşmada elçi önce Hunlar'daki çeşitli davranış kalıpları vesilesiyle Hunların yaşlılara saygı duymadığını iddia etmiş, bunun sebebini açıklayarak Çin toplumundaki davranışlarla karşılaştıran vezir Çin elçisini şu sözlerle susturmaktadır; “Savaş ve vuruşma Hunlar'ın, bir mesleği ve işi halindedir. Yaşlılar ile zayıflar ise, silah kullanıp vuruşamazlar. Bunun için de kendi savunmaları ile emniyetlerini sağlamak için, en iyi yiyeceklerini güçlü ve savaş yapabilecek askerler ile akrabalarına, kendi istekleri ile verirler. Böylece babalar ile oğullar, karşılıklı ve sürekli olarak, birbirlerini savunmuş ve korunmuş olurlar. Bu durumda Hunlar'ın kendi yaşlılarına değer vermediklerini siz neye dayanarak ileri sürebiliyorsunuz?”(Ögel, 1998: 23,240)

Bu konuşmanın geçtiği dönem Büyük Hun İmparatorluğunun en parlak dönemlerindedir. Büyük Hun İmparatorluğunun en parlak çağında toplumun bütünlük içinde ordunun ihtiyacını karşılamayı görev bildiği görülmektedir. Ailenin askere giden evlâdına günümüzdeki gibi sahip çıktığını destek verip ihtiyaçlarını karşıladığı

görülyüyor. Buradan gayet rahat ve açık bir şekilde ailenin, toplumun ve devletin çekirdeği ve modeli olduğunu çıkartılabilir.

Orhun Abideleri'nde geçen sınıflandırma da bu fikri destekler mahiyettedir. Her şeyin temelinde “oğuş (aile)” vardır. Oğuşlar birleşerek “urug (aileler birliği)”u oluşturur. Uruglar birleşerek “bod-boy”u oluşturur. Boyların birleşiminden “bodun” meydana gelir. Bodun “il”in hemen öncesindeki basamaktır. İlle birlikte bodun; devlet, İmparatorluk haline gelir.(Kafesoğlu, 1987: 15)

Babaerkil özelliklerine rağmen Türk ailesi çağdaş diğer babaerkil aile tiplerinden çok farklıdır. Babanın aile fertleri üzerinde mutlak hakları söz konusu değildir. Kaldı ki Türkçe'de izdivaç için kullanılan “evlenme” ve “evlendirme” tabirleri, evlenen kız veya erkek evladın ailesinden ayrılarak yeni bir ev, aile meydana getirdiğinin de göstergesidir. Evlenen oğullar hisselerini alıp yeni ev kurmak için evden çıkarlar, baba evi en küçük oğula kalırdı. Ailelerin dağılmaması için ölen akrabaların dul kalan eşleriyle evlenme ve tek eşlilik vardır.(Kafesoğlu, 1987: 16)

İslamiyet'ten önceki genel karakteri yarı göçebe olan Türk toplumunda ailenin barındığı yer olan “yurt”larda eşitlik olduğunu görüyoruz. Bu eşitlik ailenin içinde olduğu gibi barınma yerlerinin niteliğinde de kendini göstermektedir. Bu durum Hun'lardan itibaren yabancı elçilerin özellikle Çinli elçilerin dikkatini çekmiştir. Diğer ülkelerde olduğu gibi Hun'larda bir saray ve saraya ait seremonilerin varlığı söz konusu değildir. Bu da toplumun ve ailenin bir arada kalmasını sağlamakta ve arasındaki bağları da güçlendirmektedir.(Ögel, 1984: 6,7) Zira Saray gibi abidevi eserlerin olmaması ve herkesin eşit olması devletin çağdaş diğer devletlerde olduğu gibi, aileye angarya yüklemesini önlüyordu.(Ögel, 1998: 244)

Türk ailesinde kadın kocası kadar haklara sahiptir. Bu haklar devlet yönetimine katılımı da kapsamaktadır. Bu konudaki en eski ve en önemli kaynak olan Orhun Abidelerinde İlteriş Kağan'la, İlbilge Hatun birlikte geçmektedirler. (Ergin, 2003: 37) Yaygın olan evlilik şekli tek eşliktir. Kadının ailedeki görevleri eşiyile tam anlamda paylaşılmıştır. Mesela süt sağma, tereyağı ve peynir yapma kadının göreviyken

kısrak sağma ve kımız yapmak da erkeğin göreviydi.(Rasonyi, 1971: 58) Burada yerli ve yabancı yazarların çok fazla hataya düştüğü bir noktayı da aydınlatmak gerekir. O da erkek tarafının kız tarafına verdiği başlık parasıdır. Başlık parası erkek tarafından kız tarafına verilen aile malı hüviyetindedir. “Kalın”ı verilmiş gelin ailenin erkek üyeleri ile eşit statüdedir. Hunlarda kocası ölen dul eğer isterse kocasının kardeşlerinden birisiyle isterse de dışarıdan birisi ile evlenebilirdi. Eğer evlenmek istemezse çocuklarının başında, koruyucu ve hami olarak kalır. Mirastan ise iki pay alır. Dışarıdan evlenmek isterse damat adayı kalını gelinin eski kocasının ailesine verir. Dolayısıyla kalın aile hukukunun da temel müesseselerinden birisini oluşturur. Ancak kalını bir gelin fiyatı olarak algılamak yanlış olur. Kalın anlaşması Ögel’in bildirdiğine göre karşılıklı bir akid ve karşılıklı bir hediyeleşmedir. Hatta yeni evlenenlerin işlerini yoluna koyabilmeleri için yapılan bir yardımdır. Kız evi de ödeme de bulunur. Ancak “çeyiz”, kalından daha az olur. Çünkü kızın gitmesi ile kız evi bir kişi yani bir iş gücü kaybederdi. Erkek evi ise bir kişi kazanırdı. (Ögel, 1998: 259)

Kalın aynı zamanda boşanmayı da engelleyen bir nevi güvenlik sigortası mahiyetindedir. Çünkü kalında aynı zamanda erkeğin ailesinin de hakkı vardır. Erkek eğer karısını boşamaya kalkarsa kız evine verdiği kalın yanacağı için erkeğin ailesi boşanmaya karşı çıkacaktır. Yok eğer kadın boşanmaya kalkarsa bu durumda da kalın iade edileceği için bu durumda da kadının ailesi karşı çıkacaktır. Eğer kocası sakat veya iktidarsız çıkarsa bu durumda kadının karşı çıkma hakkı doğar. Kalını iade eden kadın kocasından rahatlıkla ayrılabilirdi. Kadının sakat çıkması durumunda ise kadının ailesi ya kalını iade eder ya da kadının kız kardeşlerinden birisi kalınsız olarak erkeğe verilir. Kalın aynı zamanda bir fedakârlık ve emek göstergesi idi. Kalınsız evlenme daha çok bir diyet şekli olarak görülmektedir.(Ögel, 1998: 260,261,262)

2.2.2. ESKİ TÜRKLERDE BOYLAR

Türk devletinin temelini boy yapısı oluşturmaktadır. Boylar küçük devletler şeklinde teşkilatlanmış yapılardır. Her boyun kendisine ait arazisi ve silahlı gücü mevcuttur. Boyların başında boy beyleri mevcuttur. Boy beyleri cesareti, asaleti,

yeteneği ve karakteri ile tanınmış şahışlar arasından seçilir.(Anadol vd., 2002: 215) İbn Fadlan'ın seyahatnamesinde bildirdiğine göre Türklerin İslamiyet'i seğiminden önce Oğuz Boylarından birisinin Beyi İslamiyet'i seğer. Tebaasının "Müslüman olursan bize reislik edemezsin!" sözlerinden dolayı eski dinine döner.(Türkdoğan, 1996: 286) Bu sözlerden de anlaşılabilceği gibi halkın kendisini yönetenler üstünde söz hakkı vardır.

Devlet ve bağlı olan boylar arasındaki ilişki ise yüzyıllar boyunca değişmeyen bir mahiyet arz etmiştir. Göçebe Türk boyları her yıl yetiştirdikleri hayvan miktarınca hayvan olarak devlete vergi vermek zorundadır. Devlet bazı Türk boylarının üstüne prenslerden yönetici atarken bazılarına da kendi içinden bir yönetici atardı. Boy beylerinin çocuklarını çeşitli unvanlarla başkente çağırarak rehin tutma yaygın bir davranış tarzıydı. Devlete bağlı uç boyları ve uç beyleri, devletin güvenliği ve stratejisi açısından hayati öneme sahip organizasyonlardı. Sürekli hareket halinde olan bu atlı ve askeri nitelikteki organizasyonlar sınırları korumaktan istihbarata varana kadar değişen bir çizgide görev ifa ederlerdi.(Ögel, 1982: 287,289)

Devletin en önemli görevlerinden birisi başıboş Türk boylarını belli bölgelere iskân etmektir. Ancak bu isknda söz konusu olan toprağın mülkiyetinin boylara verildiğini zannetmek yanlış olur. Toprak her halükarda devlete aitti.(Ögel, 1982: 332,333) Boylara toprak dağıtılmasını veya uç boyları gibi gereklilikleri feodalizm saymak yanlış olur. Çünkü devlet düzeni açısından katı bir merkeziyetçilik söz konusudur. Başkentteki kurultaya gelmemek isyan belirtisi sayılıyordu ve olaylar büyük bir hızla merkeze aktarılıyordu. Özellikle Çin vesikaları bu konularda ciddi bilgiler içermektedir.(Ögel, 1982: 334) zelikle Orhun abidelerinde isyan eden boyların ve yöneticilerinin akıbeti son derece hüzünlü bir dille anlatılır.(Ergin, 2003: 39) Boyların devlet içindeki yerini belirleyen en önemli sebeplerden birisi boyun devleti kuran boyla olan akrabalık derecesidir. En prestijli boy her zaman için devleti kuran boydur. Onun hemen arkasından ona akrabalık dereceleri ile diğer boylar gelir. Boyların devlet için değerini artıran bir diğer husus ise boyların sahip oldukları maddi gleridir. Bir boy ne kadar askeri güce sahipse ve ne kadar kalabalıkça o kadar değerlidir. Yani boyların değerleri her iki durumda da devlete yaptıkları katkı kadardır.(Ögel, 1982: 344,345)

Boyların oluşması ile ilgili çağdaş yazarlar farklı görüşler ileri sürmüştür. Mesela Bahaeddin Ögel'in aktardığına göre Reşideddin "Cami'üt Tevarih" adlı eserinde boyların ırmak kenarındaki oturma düzenlerinden doğduğunu söylüyor. Bu durum boyların kan bağıını içerdiği gerçeğiyle de çelişmemektedir. Neticede her boy kendisine ait otlakta ve su kaynağının yanında ikamet etmektedir.(Ögel, 1998: 300)

2.2.3. YERLEŞİK, ŞEHİRLİ TÜRKLER

Şehirli Türklere erken dönemlerde ticaret kolonileri şeklinde rastlıyoruz. Özellikle Semerkand, Beş-Balıg ve Turfan gibi bağlı şehir krallıkları hem ticari hem de zirai anlamda büyük Türk kolonileri haline gelmişlerdi.(Ögel, 1981b: 17,20) Bu şehirler doğal olarak ipek yolunu kontrol altında tutuyor ve devlete büyük gelir sağlıyordu. Anavatanda da şehirler bulunmakla beraber bunlar sadece mevsimlik kullanılan yerleşim birimleriydi. Kış aylarında yerleşilmekte yaz aylarında ise tekrar yaylalara çıkılmaktaydı. Evler genellikle ya topraktan ya da ahşaptan yapılıyorlardı. Kalıcı şehir yerleşimleri ise daha çok Uygurlar ve Hazarlar gibi geç döneme aittirler. (Kafesoğlu, 1987: 110)

Kalıcı şehirlerin olmaması aynı zamanda stratejik bir zorunluluktur. Zira esas Türk halkı Çin'le komşu olarak yaşıyordu. Hem insan hem de maddi güç bakımından Türk devletinden güçlü olan Çin'le başa çıkabilmenin yegâne yolu seyyar bir hayattan geçiyordu. Sabit yerleşim yeri olmadığı için Çin'in saldırabileceği bir merkez söz konusu değildi. Devlet güçlü olduğunda ani baskınlar yapıyor güçsüz olduğunda ise bozkıra çekiliyordu.(Ögel, 1998: 622)

Ticaret ve ziraat merkezi olan şehirler Orta Asya'da Türklerle Çinliler arasındaki çekişmenin en önemli konusunu oluşturuyordu. Çünkü bu şehirler gerek Türkler gerekse Çinliler için stratejik öneme sahiptiler. Türkler için önemi bu şehirlerin ordunun ve halkın ihtiyaç duyduğu beslenme maddelerini karşılaması ile ticari faaliyetler neticesinde elde edilen gelirden kaynaklanıyordu. Çin ise hem gelirler hem de Türklerin kaynaklarını kesebilmek için ilgileniyordu. Bu durum Türk devletlerinin

buraları bağılı yerli prenslerle yönetmenin yanında Türk prenslerini göndermeleri sonucuna da yol açıyordu.(Ögel, 1978: 161,162,163,164,165)

Türk şehirlerini incelerken karşılan bir diğere nokta da bu şehirlerin Türk ekonomisinin temel üretici faktörlerinden birisi olduğudur. Sadece ziraat ve ticari açıdan değil geleneksel Türk zanaatlarının uygulanması bakımından da şehirler hayati öneme sahiptirler.(Kafesoğlu, 1987: 108,109) Bu sebeple şehirli Türkler aynı zamanda aydın da diyebileceğimiz bir mahiyetteydi. Özellikle bazı şehirler coğrafi özellikleri dolayısıyla Anadolu'nun Türkleştirilmesine benzer bir şekilde Türkleştirilmişlerdir.(Ögel, 1998: 151)

2.3. İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ TÜRK DEVLETLERİNİN İKTİSADİ YAPISI

İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinin iktisadi yapısının temel karakterini - ister Hunlar gibi göçebe, ister Uygurlar gibi yerleşik olsun fark etmez- hayvancılık oluşturur. Hayvancılık bütün temel ihtiyaçları karşılarken kalanlar için de ya komşu devletlere akınlar yapılır yada ticari ilişkiler geliştirilirdi. Komşu devletlerin itaat altına alınıp yıllık vergiye bağlanması da ihtiyaçları karşılamanın yollarından birisiydi. Bu hayvanların en önemlisi at idi. At sayesinde koyun ve öküz sürüleri rahatlıkla güdülüyor, başlıca gıda kaynağını da beslenen at sürüleri oluşturuyordu.(Klyashtorny ve Sultanov, 2004: 67,68)

Burada aydınlatılması gereken nokta Türk göçebeliliğinin Afrika ve Avustralya'daki avcı toplayıcı göçebelikle karıştırılmasıdır. Türk göçebeliliği çağdaşı yerleşik kültürlerden daha üstün bir yaşam seviyesini temsil ediyordu. Bu konudaki en net karşılaştırma M.Ö. 169 yılında görevde olan Hun veziri ile Çin elçisinin karşılaşmasıdır. Orada, Çin'de angaryanın olduğundan Hunlarda olmadığından, sosyal dayanışmanın Hunlarda en üst seviyeye çıkmasından ve basit, anlaşılır kanunların topluma ahenk vermesinden dem vurarak Çin evlerini ve yaşayışını küçümsüyordu. Buradaki en önemli ayrıntı ise bu vezirin aslen Çinli olması idi.(Ögel, 1981a: 506,514) Çadırın sağlamlık yönünden övülmesine bu vezirden çok daha sonra VII. yüzyıldan

kalma Tang dönemine ait bir şiir vasıtasıyla da rastlanmaktadır. Bu dönemin en önemli özelliği ise Türk kültürünün Çin kültürüne karşı Çin’de kazandığı baskın konumdur.(Gumilev, 2002: 224,225) Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi angaryanın olmaması ve yaşayanların özgür kişiler olması, dinamik sosyal ve ekonomik yapı Türk devletlerinin yaklaşık bin yıldan fazla bir zaman boyunca Çin’le komşu ve Çin’den üstün şekilde yaşamalarını sağlamıştır.

Türk devletlerinin en önemli kaynaklarından birisi her zaman için alınan vergiler olmuştur. Bu da doğal olarak beraberinde maliyenin hemen ordudan sonra gelmesi sonucunu getirmiştir.(Ögel, 1998: 650)

Türk iktisadına bakıldığında hayvancılıktan kaynaklanan göçebeliliğin, toplumda tarımın olmadığı gibi bir düşünceye yol açacağı sonucu çıkartılabilir. Ancak kaynaklar tarımın hayvancılık kadar olmasa da son derece mühim bir yer kapladığını söylüyor. Çin’de bazı baklagillerin “Hun baklası” şeklinde adlandırılması bunun en net kanıtlarından birisidir.(Rasonyi, 1971: 53) Özellikle Kapagan Kağan’ın Çin’den elçi vasıtasıyla tohumluk ve ziraat aletleri istemesi, verilmemesi üzerine de savaş ilan etmesi bunun en net göstergelerinden birisidir.(Ögel, 1998: 128) Ziraatın yapılacağı toprak bütün topraklar gibi devlete aittir. Vatandaşa sadece zilyetlik hakkı vardır.(Turan, 2000: 119)

Türk toplumunun ve devletinin en önemli mali kaynaklarından bir diğeri de zanaattır. Hunlar, gelişmiş bir keçe ve deri işleme tekniğine sahiplerdi. At koşumları ve demir işçiliği geliştikleri diğer iki alandı. Arkeolojik kazılar sonucu bulunan demir işçiliği örnekleri sadece silah değil aynı zamanda ziraat aletlerini de içermektedir.(Anadol vd., 2002: 287) Özellikle efsanelere ve mitolojiye baktığımızda demirciliğin ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz.(Türkdoğan, 1996: 147) Madencilik de ilerleyen dönemlerde toplumun dokumacılıkla birlikte en önemli gelir kaynaklarından birisini oluşturmuştur.(Türkdoğan, 1996: 153)

Türkler arasında gelişmiş sanatlardan bir diğeri de marangozluk, ahşap oymacılığı idi. Özellikle yabancı elçilik heyetlerinin bu yetenek dikkatini

çekmekteydi.(Ahmetbeyoğlu, 1995: 53) Masa, sandalye, dolap gibi ev eşyaları yapıyorlar hatta elbiselerini ütülüyorlardı. Bu eşyaların birçoğu daha sonra Çin'e geçmişti.(Kafesoğlu, 1987: 109)

Son olarak Türk devletlerinin kendilerine has paralarının olmadığı, bu sebeple de devlet sayılamayacakları tezi üzerinde durulacaktır. Her şeyden önce eski Türk devletlerinin hâkimiyet sembollerinin arasında paranın bulunmadığı belirtilmelidir. Bununla birlikte Türk devletlerinde paranın basılıp basılmadığı yetersiz arkeolojik verilerden ötürü muallâkta kalmış bir konuydu. Ancak yeni anlamlandırılan veriler Göktürkler çağında Türklerin para bastığını ve bu paraların birkaç yüzyıl tedavülde kaldığını bildirmektedir.(Sertkaya ve Alimov, 2006: 3,4,5) Bu da bu konudaki spekülasyonları ortadan kaldırmaktadır.

2.4. İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ TÜRK DEVLETLERİNİN SİYASİ YAPISI

Türk devletinin kökenleri nelerdir? Hakanlar meşruluklarını neyden almaktadırlar? Türk devletlerinde sosyolojik anlamda dikey ve yatay hareketlilik var mıydı? Yoksa Hindistan'daki gibi herkesin yeri belirli miydi? Devlet görevlileri kimlerdi ve halkla ilişkileri nasıldı? Ve en önemlisi devletin halkın gözündeki yeri neydi? Bunlar bu konu açısından hayati öneme sahip sorulardır. Bu soruları yanıtlamadan eski Türk devletlerindeki yöneten yönetilen ilişkisini ve iktidarın meşruiyetinin temelleri sorgulanamaz.

Türk devletiyle ilgili eldeki en ünlü vesika Orhun Abideleridir. Çünkü en eski ve en orijinal metinler onlardır. Göktürk yazıtlarında halktan kara kemikli millet diye bahsediliyor. Hakanın ve yöneticilerin görevi işte bu halkı mutlu etme olarak belirleniyor.(Ögel, 1998: 330) Bu anlayış yüzyıllar önce Mete'nin Çin hükümdarına yazdığı mektupta da aynen geçmektedir. Devletin nihai amacını şu sözlerle belirlenebilir; "Küçükler büyümeleri için gerekli (çevreyi) elde edecekler. Yaşlılar (ve büyükler) ise, kendi yurtlarında sessiz ve rahat yaşayacaklardır. Nesillerden nesillere, (bütün Hunlar), barış ve mutluluk içinde (kalacaklardır)."(Ögel, 1981a: 442) Devlet bu

amacı sağlamak için kurulur ve kesinlikle evrensel mahiyettedir. Türk devleti hiçbir zaman sadece Türkleri içermez. O alabildiğine yayılma ihtiyacı duyan bir organizasyondur. Ve devlet evrensel olması özelliği ile ilk defa Türklerde ortaya çıkmıştır denilebilir. Eski İran ve Çin’de de buna benzer bir anlayış varsa da Çin’de İmparatora verilen göğün oğlu unvanıyla ilahi bir nitelik kazanıyordu. Devleti bizzat kuran Tanrıydı ve kurallar (Tao) da onun tarafından konulmuştu. Türklerde ise devleti kuran Tanrının “Kut” verdiği kağandı. Doğal olarak kanunlar da onun iradesine dayanıyordu.(Ögel, 1982: 1,2,3,4,5,6,7) Bu durum Orhun abidelerinde şu sözlerle anlatılmaktadır; “Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyi vermiş.”(Ergin, 2003: 9)

Sosyolojik anlamda ise Türk toplumu ve devleti iç içe geçmiş kutular gibidir. En büyük kutu devlettir. Bütün diğer kutucukları kapsar. Eğer bu en büyük kutu dağılır ise diğer kutucuklar bağımsız hale gelir.(Türkdoğan, 1996: 77) Türk tarihine baktığımızda ise bu kutucukların her birinin büyük kutu olma potansiyelini taşıdığını görülür. Türk Devleti ile ilgili en ilginç noktalardan birisi ise devletin Türkçe’deki karşılığıdır. Eski metinlerde devletin karşılığı olarak “İl” sözü görülüyor. Elimizdeki en eski Türkçe sözlük olan “Divan’ı Lügatit Türk”de bu sözcüğün manası aynı zamanda barış olarak veriliyor.(Türkdoğan, 1996: 79) Buradan devletin asli görevinin barışı sağlayıp korumak olduğu sonucu da rahatlıkla çıkarılabilir.

Türk devletinin bürokratik yapısına bakıldığında ilk karşılaşılan farklı adlarla da olsa kağandır. Türk devletinde sosyal hareketlilikle değişmeyen tek kurumdur (boy beyliği yapısı gereği potansiyel kağanlığı içerdiği için buna dâhildir). Bir anlamda hem çok sıkı veraset hukukuna tabidir, bir anlamda da bu tabilik son derece gevşektir. Şöyle ki, devlet başkanının en önemli görevi halkın mutluluğudur. Halka mutsuzluk ve felaketler getiren devlet başkanı meşruiyetini kaybederek tahttan indirilir yerine hanedan içinden birisi getirilir. Bunun en net örneği Göktürk İmparatorluğunda İşbara Kağanın tahta geçirilişidir. Kendisinden önceki kağan zayıf karakterli çıkınca kurultay toplanır ve onu tahttan indirerek yerine İşbara’yı kağan olarak seçerler. Bu seçimde en önemli

faktör seçilecek kişinin hanedandan ve soylu olmasıdır. Soylulukta ölçüt hem ana hem de baba tarafından soylu olmasıdır. İslamiyet'ten önce kurulan hemen hemen bütün Türk devletlerinde hanedan ailesinin evlendiği soylu bir başka Türk boyu vardır. İşbara'nın yerine seçildiği Mohan Kağan'ın oğlu kağanlık için gerekli bütün özellikleri taşıdığı halde annesi yeterince soylu olmadığı için tahta geçememiştir.(Ögel, 1982: 67) Kağan konumu gereği devletin sembolüdür. Kağan hem sivil anlamda, hem askeri anlamda, hem hukuki anlamda hem de dini anlamda yöneticidir.(Klyasthorny ve Sultanov, 2004: 151)

Bu bilgilerden sonra karşılaşılan en önemli müessese “Kurultay”dır. Bu konudaki en doyurucu bilgileri de yine Prof. Dr. Bahaeddin Ögel vermektedir. Kurultayla ilgili ilk bilgilere Mete zamanında rastlanmaktadır. Çin kaynakları bu kurultaydan Hun'ların Tunghu'larla olan ilişkilerini anlatırken değinir. Tunghu elçisi Mete'den sırasıyla önce atını sonra da eşini ister. Kurultay bu taleplere sert tepki gösterir, fakat Mete bir atla bir kadını nasıl bir komşu ülkeden üstün tutarım diyerek verir. Sıra kullanılmayan bir toprak parçasına gelince kurultaydan bazıları verilmesi gerektiğini söyleyince Mete verilmesi gerekir diyenleri öldürerek toprağın devletin temeli olduğunu vurgular. Buradan aynı zamanda devletin halk ve toprak gibi iki vazgeçilmez unsurdan oluştuğu sonucu çıkartılabilir. Tunghu'lara savaş açarak atıyla eşini geri alır. Başka Çin kaynaklarından çıkartılan sonuç da: Mete'nin her önemli karardan önce kurultaya danıştığıdır. Ancak son söz devletin yöneticisi olan hakanındır.(Ögel, 2002: 874) Kurultaylar aynı zamanda dini merasimlerin de yönetildiği toplantılardır. Bir yılda düzenli olarak üç ayrı toplantı yapılır. Birincisi yılın başında yapılan dini nitelikteki toplantıdır. Bu kurultay kağanın otağında yapılırdı. İkincisi Mayıs ayında, sonuncusu da sonbaharda yapılırdı. En önemli olanı Mayıs ayında yapılan kurultaydı. Bu kurultayda devlet işleri görüşülür ve sonuca bağlanırdı. Sonbahardaki kurultayda ise devletin insan ve hayvan gücü tespit edilirdi. Bu kurultay hükümdarın başkanlığında, birinci eşi ile prenslerin gözetiminde yapılırdı. Bu toplantıya katılmak mecburiydi. Aksi bir davranış isyan sayılmaktaydı.(Kafesoğlu, 1987: 47) Başlıca kurultay çeşitleri kabaca sayılacak olursa; savaş kurultayı, göçten önceki kurultaylar,

barış kurultayları, isyan ve tabi olma kurultayı, hakan seçimi kurultayı ile devlet ve töre koyma kurultaylarıdır. Bu kurultaylar toplumun tamamını etkileyecek kararların alındığı kurultaylar olduğu için herkesin katılması zorunluydu. Sadece savaş kurultayı savaştan hemen önce ve savaş sırasında taktik değiştirmek için de toplanabilmelikteydi. Bunların dışındakiler bir nevi divan toplantısı şeklinde geçmekteydi.(Ögel, 1982: 80,81,82,83,84,85,86)

Devlet ve halk ilişkilerini incelediğinde devletin halk, millet ve insanlık için olduğu çıkıyor. Bu değerler söz konusu olmadan devletin kendi şahsından kaynaklanan bir üstünlüğü söz konusu değildir. Mete Çin imparatoruna gönderdiği mektubunda eli yay tutabilen herkesi tek çatı altında birleştirdiğinden bahseder. Bunun doğal sonucu da bir Çinlinin Hun veziri olması, Türk olmayan birisinin Göktürk elçisi olarak Doğu Roma'ya gitmesidir. Kısacası Türk hakanının sorumluluğu halkından sadece Türk olanlarına karşı değil, aynı zamanda halkının Türk olmayanlarına hatta bağlı devletlere karşıdır da.(Ögel, 1982: 111)

Türk devletlerindeki başlıca devlet görevlileri ise şu şekilde tasnif edilebilir; başta devleti yöneten hükümdar vardır. Halkına ve Tanrıya karşı sorumludur. Bu sorumluluklardan birisini ihmal tahtı kaybetmesine yol açar. Hakanın hemen ardından eşi gelir. Ondan sonra hanedana mensup prensler ve bağlı boy beyleri ile ordu komutanları vardır. Aynı zamanda hakanın danışmanlığını da yapan vezirler söz konusudur. Bunların ardından bağlı devletleri gözetim altında bulunduran Tudun'lar gelir.(Gültepe, 2002: 896,897)

BÖLÜM III

İSLAMİYET'TEN ÖNCE KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Bu bölümde konu genişliğinden ötürü Türk Devletlerinin karakteristik özelliklerine göre sınıflandırılıp sınırlandırılarak incelenecektir. Sınırlandırma iki kıstasa göre yapılacaktır. Bunlardan birincisi devletin kurulduğu coğrafi mekân ikincisi ise devletin dini yapısıdır. Bu sınıflandırmaya göre ilk olarak anavatanda kurulan devletleri incelenecektir. Anavatanda kurulan devletler de ikiye ayrılmıştır; geleneksel Türk dinine sahip olanlar ve dinlerini değiştirmiş olanlar. Bu sınıflandırma kapsamında inceleyecek devlet sayısı üç. İlk ikisi geleneksel Türk dinine ait sonuncusu değil. Birinci devlet Büyük Hun İmparatorluğu, ikincisi ise Göktürk devleti. Uygurların incelenmesi ile bu kısım bitirilecektir. İkinci olarak anavatan dışında kurulan Türk devletlerini incelenecektir. İkinci sınıflandırmada birer örnek kullanılacaktır. Avrupa Hun İmparatorluğu ile Hazar Devleti.

3.1. İSLAMİYET'TEN ÖNCE ANAVATANDA KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

İslamiyet'in kabulünden önce Anavatan'da kurulan Türk Devletleri he orijinallikleri açısından hem de süreklilikleri açısından konunun açıklanabilmesi için hayati öneme sahip konumdadırlar. Zira kendilerinden sonra gelen Türk Devletlerinin hepsinin çıkış noktasıdırlar ve hepsini de hem idari, hem askeri hem de hukuki açıdan etkilemişlerdir. Bu bölümde bu Türk Devletleri çalışmanın kapsamı elverdiğince incelenecektir.

3.1.1. İSLAMİYET'TEN ÖNCE GELENEKSEL TÜRK DİNİNE BAĞLI TOPLULUKLARIN ANAVATANDA KURDUKLARI DEVLETLERDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Geleneksel Türk Dinine bağlı devletler eldeki kaynaklara göre ilk Türk devletlerini oluşturmaktadır. Onun için bu bölüme Geleneksel Türk Dinine bağlı toplulukların anavatanda kurdukları devletler incelenerek başlanacaktır.

3.1.1.1. BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU'NDA YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Her ne kadar Hun İmparatorluğundan Çin kaynaklarında ilk defa m.ö. 934-910 yılları arasındaki akınlar vesilesiyle bahsedilse de(Ögel, 1981a: 43) bu devletin incelenmesine Mete dönemiyle başlanacaktır.

Hun İmparatorluğunda yöneten yönetilen ilişkisinin temelini yönetici tabakaya olan yakınlık belirler. Bu yakınlıkta en üst noktada dört boy söz konusudur. Bunlar birbirlerinden kız alırlar. Diğer boylar ise devlete adapte olmalarına göre önem kazanırlar. En alt noktada fethedilen eski rakip boylar ve bağlı devletler yer alır. Mesela Tunghular daimi olarak vergi ödemek zorundadır. Verginin ödenmemesi veya isyan son derece sert bir şekilde bastırılır.(Klyashtorny ve Sultanov, 2004: 69)

Hun İmparatorluğunda yöneten-yönetilen ilişkisinin şekillenmesini dört faktöre dayandırılabilir. Bunlardan birincisi ekonomik ilişkilerdir. Hun ekonomisi temelde üç şeye dayanır. Bunlar hayvancılık,(Ögel, 1981a: 156,160) haraç ve vergiler ile ticaret(Ögel, 1981a: 450,452). Orta Asya Türk devletlerinin genel karakteristik özelliği olan Çin'e yapılan yağma akınları düzenli gelir olmadığı için bunların arasında sayılmamıştır. Çünkü büyük seferlerden sonra Çin her zaman için hediye adı altında haraç vermeyi içeren antlaşmalar imzalamıştır.

İkinci belirleyici faktör ise güç ve iktidar ilişkileridir. Gerek Yüeciler, gerekse Tunghular kendi devletlerine sahip topluluklardı. Hun hâkimiyetini kabul etmemek için uzun süre direnecekler, mesela Yüeciler ancak m.ö. 161'de devlet için bir tehdit olmaktan çıkacaktır.(Grousset, 1999: 45) İktidar ilişkilerini belirleyen noktalardan bir diğeri Hun Yabgusu'na bağlılık arz eden çeşitli boylar ve ipek yolundaki şehir

devletlerinin yönetilmesidir. Yönetimde kullanılan en önemli enstrüman bu toplulukların kendi yöneticileri tarafından yönetilmeleridir. Bunun en güzel göstergesi Doğu Türkistan topraklarındaki küçük devletler için Çin’le yaptıkları mücadelelerde görünmektedir. Bu devletler tek başlarına yeterince büyük ordulara sahip olmayan ve aralarında herhangi bir şekilde askeri açıdan birleşme olanağı da olmayan hemen hemen her açıdan gelişmiş devletlerdi. Bu devletler öncelikli olarak Mete tarafından fethedildiler. Yerleşik halka tepki çekecek bir şekilde baskı yapılmadı. Halk sabit vergilerini ödedi. Devlet sadece yetişmiş insan ihtiyacını karşılamak için bu bölgedeki halktan zanaatkârları zaman zaman merkeze zorunlu olarak iskâna tabii tuttu. Halkın hayat tarzına karışılmaması ise isyanları engelledi. Bu bölge Çin İmparatorluğunun Hunların zayıflamasıyla beraber fetih hareketlerine başlamasına kadar Çin’in bütün kışkırtmalarına rağmen her hangi bir isyana kalkışmamıştır. Ve Hunlar tekrar güçlendiklerinde bölgede yeniden hâkimiyet tesis etmeleri uzun sürmedi. Bununla beraber ne Çin ne de Hunlar bölgede kalıcı hükümdarlık kuramadılar.(Kerimova, 2002: 743-748)

Güç her şeyden önce devletin silahlı gücüdür. Bu güç düşman devletlere karşı sınırın korunmasında gösterdiği başarıyla ve bağlı devletlerin istiklal mücadelesine girişmesini engelleyebilmesiyle ölçülür. Bu gücün esas göstergesi de Orta Asya’da en büyük güç olan Çin’e karşı gösterdiği askeri başarıdır. Hunların esas mücadelesi Çin’e karşı olur. Orta Asya’daki iki rakip devlet yenilip devlete bağlandıktan sonra akınlar Çin’e yönelir. Çin de yenildikten sonra Mete’nin Çin İmparatoru’na gönderdiği mektup yönetimin halkına bakışının anlaşılmasını sağlayacaktır. Mektubun konuyu ilgilendiren bölümü aynen şöyledir:

Yirmi altı devletin hepsi alındı ve düzene kavuşturuldu. Bunların hepsi artık Hun oldular. Yay çekebilen ve kullanabilen bütün kavimler tek bir aile halinde birleştiler.....

Ordumun silahlarını artık rafa kaldırmak, subay ve askerlerimi dinlendirip atlarımı besiyeye almak istiyorum.....

Küçükler, büyümeleri için gerekli çevreyi elde edecekler. Yaşlılar ise kendi yurtlarında sessiz ve rahat yaşayacaklardır. Nesillerden nesillere barış ve mutluluk içinde kalacaklardır.

Bu metinden de anlaşılacağı gibi Hun devletine tâbi olan herkes Hun kabul edilmiştir.(Ögel, 1981a: 441,442) Bu tâbiyetten anlaşılması gereken kurultaya katılma, vergi verme ve savaşta askerle orduya katılmaktır. Aynı zamanda devletin halkın yaşaması için gerekli olan olanakları sağlamakla da görevli olduğu bu metinden rahatlıkla görülebilmektedir. Devlet her şeyden önce can güvenliğinin olduğu bir çevreyi vatandaşlarına sağlamak zorundadır. Can güvenliği için en önemli olan ise doğal olarak bir barış ortamıdır. Yani devlet bu barışı gerekirse silah kullanarak tesis etmeli ve devamını garanti altına alabilmelidir.

Siyasi iktidarla, yönetilenler arasındaki ilişkide çatışma alanlarının son derece sınırlı olması, Hunların verdiği geniş muhtariyet yönetilenlerin iktidara bağlılığını artırmış, hatta bağlı toplulukların iktidarla beraber Çin'e karşı savaşmaları sonucunu doğurmuştur.(Ögel, 1981b: 288) Çin, Orta Asya'daki bütün halklar için en büyük düşman olarak görülmekteydi. Gerek nüfusu gerekse ekonomik gücü ve kültürü diğer devletler ve halklar için büyük bir tehdit arz etmekteydi. Bir Hun vezirinin sözleri diğer devletler ve halklar için de sürekli devam eden bir korkuyu anlatmaktaydı:

Bütün hunların sayısı Çin'in bir sınır eyaletine bile eşit olamaz. Hâlbuki Çin daha güçlüdür. Ayrıca, onların giydikleri ve yiyecek maddeleri de tamamen başkadır. Şimdi Hun Şan-Yü'sü, örf ve adetlerini değiştirerek, Çinlilerin kullandığı elbiseleri ve yiyecek maddelerini almak isterse, Hunların tamamen Çinlilerin etkisi altına girmesi için, onların mamullerinden onda ikisini elde etmesi yeterlidir.(Koca, 2002: 704)

Hun İmparatorluğunun bağlı devlet ve topluluklarla olan ilişkisinde kullandığı enstrümanlardan birisi çevrede küçük iktidar merkezleri yaratma taktiğidir. Bu sisteme göre bazı bağlı devletçikler ve boylar desteklenir. Bu örgütlenme aynı zamanda Türk Tarihi'nde sık sık rastlanılan uç beyi şeklindeki yapılanmanın da temelidir. Bu merkezçikler devlete dış dünyadan gelecek tehlikeleri önlemekte kullanılır ve devlete verdikleri vergilerle de ekonomiyi güçlendirirlerdi. Merkez böylece çevreyi kendisine tam bağlı hale getirirdi. Çünkü çevredeki bu güç odakları tek başlarına merkeze meydan

okuyacak güce kavuşamazlardı. Diğer büyük devletlere karşı da her zaman merkezin korumasına muhtaçlardı. Kazandıkları her toprak parçası ve hâkimiyetleri altına aldıkları her şehir aslında merkezin kazancıydı. Kendileri de buralardan gelen vergilerle zenginleşirlerdi. Hun İmparatorluğunun genel politikası her toplumu öncelikle kendi yöneticilerine yönettirmek onları da valilerle kontrol etmek olduğu için bu yöneticilerin iktidarlarını kaybetmek gibi bir korkuları yoktu. Halk ise kendi alışık oldukları yöneticileri tarafından yönetildikleri için isyan etmek istemezlerdi. Bu konudaki en iyi örneklerden birisi Chien adını taşıyan Kuça beyidir. Bu bey Hun devletinin tahta çıkardığı bir beydir. Kaşgar şehrini ve ipek yolunun bir bölümünü hakimiyeti altına alarak Çin'i bu bölgede zor duruma sokmuştur.(Ögel, 1981b: 289,290,291,292,293,294)

Hunlarda yakın çevreyi, yirmi dört tümene tabi olan boylar oluşturur. Bunların başına atamayı bizzat kağan yapar. Bunlar devletin iki tarafına eşit paylaşılır. Veliht sol bilge prensi olarak on ikisini ve imparatorluğun batısını kontrol ederken diğer tarafı da hükümdarın bir başka çok yakını kontrol eder. Bu görevler aynı zamanda yarı sivil mahiyettedir.(Ögel, 1981a: 211,212)

Bu durum doğal olarak kendi içinde potansiyel alternatif yeni merkezleri barındırmaktadır. Devlet meşruiyetini “kut” inancından alır. Kut Tanrı tarafından hükümdara verilen yönetme yetkisidir. Buna uygun davranmayan hükümdar hem kendinin hem de halkının felâketine yol açar. Hizmetle gelen, sahip olunmak için çalışılan kutun elden gitmesiyle hükümdarlık hatta devlet bile elden gidebilir.(Ögel, 1982: 191) Bu noktada yakın veya uzak çevreden birileri harekete geçer. Ve halefleri gibi davranarak idareyi ele alır. Yeni iktidar merkezi artık o olmuştur.

Mümkün olduğu kadar hükümdarlar bağlı Türk boylarının beylerini kendi içlerinden seçme yoluna giderlerdi.(Ögel, 1982: 286) Böylece çevre tehdit olmayı sürdürse de baskı azaltılmış ve merkeze yaklaştırılmış olurdu. Ancak bu yapı her devirde merkezin başına iş açmış, Çin'in politikaları sonucu merkez sık sık el değiştirmiştir. Gözden kaçırılmaması gereken bir başka nokta ise bu politikanın zaman zaman işe

yaraması ve bağı devletçiklerin Hunlarla beraber Çin'e karşı savaşmasıdır. (Ögel, 1981b: 214)

Devletin gücünün azalmasıyla merkez çevre ilişkileri de değişmeye başlar. Yakın çevrenin içinde farklı güç odakları oluşur ve bu odaklar merkezi etkilemeye başlarlar. Bunların oluşumundaki etkili olan sebeplerden birisi merkezle olan akrabalık bağlarıdır. Evlilik yoluyla merkezle akrabalık kuran yakın çevre devletin zayıflamasıyla söz sahibi olmaya başlar. Bu da merkezde çevrenin istediği değişikliklerin yapılmasına yol açacaktır. Merkezde siyasi sebeplerle Çinli prenseslerle evlenme âdeti çevrede Çin hayranı bir yapıyı da beraberinde getirmiştir. Bu yapı başlangıçta devletin kökleşmiş Çin karşıtı politikalarından dolayı başarılı olamamıştır. İlerleyen dönemlerde ise etki kazanmış ve devletin kaderini etkileyen bir güce kavuşmuştur. Gerçi yine yakın çevreden gelen tepkilerle bir müddet sonra, yakın çevre içindeki merkeze etki eden bu yapıların bertaraf edilmesiyle işleyiş bir müddet için normale dönmüştür. (Ögel, 1981b: 225-231)

Hunların Çin için büyük tehlike arz etmeye başlamalarıyla Çin'in birliğini sağlaması hemen hemen aynı dönem denk gelmektedir.(Grousset, 1999: 45) Hun Çin ilişkileri süresince Çin'de merkez varlığını çevreye vazgeçilmez şekilde kabul ettirmişken, Hunlarda çevre her zaman bir tehdit potansiyeli taşıya gelmiştir. Muhtemelen bunda en etkin sebep iki toplum arasındaki iktisadi ve sosyal farklılıklarda yatmaktadır. İktisadi olarak Hunlarda her boy kendine yeterli şekilde yaşamaktadır. Askeri teşkilatlanmadan ötürü de kendisine yetecek kadar askeri gücü vardır. Hayvancılık boyları bir yerde daimi kalmamaya zorlamaktadır. Bu da merkeze bağlılığı azaltmaktadır. Neticede yerleşik hayat merkezin kontrolünü kolaylaştırıp merkeze bağlılığı artırırken göçebe hayat tarzında bunun tam tersi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Böylece yöneten yönetilen ilişkilerinde en az güç kadar önemli bir başka konu öne çıkmaktadır; yönetilenin rızası. Çin gibi yerleşik devletlerde bu rıza daha çok güç kullanılarak sağlanır. Güç yönetilenin itaatini sağlamak için en önemli enstrümandır. Türk devletlerinde ise güç sadece devletin kuruluşunda ve kriz anlarında önem kazanır. Yönetilenin rızası yönetenin adaletine ve halkını düşünmesine bağlı olarak ortaya çıkar.

Bu sonuçtan Çin gerek Hunlar, gerekse halefleri döneminde olsun başarıyla faydalanmıştır.

İktidar ve yönetilenlerin ilişkilerini etkileyen son faktör ise bağımsızlıktır. Bağımsızlık iktidarın değişmesine veya devletin parçalanmasına yol açacak kadar etkili bir faktördür. Devletin yönetim tarzıyla ilgili en ilginç örneklerden birisi de böyle bir vesileyle öğrenilmektedir. Çin mamullerine olan ekonomik bağımlılık Çin'in Hunlarla olan mücadelesinde ekonomiyi kullanmasına yol açtı. Bu mücadelenin yol açtığı ekonomik darlık, Çin'in siyasi baskıyı artırması ve zayıf hükümdarlarla da birleşince iktidarda çatlaklar ortaya çıktı. İç ve dış baskılara boyun eğen Hun Şan-Yü'sü vezirinin de tavsiyeleriyle Çin hâkimiyetini kabul etti. Bu durum Hun devlet meclisinde tartışıldı. Son derece sert geçen tartışmalar neticesinde devlet ikiye bölündü. Çi-çi'nin başını çektiği bağımsızlıktan feragat etmeyen grupla, Ha-han-yeh'in bağımlılığı kabul eden grubu birbirinden ayrı ayrı bölgelerde devletlerini devam ettirdiler. (Koca, 2002: 704)

3.1.1.2. BİRİNCİ VE İKİNCİ GÖKTÜRK İMPARATORLUĞU'NDA YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Zaman zaman ikiye ayrılmış olmasına ve İteriş Kağan zamanında ikinci defa tekrar kullanılmış olmasına rağmen Göktürk İmparatorlukları tek başlık altında incelenecektir.

Göktürk Devletinde de Hun İmparatorluğunda olduğu gibi yöneten yönetilen ilişkilerini birbiriyle bağlantılı olarak belirleyen başlıca üç faktör vardı. Göktürk İmparatorluğu da Büyük Hun İmparatorluğu gibi ilk savaşını Çin'e değil Proto-Moğollara karşı vererek kurulmuştur. Devletin kurulmasındaki en etkin faktör bağımsızlık isteğidir. Devletin kurulmasını hızlandıran olay hem askeri hem de ekonomik alanda insan gücünü tamamlayan elli bin çadırılık Batı Töles kabilelerini itaat altına alması olmuştur. Yöneten yönetilen ilişkisi açısından aydınlatıcı olan bir diğer nokta da bu bağımsızlığın sadece Bumın'ın şahsi ihtirası neticesinde değil tebaasının isteği neticesinde sağlanmış olmasıdır.(Gumilev, 2002: 43,44) 552 yılında Juan-Juanlar'ın ortadan kaldırılmasıyla Göktürk Devletinin bağımsızlığı resmen ilan edilmiş oldu. Bu zaferden sonra Bumın İl Kağan, hanımı da Hatun unvanını aldı. Bu

mücadelelerden sonra da Bumın fazla yaşamadı aynı yıl içinde öldü. Yerine oğlu Kara Kağan oldu. Onun da aynı yıl içinde ölmesi sonucu tahta kardeşi Mukan geçti.(Taşağıl, 2002: 17) Mukan Kağan zamanında hemen hemen bütün Orta Asya 554 yılı içinde tek çatı altında birleştirildi. Bu sebeple bu tarih devletin İmparatorluk haline geldiği dönem olarak kabul edilebilir.(Gumilev, 2002: 46) Devletin hızlı yükselişindeki en önemli faktörlerden birisi Çin'in bu tarihlerde birbirine muhalif iki devletin çatışması altında bölünmüş olmasıydı. Bu durumdan faydalanan Göktürkler hem bu iki hükümet üstüne baskı kurarak hem de Orta Asya'yı birleştirmeye devam ederek bir yandan insan kaynaklarını güçlendirirken diğer yandan da ekonomik olarak güçlenmekteydi. Ayrıca bu devletlerden Chou'ların başkentine bin kadar Göktürk askerini yerleştirerek burayı askeri üs olarak kullanmaya başladılar.(Taşağıl, 2002: 17,18)

Devletin batısındaki seferleri ve toprakları ise Bumın'ın kardeşi İstemi Kağan yürütmekteydi. 558 yılına gelindiğinde Türk devletinin batı sınırı Doğu Roma İmparatorluğuna, güney batı sınırı İran'a güney sınırı ise Eftalitler'e dayanmıştı. Doğu Roma'ya doğru ilerlemelerine Eftalitlerle olan Orta Asya mücadelesi engel oldu. (Gumilev, 2002: 52,53) İstemi'nin fetih hareketleri neticesinde Çin'den Doğu Roma'ya kadar uzanan İpek Yolunun büyük kısmı Göktürklerin eline geçmiş oldu. Yöneten yönetilen ilişkisini belirleyen faktörlerden ekonomik ihtiyaçlar ve ilişkiler devletin batı politikasını en çok etkileyen faktörlerden birisidir. Sasani Şehinşahına kızını veren İstemi bu yolla Ak Hunlara karşı kurduğu ittifakı sağlamlaştırmıştı. Ancak bu ittifak Ak Hunların yıkılmasından sonra bozuldu. Çünkü Sasaniler Doğu Roma'yla savaş halindeydi ve ipeğin en önemli alıcısı da Doğu Roma'ydı. Çin tek ipek üreticisi olarak Sasaniler de İpek Yolunun geçtiği son nokta olarak ipek ticaretinde söz sahibiydiler. Bu ticaretin esas aktörleri ise Soğdlu tüccarlardı. Türklerin elinde, hem kağan ve yüksek rütbeli görevliler, hem de halk olarak Çin'den alınan vergiler, hediyeler ve yağma sayesinde bol miktarda ipek birikmişti. Bu ipeğin eritilmesinin tek yolu Doğu Roma ile girişilecek ekonomik ilişkilerdi. Bu ticaretin yürütücüsü Soğdlu tüccarlardan Maniah'ın hem Doğu Roma'ya hem de Sasaniler'e elçi olarak gitmesi aynı zamanda Türk Devletlerinde Türk olmayan görevlilerin de elçilik gibi önemli görevlere

getirilebildiğinin bir göstergesidir. Ancak ipek üretim tekelinin Çin'in elinden çıkması, peşinden Doğu Roma'nın Türk Elçilerini diplomatik nezakete aykırı bir şekilde zor yollardan göndermesi, siyasi ve güç dengelerinin değişmesi neticesinde bu diplomatik görevler yapılan bazı antlaşmalara rağmen başarısızlığa uğramıştır.(Gumilev, 2002: 64-70) Fetih hareketlerinin sadece ekonomik sebeplerden veya iktidar hırsından kaynaklandığını zannetmemek gerekir. Bu noktada kısmen aydınlatılabilecek olan bir konuşma Doğu Roma Elçisiyle Türk Prenslere Türksanf arasında geçmiştir. Bu konuşmada Dinyeper, Tuna ve Meriç nehirlerinden bahsedilmekte hâkimiyetin bütün dünyayı kapladığı anlatılmaktadır. (Gumilev, 2002: 69)

İkinci Göktürk İmparatorluğu Çin'e karşı savaşarak kurulmasına rağmen yukarıda da değinildiği gibi çevrenin alternatif merkezler barındırması sebebiyle en fazla bağlı Türk boyları ve devletleriyle uğraşmıştır. İsyen eden ve yenilen boyun yöneticisi öldürülmekte yerine bir başkası atanmakta ve yeri değiştirilmektedir.(Giraud, 1999: 81) Böylece devlet bir müddet rahatlamaktadır. Yakın çevre ise yazıtlarda geçtiği gibi rahatlığın etkisiyle bir müddet sonra merkeze destek vermeyebilmekte bu durum doğal olarak devletin felaketiyle sonuçlanmaktadır.(Ergin, 2003: 11) Merkezin oluşturulması her zaman için son derece kanlı olmaktadır. Yazıtlarda bunun kırk yedi sefer ve yirmi savaştan sonra olduğu anlatılır. İşin en ilginç kısmı ise seferlerin büyük çoğunluğunun uzak çevre denilebilecek farklı Türk boyları ve devletçikleri üstüne yapılmasıdır.(Ergin, 2003: 13) Bu seferler neticesinde tamamen Göktürk İmparatorluğunun istediği düzen kurulmuş olur.

Çevrenin itaat altına alınması Çin'le olan mücadeleden ötürü hayati öneme sahiptir. Devletin kuruluş felsefesi azı çok, açtık tok yapmak olduğu için(Ergin, 2003: 15) Merkez çevre çatışmasının ana eksenini iktidar mücadelesi oluşturur. Uzak çevre her zaman bu iktidar mücadelesinin merkezindedir. Bu mücadelenin oluşmasını yazıtlar, bilgisizlikle açıklar. Bunda Birinci Göktürk İmparatorluğunun yıkılması sebebiyle oluşan boşluğun büyük payı vardır. Bağlı boylar ve devletler istiklallerine kavuşmuş, ikincisinin kurulmasıyla da tekrar kaybetmişlerdir. Bu mücadele işte bu durumun doğal sonucudur.

Çevrenin isyanında en önemli rol her zaman Çin'in olmuştur. İsyancıları Çin elçileri organize ediyor eğer önceden haber alınırsa bu isyanlar büyümeden bastırılıyordu.(Taşağıl, 2002: 33,34) Zaman zaman da tersi oluyor ve çevre bu hareketleri organize etmeye çalışıyordu. Fakat bunlar daha çok devletin kuruluş döneminde olmuştu.(Ergin, 2003: 67,69) Çevrenin merkezle çatışmasının bir diğer nedeni sert hükümdarlar olmuştur. En önemli örnek Kapagan Kağan'dır. Bu hükümdarın aşırı sert tutumu çevrenin isyanına sebep oluyordu. Bu isyanlar asker sayısı dört yüz bine ulaşan ordu ve hükümdarın askeri yetenekleri sayesinde bastırılabilirse de devletin gücünü azaltıyordu. Çünkü isyanları bastırılan boylar vassal olmak için Çin'e başvuruyorlardı.(Taşağıl, 2002: 33) Kapagan'ın isyanları bastırması bu anlamda bir işe yaramıyordu. Ne isyanların ardı arkası kesiliyor ne de devlet gücünü muhafaza edebiliyordu. Kapagan döneminde birçok boy hatta damadı bile Çin'e sığınmıştır. (Taşağıl, 2002: 34) Aslında son derece başarılı bir asker ve komutan olan Kapagan sert karakterinin etkisiyle fetih için göstereceği vakti daha çok isyanları bastırarak ve devletin birliğini korumaya çalışarak harcamıştır. Neticede Çin'i Kıtan istilasından kurtarması karşılığında esir Türklerin iadesini isteyerek ve bunu sağlayarak prestijini artırmaya rağmen (Taşağıl, 2002: 32) Çin'in hediye ve unvanlarla kışkırttığı Türk boylarının isyanlarını bastırmaya çalışırken kazandığı bir zaferden sonra yendiği Bayırkular'ın reisi tarafından baskına uğramış ve öldürülmüştür.(Taşağıl, 2002: 34)

Kapagan Kağan'dan sonra da devam eden bu isyanlar devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Bu isyanlarla ilgili ifade genelde anıtlarda şu sözlerle başlamaktadır; ".....milleti kendi milletim idi. Gök, yer bulandığı için düşman oldu." (Ergin, 2003: 25) Ancak merkez çevrenin merkeze oranla farklılığının da farkındadır. Merkezde 716-717 kışında muhtemelen bir hayvan hastalığı salgınından dolayı baş gösteren kıtlıktan ötürü Dokuz Oğuzların üstüne sefer düzenlenir.(Giraud, 1999: 85) İsyancı sebeplerinden bir diğeri de iktidara sahip olma isteğidir. Bu durum kitabelerde, "Dokuz oğuz benim kendi milletim idi. Gök, yer bulandığı için, ödüne kıskançlık değdiği için düşman oldu." şeklinde geçer.(Ergin, 2003: 47) Aslında bu isyanlar İmparatorluğun yıkılışının da ayak sesleridir. Nitekim Bilge Kağan'ın ölümünden sonra devlet büyük bir hızla çökmüştür.

Bu isyanlarla ilgili iddialardan birisi Bilge Kağan'ın tahta geçiş süreciyle ilgilidir. Kapagan Kağan'ın ölümünden sonra Kül-Tigin Kapagan'ın oğluna, ailesine ve müşavirlerine karşı darbe düzenler. Bu darbeden tek sağ kurtulan Tonyukuk'tur. O da hem Kapagan tarafından görevden alındığı için hem de Bilge Kağan'ın kayınpederi olduğu için kurtulmuştur.(Giraud, 1999: 82,83) Merkezdeki bu çalkantılardan faydalanmak isteyen uzak ve yakın çevreler bağımsızlıklarını kazanmak istemişlerdir. (Grousset, 1999: 118) Ancak zaten bu darbeden de önce devlet dağılma sürecine girmişti. Bu darbeye beraber işler biraz daha karıştı. Mesela Türgişlerden birisi kendisini kağan ilan etti.(Kurat, 2002: 70) Bu yakın çevreden iktidar için gelen tepkilerden birisiydi. Özellikle yakın çevreyi oluşturan Dokuz Oğuz'la Türgiş boylarının isyanı ve Dokuz Oğuzlardan bir kısmının Çin'e sığınması merkezin gücünü kaybettiğinin de en net göstergesidir.

3.1.2. İSLAMİYET'TEN ÖNCE GELENEKSEL TÜRK DİNİ DIŞINDA BİR DİNİ KABUL EDEN TOPLULUKLARIN ANAVATANDA KURDUKLARI DEVLETLERDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Bu bölümde farklı bir dini kabul etmenin devleti, devletin halkla ilişkilerini ve meşruiyet anlayışını nasıl etkilediği Uygurlar örneğinde incelenecektir.

3.1.2.1 UYGURLAR'DA YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Çin kaynakları Uygurları Hunların bir devamı olarak kabul eder. Dokuz Oğuzlarla birlikte Dokuz Oğuz-On Uygur olarak geçerler.(Çandarlıoğlu, 2002: 193) IV. ve V. asırlarda Toba devleti zamanında "Töles" adını alan teşkilatsız durumdaki Türk topluluğu içinde yer alan Uygurlardan(Gömeç, 1999:7,8) Çin kaynakları "Yüksek Tekerlekli" adıyla da bahsetmektedir. Sayılarının az olduğu ama çok kabiliyetli ve cesur oldukları da kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır. Selenga, Orhun ve Tola nehirlerinin kıyılarında oturan Uygur boylarının toprakları verimsiz olduğu için atlarının az, koyun ve sığırlarının ise çok olduğu da kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır.(Çandarlıoğlu, 2002: 194)

Uygur devletinin kuruluşu Türk devletlerinde çevrenin alternatif merkezlikler barındırdığı gerçeğinin en net ispatlarından birisidir. Göktürk İmparatorluğuna bağlı boylardan birisi olan Uygurlar devletin zayıflama döneminde Bugu, Bayırkı gibi bazı boyları hâkimiyetleri altında topladılar. Yaptıkları akınları Göktürkler durduramayınca büyük şöhret kazandılar. Göktürklerin yıkılmasıyla Çin hâkimiyetine giren Uygurlar bir türlü bu durumdan kurtulamadılar. Çinin kuklası konumundaki hükümdarlarını öldürmeleri de bir işe yaramadı. Yerine getirdikleri hükümdarları da Çin'in komplosu sonucu ortadan kalktı. İkinci Göktürk İmparatorluğunun Karluk, Basmıl ve Uygurların kurdukları ittifak sonucu yıkılması ve peşinden de Basmıl kağanının Uygurlar tarafından yenilmesiyle bağımsız Uygur devleti kurulmuş oldu.(Çandarlıoğlu, 2002: 194)

Uygurlarda ilk önce yakın ve uzak çevreyi hakimiyet altına alarak devletin hakimiyetini sağlamlaştırma yoluna girmişlerdir. Onun için ilk seferleri uzak çevre olarak kabul edilebilecek Türk boyları üstüne yapmışlardır.(Çandarlıoğlu, 2002: 195) Burada neden fetih hareketi gibi görünen bir hareketi uzak çevreyi itaat altına alma olarak kabul edildiğinin açıklanması gerekir. Bir Türk boyunun devleti ele geçirebilmesi için diğer Türk boylarının da itaatini sağlaması gerekir. Bu durum ilk başta zorla gerçekleşirken devamında gönül rızası ve halkın desteği gerekir. Eğer bu sağlanamazsa yukarıda Göktürk İmparatorluğunu incelerken görüldüğü gibi devlet dağılma sürecine girer. Ve çevreden bir diğer Türk boyu devleti (merkezi) ele geçirir. Muhtemelen bu boy yakın çevre de denilen merkeze yakın boylardan birisi olacaktır. Bu aynı zamanda güç ve iktidar ilişkilerinin devleti nasıl etkilediğinin de en net göstergelerinden birisidir.

Yönetilenlerin yönetime olan etkisine gösterilebilecek en önemli örneklerden birisi Böğü Kağan'ın ölümüne yol açan süreçtir. Bu süreç Çin İmparatoru T'ai-tsung'un ölümüyle başlamıştır. Uygur kabileleri Çin'in içine düştüğü boşluktan faydalanarak akın yapmak istemiş, ancak merkezdeki Tun Baga Tarkan buna karşı çıkmıştır. Halkının talebine kayıtsız kalamayan Böğü Kağan, başarısızlık korkusuyla bu sefere engel olmaya çalışan Tun Baga Tarkan tarafından öldürülmüştür.(Çandarlıoğlu, 2002: 198) Görüldüğü gibi yönetilenler yönetenler üzerinde hayati rollere sahiptir. Çünkü yerleşik karakter taşımayan Türk devletinde iktidar varlığını ancak halka kendini kabul ettirerek devam

ettirebiliyordu. Sıkı bir merkeziyetçiliğin olmadığı Türk devletinde merkez önce gücünü ispatlamalı sonra da çevreyi düşündüğünü gösterebilmeliydi. Makyavelli'nin tabiriyle hem korkulmalı hem de sevilmeliydi.(Machiavelli, 2005: 89) Türk boyları yerleşik olmadıklarından rahatlıkla merkezin etkisinden uzağa kaçmaya çalışabilirlerdi. Nitekim Dokuz Oğuzlar Göktürklerden Çine sığınmışlardı. İlk başlardaki kaba kuvvet güç ispatı için zorunlu olurken devamı ters tepmekteydi. İtaatin sağlanabilmesi halkın mutlu olmasına bağlıydı.

Bu dönemdeki en önemli olaylardan birisi ilk defa bir Türk devletinin dinini neredeyse toptan değiştirmesidir. Uygurlardan önce de Türk devletlerinde yabancı dinlerin tesirleri görüldüyse de bu kabul toplumsal düzeyde olmamış, bireysel etkileri olmuştur. Kabul edilen dinlerin önce Budizm ve sonra Manihaizm olması ise gayet ilginçtir. Manihaizm'in Uygurlara etkisi zannedildiği gibi savışçılıklarını kaybetmeleri şeklinde olmamıştır. Samanoğlu emirine verilen ultiatom bunun en net göstergesidir. Bu ultiatom sayesinde Samanoğulları'nda yaşayan Manihaistlerin güvenliği sağlanabilmiştir.(İzgi, 1986: 65) Manihaizm'in başlıca etkisi edebiyat ve sanat eserleri alanında olmuştur. Yaşam tarzları başta olmak üzere Uygurlarda köklü bir değişiklik yapamamıştır. Diğer Türk boyları gibi yaylak kışlak hayatına sahip Uygurlarda, bu dinin de etkisiyle kalıcı şehirler oluşturulmaya başlanmıştır.(İzgi, 1986: 29) Manihaizm'in de yayılmaya başlanması Budizm'in yayılmasını engellememiş bu iki din bir arada yayılma imkânı bulabilmiştir.(Abdurrahman, 2002: 244) Manihaizm aynı zamanda bir uluslararası ilişkiler enstrümanı olarak kullanılmış, bu dini yayma bahanesi ile Çin baskı altına alınmıştır.(İzgi, 1989: 23) Budizmin ve Manihaizmin tesirinin çok yüzeysel kaldığının göstergelerinden birisi de bir Çin elçisinin seyahatnamesidir. Buna göre zenginler ve fakirler et yerlerdi.(İzgi, 1989: 67) İbadetlerde de etkisini gösteren bu hareketler, Uygurların Budizm'in ve Manihaizm'in sadece işlerine gelen yanlarını aldıklarını göstermektedir.(Abdurrahman, 2002: 247)

Yönetenlerin mutlaka uyması gereken kaideler bütün Türk Devletlerinde söz konusudur. Bu kaidelerin en önemlilerinden birisi tahta geçiş usulüdür. Bu kurallara uygun olmadan tahta geçen hükümdarlar hayatlarını ve tahtlarını kaybederler. Bu

örneklerden birisi de 790 yılında meydana gelmiştir. Ay Tengri’de Kut Bulmuş Külüg Bilge Kağan’ın öldürülmesinden sonra tahta geçen kardeşi töreleri çiğneyerek tahtı gasbettiği için devletin ileri gelenleri tarafından öldürülmüş, yerine eski hükümdarın o sıralarda 16–17 yaşlarında bulunan oğlunu meşru hükümdar olarak oturtmuşlardır. Devlet içindeki iktidar odaklarının etkisini gösteren bir diğer örnek de yine bu vesileyle ortaya çıkmıştır. Bu ihtilaller sırasında seferde bulunan Uygur Başbakanı sefer dönüşünde sınırda karşılanmış ve gönlü alınmıştır. (Çandarlıoğlu, 2002: 201)

Manihaist dönemde bile Prof. Dr. Osman Turan’ın “Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi” dediği idealin izlerini görmekteyiz. Ay Tengri’de Ülüg Bulmuş Alp Ulug Bilge Kağan adına dikilen Karabalsagun Yazıtı’nda ondan dünya düzeni için kanunlar yapan kağan diye bahsedilmektedir.(Çandarlıoğlu, 2002: 202) Bu aynı zamanda hem geçmiş hem de sonraki kağanların fetih politikalarını dayandırdıkları temeldi. Aynı zamanda efsanelerde de bu durumun geçmesi bunun halkın vicdanında da yeri olduğunu göstermekteydi.

3.2. İSLAMİYET’TEN ÖNCE ANAVATAN DIŞINDA KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Bu bölümde çeşitli sebeplerle anavatan dışına çıkan Türk topluluklarının kurdukları Türk Devletleri incelenecektir. İncelemeye ilk önce Geleneksel Türk Dinine bağlı kalan topluluklardan Avrupa Hunlarıyla başlanacaktır. Anavatan dışında farklı toplulukları ve milletleri nasıl yönettikleri, yönetim ve meşruiyet anlayışında bir değişiklik olup olmadığı incelenecektir. Daha sonra Hazarlarla konuya devam edilecek ve din değiştirmenin etkisi araştırılacaktır.

3.2.1. İSLAMİYET’TEN ÖNCE GELENEKSEL TÜRK DİNİNE BAĞLI TOPLULUKLARIN ANAVATAN DIŞINDA KURDUKLARI DEVLETLERDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Bu bölümde örneklem olarak Avrupa Hun İmparatorluğu seçilmiştir. Bunun sebebi bu devletin dünya siyasi haritasını uzun bir süreliğine kökten değiştirecek ve

Avrupa'yı çok az değişikliklerle bugünkü etnik haritasına kavuşturacak olayları başlatmasıdır.

3.2.1.1. AVRUPA HUN İMPARATORLUĞU'NDA YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Büyük Hun İmparatorluğunun yıkılmasıyla batıya doğru göçmeye başlayan Hun topluluklarının etkisiyle yerlerinden ayrılan Got, Alan ve Vusun gibi çeşitli kabileler kavimler göçünü başlatacaklardır.(Anadol, 1996: 69) Asya'da yıkılmalarından itibaren yaklaşık iki yüzyıl kendileriyle ilgili haberler kaynaklarda geçmeyen Hunlar milattan sonra 355 yılından sonra tekrar ortaya çıkar. Alan krallığını yıkarak tekrar bir iktidar merkezi oluşturmaya başlayacaklardır.(Ahmetbeyoğlu, 2001: 24) Kendisinden önceki Türk devletlerinden farklı olarak Avrupa Hun İmparatorluğunda yönetilenler sadece Türklerden veya stratejik bölgelerdeki bağlı küçük krallıklardan değil Alanlar gibi Avrupa'daki diğer süvari ve yarı göçebe kavimlerden oluşmuştur.(Ahmetbeyoğlu, 2001: 24,25) Bu süreçte 373 yılına gelindiğinde Avrupa Hunları Kafkasya üzerinden Ermeni Krallığını yıkmış, Doğu Roma hâkimiyetindeki Mezopotamya'ya akınlar düzenlemişlerdir. Yine bu tarihlerde Don ırmağı ile Dinyester ırmağı arasındaki Ostrogot hâkimiyetine son vermişlerdir.(Baştav, 2002: 853)

Bu ilerleme esnasında vukua gelen olaylar Hunların halkı idare ve iskan siyasetini net olarak göstermektedir. Hunlar tarafından yerlerinden oynatılan ve itaat altına alınan yerli milletlerin yeni yuvalara ihtiyaçları vardı. Bu yuva ancak daha batıda Doğu ve Batı Roma arazisinde bulunulabilirdi. Hunların hâkimiyetlerini tesis etmek için çatışmaları gereken iki büyük güç odağı da, Avrupa'da bu iki imparatorluktu. Bunun için Hunlar hâkimiyetleri altına aldıkları milletlere; bu devletlerin kendi yerleşimleri için ihtiyaç duydukları Tuna havzasını ve Macaristan ovasını uygun hale getirmeleri görevini verdi. Bunun üzerine bu milletler Doğu Roma eyaletleri olan Trakya'yı ve Pannonya'yı oralarda yerleşik olan halkın oturamayacağı kadar güvensiz hale getirdiler. Her iki imparatorlukta yaşanan krizleri büyük bir başarıyla değerlendiren Hunlar Tuna havzasını ele geçirdiler. Batıda Alplere güneydoğuda Anadolu içlerinde Kapadokya'ya kadar akınlar düzenlediler. İrana karşı da sefer düzenledilerse de bu sefer başarısızlıkla

sonuçlandı. Alarik idaresindeki Vizigotlar'ın Batı Roma'yı meşgul etmesinden istifade eden Hunlar ağırlık merkezlerini batıya Karpat Havzasına taşıdılar.(Baştav, 2002: 855,856)

İslamiyet'ten önceki dönemde karşımıza çıkan devletin iki kanat halinde, biri diğerine tabi hanedan ailesinden iki hükümdar tarafından yönetilmesine Avrupa Hunları'nda da rastlamaktayız. Büyük Kağan'ın merkezi daha doğu da Don Irmağı kıyılarında bulunurken batıdaki fetihlerden sorumlu Uldin'in merkezi Karpatlar'a ulaşmıştı.(Baştav, 2002: 856)

Bu dönemde uluslararası dengeler devletin ihtiyaç duyduğu insan gücünün kazanılmasında bir enstrüman olarak kullanılmıştır. Batı Roma ile ittifak kuran Hunlar Karadeniz'in kuzeyindeki milletleri bu ittifak sayesinde büyük bir rahatlıkla hâkimiyeti altına almıştır. Bu kavimlerin itaat altına alınmasından sonra bu ittifakın eski önemi kalmamıştır. Macar Ovasının istilasında ihtiyaç duyulan Doğu Roma ittifakı bir isyanın bastırılmasıyla sağlanmış daha sonra bu ittifak da feshedilmiştir. Tuna ötesi arazilerin fethi için başlayan süreçte Batı Roma ile tekrar ittifak kurulmuştur. İleride Attila'nın ordusunu ve ona bağlı devletleri oluşturacak bu süreçte Hunlar Batı Roma'nın korkularından büyük bir başarıyla istifade etmişlerdir.(Baştav, 2002: 856, 857)

Avrupa Hunları da Orta Asya Türk devletlerinde olduğu gibi kendisine bağlı küçük iktidar merkezleri oluşturdu. Bunun diğer Türk devletlerinden farkı, farklı bir coğrafyada kurulduğu için yeni iktidarların Türklerden değil bağlı yerli halktan olmasıydı.(Baştav, 2002: 866, 867) Bu iktidarların oluşturulması atlı göçebe hayat tarzının doğal bir sonucuydu. Zira atlı göçebelik boyların bir arada yapabileceği bir iktisadi faaliyetti. Hem kışlakların hem de yazlık otlakların korunması ancak boy yapılanması içinde başarıyla sağlanabilirdi. Arazinin ziraata elverişli olmaması, ziraata elverişli bölgelerde yaşayan halkların ise hem nüfusça kalabalık olması hem de kültürel açıdan gelişmişlikleri atlı göçebe hayat tarzını, varlığın korunması için zorunlu hale getiriyordu.

Balamir'in idaresindeki Hunlar Alanlarla birlikte doğu Avrupa'daki en büyük imparatorluk olan ve on yedi ayrı milleti itaat altında bulunduran Ostrogotları yıktılar. Ostrogotlar bir kere isyana teşebbüs etmişlerse de bu isyanın bastırılmasıyla kat'i olarak Hun hâkimiyetine girdiler.(Ahmetbeyoğlu, 2001: 29) Attila'ya kadar Avrupa Hun İmparatorluğunda devlet teşkilatının oturtulduğunu ve yönetilenlerin itaat altına alınarak devletin tam anlamıyla kurulduğunu görüyoruz. Daha bu dönemde bile hem Doğu hem de Batı Roma Hunlara vergi vermeye başlamıştır.(Anadol, 1996: 70,71) Bu dönemin başlarında dünyanın en güçlü ordusu olduğuna inanan Roma ordusu dehşete düşmüştür. (Ahmetbeyoğlu, 2001: 35) Bunun başlıca sebebi Hunların süvari olmalarıydı. Yedek atlarıyla durmadan yol alabiliyorlar, yoğun ok yağmuruyla da karşılarındaki orduyu yıpratıyorlardı. Hücumları da Romalıların alışık olmadıkları kadar hızlı geliyordu. (Ahmetbeyoğlu, 2001: 41)

Attila dönemi ise çevre itaat altına alındığından fetih hareketleriyle geçmiştir. Çevreyi dünyayı fethetme arzusuyla motive eden(Ahmetbeyoğlu, 2001: 104) Attila buna uygun olarak, önce; her iki Roma İmparatorluğunu aldığı vergilerle yıpratmış ve fethedilmeye hazır hale getirmiştir. 443'de imzalanan barış antlaşmasından sonra üst üste gelen felaketler ve son olarak da 27 Ocak 447 depremi doğu Roma'yı fethedilmeye tam anlamıyla hazır hale getirmişti. Ancak halkın insanüstü bir gayretle çalışması neticesinde İstanbul surları altmış günde onarılmış ve Attila'nın kuşatması başladığı sırada savaşa hazır hale getirilmişti. Surları aşamayan Attila geri dönerken yetmişden fazla şehri ve kasabayı fethetmişti. Hun politikası gereği bundan önceki seferlerde halka, kilise ve manastırlara dokunulmamışken bu defa orduda bulunan Cermen ve İrani kökenli askerlerin istekleri doğrultusunda tam anlamıyla bir yağma hareketi başlatılmıştır. Hükümdarın yönettikleriyle ilişkisine en iyi örneklerden birisi de bu seferde ortaya çıkan durumdur. Zira fetih ve iskân politikası gereği yerli halka gerekenden fazla zarar vermemeye çalışan Hun politikası bağlı devletçiklerin taleplerine uymak zorunda kalmıştır.(Baştav, 2002: 866, 867)

Hunlarda sosyal hayatla ilgili bir belge nasıl olup da Hunların kendilerine tamamen yabancı bir coğrafya da bağlı halkları ve devletleri yaklaşık iki yüzyıl boyunca

rahatlıkla idare ettiklerine ve yönetilenlerin devlete bakış açısına açıklık getirmektedir. Bu olayı Doğu Roma elçilik heyetiyle gelen, Attila'ya ait en tafsilatlı eserin sahibi Priskos kaydetmektedir. Viminacium muhasarasında zengin bir tüccar esir düşer. Bu adam Atilla'nın yakın adamlarından Onegesios'un payına düşer. Efendisinin maiyetinde eski yurttaşlarına karşı muharebe eder. Çeşitle seferlere iştirak eder. Gösterdiği yararlılıklar sayesinde özgürlüğünü kazanır. Bir Hun kadınıyla evlenir. Çocukları olur ve itibar kazanır. Eski efendisiyle aynı sofrayı paylaşabilmektedir.(Németh, 2002, 889) Buradan da anlaşılabilceği gibi Avrupa Hunları'nda da diğer Türk Devletlerinde olduğu gibi herkesin değeri devlete yaptığı katkıyla ölçülmektedir. Devletler için her zaman ölüm kalım mücadelesi olagelen bir savaşta gösterdiği başarı, bir köleyi özgür ve itibar sahibi bir insan haline getirebilmektedir. Bu durum kriz anları hariç farklı milletlerden de olsa vatandaşların devletle bütünleşmesini ve onu benimsemesini sağlamıştır. Devletin kendi tebaasına karşı göstermek zorunda olduğu koruyuculuğun Attila'nın şahsında yansımaları Batı kaynaklarında "... Kendisine yalvaranlara karşı merhametli davranır ve kendine tabi olanlara karşı lütufkâr hareket ederdi..."şeklinde görmekteyiz. (Németh, 2002, 897) Bu anlayış kendisini devletin hemen hemen her döneminde göstermiş Avrupa Hunları da, Asya Hunları gibi gereksiz şiddetten ve mağlup ettikleri milletleri yok etmekten kaçınmış onları devlete tabi hale getirmekle yetinmişlerdir. Böylece, nefret edilmeden, korkulan ve saygı duyulan haline gelmeyi başaramışlardır. Devletin bütün başarılarından katkıları oranında faydalanan eski düşmanlar, böylece yönetimde oluşan kriz durumları hariç devletin zor zamanlarında da yanında olan yeni müttefikler ve dostlar haline gelmişlerdir.(Németh, 2002, 899) Avrupa Hunları'nın Attila dönemindeki büyük başarılarını, Attila'nın yüksek yöneticilik kabiliyetlerinin yanında devletin bu geleneksel davranış tarzında da aramak gerekir.

Devlet yönetimi aynen Orta Asya'daki Türk devletlerindeki gibi olmuştur. Bağlı beylerden ve hükümdarlardan oluşan meclis, hatunun yeri ve ordu yapısı... (Ahmetbeyoğlu, 2001: 151,152,157) Ordu kumanda etmek ve meclise katılmak ancak asilzade sınıfından olmakla mümkündü. Hâkimiyete liyakatin babadan oğula kan yoluyla geçtiğine inanılırdı asilzade olabilmek için ise yollar kapalı değildi. Sosyal

sınıfların yapısı çağdaş Hindistan'da olduğu gibi katı ve kapalı değildi. Savaşlarda başarı gösterenler “Kahraman” (bagatur) olurlardı. Eğer bogatur büyük bir şöhrete ulaşırsa asilzade sınıfına geçer ve yeni bir asilzade ailesinin kurucusu olurdu.(Németh, 2002: 889)

Attila'nın ölümüyle birlikte merkez çevre üstündeki hâkimiyetini kaybetti. Orta Asya'daki gibi küçük alternatif merkezler ihtiva eden çevre isyan ederek merkezi yıkmıştır. İlk başlarda merkezin hâkimiyetini devam ettirmeye çalışan Attila'nın oğulları bunu başaramayınca devlet büyük bir hızla çöküş sürecine girdi.(Ahmetbeyoğlu, 2001: 121)

3.2.2. İSLAMİYET'TEN ÖNCE GELENEKSEL TÜRK DİNİ DIŞINDA BİR DİNİ KABUL EDEN TOPLULUKLARIN ANAVATAN DIŞINDA KURDUKLARI DEVLETLERDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Bu bölümde Hazar Hakanlığı'nın seçilmesinin sebebi kendisinden her açıdan üstün iki siyasi organizasyona karşı uzun bir müddet Kafkaslar ve Hazar denizi gibi stratejik bir bölgeyi elinde tutabilmesidir.

3.2.2.1. HAZAR HAKANLIĞI'NDA YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Hazarlar dünya tarihinde önemli roller oynamış bir Türk devletidir. Tuttukları son derece önemli geçitler sayesinde hem zengin ticari gelirlere sahip olmuş hem de orta doğuyu istila etmeye niyetli göçebelerle, Doğu Avrupa'yı istila etmeye niyetli Müslüman Araplar arasında tampon bölge durumunda kalmışlardır. Bu önemleri onları Doğu Roma nazarında diplomatik olarak Papalığın bile üstüne çıkarmıştır.(Koestler, 1999: 9,10)

Hazarların bu bölgeye ne zaman geldikleri tam olarak bilinmemektedir. Gürcü kaynakları milattan önceki devirlerde Hazarların buralarda yerleşmiş olduklarından bahsetmektedir. Milattan sonraki ikinci yüzyılda Hazarlar tarih sahnesine etkili bir şekilde girmişlerdir. Kökenleri konusunda ise Orta Çağ'a ait bir İslâm kaynağı konuyu

aydınlatmaktadır. Mesudiye ait bu kaynak Hazarlara Türklerin “Sabar” dediklerinden bahsetmektedir.(Yücel 2002: 446)

Hazarların tarih sahnesine tam bağımsız bir devlet olarak çıkmaları ancak Göktürk İmparatorluğu yıkıldıktan sonra olmuştur. 630 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Hazarlar bu bölgede ilk Bulgar Türk devletiyle savaşmışlar ve onları yenerek önce Tuna’ya doğru göçe zorlamışlar peşinden de yıkmışlardır. Göktürklerin batı ucunu teşkil ettikleri dönemde bazen İranla müttefik olarak Doğu Roma’ya karşı savaşmışlar, bazen de tam tersi vuku bulmuştur. İslam’ın bölgede genişlemeye başlamasıyla beraber Hazarların Bizans’la müttefik olarak Arap ilerleyişine karşı savaşma dönemi başlamıştır. (Yücel 2002: 446) Harun Reşid zamanına kadar Araplarla mücadeleleri devam eden Hazarlar hükümdarları Bulan zamanında Yahudiliği kabul ettiler.(Anadol, 1996: 133) Çeşitli kaynaklara göre Hazarlarda dinlerin dağılımı şu şekilde oluyordu; kral ve asıl Hazarlar Yahudi, ordu Müslüman ve Ruslarla, Slovenyalılar putperest oluyordu. (Anadol, 1996: 134) Hazarların Yahudiliği seçmesindeki başlıca faktör devrin iki büyük dinini temsil eden Doğu Roma ile İslam halifeleri arasına sıkışmalarıdır. Her iki devletin de etki sahasında kalan bu devlet, bu iki dinden birisini seçmesi durumunda dini anlamda ve devamında da siyasi anlamda etkilerine gireceği için her iki dinin de dışında dünyada herhangi bir hamisi olmaması sebebiyle etki merkezi bulunmayan Yahudiliği seçti.(Yücel 2002: 457)

Hazarların ilk hükümdarının tahta çıkma tarihi net olarak belli değildir. Bilinen Attila’dan sonra boşluk doğduğu, bu boşluğu Göktürk hanedanından bir prensin doldurduğudur. Merkezi bir iktidarın olmadığı bu dönemin etkisi o kadar derine işlemiştir ki ona olağanüstü yetkiler ve haklar vermişlerdir. Mesela kağanın verdiği görevi yapamayanlar onun emriyle intihar bile etmek zorundaydılar. Kağanın değerini gösteren en net olaylardan birisi kağanın kendisine bir zarar gelebileceği korkusuyla hiç kimseye gösterilmemesidir. Varolduğu dönemde en çok sayıda farklı halkı bünyesinde barındıran devlet olmuştur.(Yücel 2002: 467) Hazarlardan günümüze kalan tek metinde hükümdar kendisine tâbi 28 devlet ve devleti oluşturan on Türk boyundan bahsediyor. (Yücel 2002: 459)

Hazarların kendisine tabi halkları yönetirken yine devletin içinde bulunduğu durumu değerlendirerek dışarıdan gelen tehlikelere karşı bünyesindeki teşkilatsız farklı boyları yeni iktidar merkezleri oluşturarak teşkilatlandırdığını görüyoruz. İki farklı ticaret yolu üzerinde hüküm süren Hazarlar ticaretle uğraşarak zamanla askeri yeteneklerini kaybetmiş bu boşluğu da oluşturduğu bu iktidar merkezleri ile doldurmaya çalışmıştır. Ancak bu çaba başarısızlıkla sonuçlanmıştır.(Yücel 2002: 452, 453)

Geleneksel diyebileceğimiz farklı dinlere karşı Türk hoşgörüsü Hazarların yıkılmasını hızlandıran sebeplerdendir. Bu hoşgörü farklı dinlere sahip devletlerin ve o dine sahip halkların devlete kendi dinlerini egemen kılma çabasıyla sonuçlanmıştır. Yönetici tabakanın Musevi ordunun büyük kısmının ve halkın bir kısmının Müslüman olması orduyla halkı karşı karşıya getirmiş ve zaman zaman isyanlara sebep olmuştur. (Yücel 2002: 453)

BÖLÜM IV

İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN SONRA KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Bu bölümde İslamiyet'in kabulünden sonra kurulan Türk devletlerinin sayısının fazlalığından ötürü bir önceki bölümde olduğu gibi konuyu sınırlandırılacaktır. Sınırlandırma üç kıstasa göre yapılacaktır. Bunlardan birincisi devletin halkının çoğunluğu Türk olan ve anavatanda kurulan Türk devletleri, ikincisi halkın iktidarı Türkleştirdiği, üçüncüsü sadece ordusu ve yönetimi Türk olan, dördüncüsü kıstas iktidarın dini bir yönetim unsuru olarak halkın mezhebini değiştirdiği, beşinci ve son kıstas ise halkının büyük çoğunluğu Türk olan ama farklı bir coğrafyada fetih ve iskân politikası takip edenlerdir. Bu sınıflandırmaya göre ilk olarak tarihi kaynaklarda İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devleti olarak geçen Karahanlılar Devleti, ikinci kıstasa göre Altın Orda Devleti, üçüncü kıstasa göre Gazneliler Devleti, dördüncü kıstasa göre Safeviler devleti, son kıstasa göre ise birbirinin peşi sıra gelen Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Türkiye Selçukluları Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu incelenecektir.

4.1. İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN SONRA ANAVATANDA KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Bu başlık altında İslamiyet'in kabulünün Türk devlet anlayışında değişiklik yapıp yapmadığı, eğer yaptıysa bu değişikliklerin neleri içerdiği Karahanlılar örneğinde incelenecektir. Karahanlılar'ın seçilmesinin başlıca sebebi tarihi kaynaklarda İslamiyet'i kabul eden ilk Türk Devleti olması ve anavatanda kurulmasıdır. Böylece bundan sonraki konular için de bir alt yapı oluşturulmaya çalışılacaktır.

4.1.1. KARAHANLILAR DEVLETİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Karahanlı Devleti'nin kendisini nasıl adlandırdığına dair elimizde net bir bilgi bulunmamaktadır. Karahanlı adı Rus kökenli şarkiyatçı V. V. Grigoryev tarafından verilmiştir.(Necef, 2005: 127) Geleneksel Türk meşruiyet anlayışı çerçevesinde

kurulmuştur. 840 yılında Uygur Devletinin yıkılışı üzerine Bilge Anucur Kadirhan, “Hakanlar Hakanı Alp Er Tonga” soyundan geldiklerini ileri sürerek çevredeki Türk boylarından biat etmelerini istemiştir.(Necef, 2005: 131) Birinci bölümde değinilen “Kut” anlayışı çerçevesinde meşru hükümdarın kendileri olduğunu ve devlet kurma hakkının kendilerinde olduğunu iddia etmişlerdir. Tarihlerde Alp Er Tonga’nın kim olduğuyla ilgili net bilgiler bulunmamaktadır. Muhtemelen efsanelerdeki Oğuz Kağan’ın bir başka versiyonudur. Karahanlılar’ın soylarını Alp Er Tunga’ya dayandırmaları Bahaeddin Ögel’e göre sadece meşruyet ihtiyacından değil aynı zamanda Turan ve İran üzerinde hâkimiyet kurma çabalarından da kaynaklanmaktadır.(Necef, 2005: 131) Hâkimiyetin ilahi menşeli olduğu fikri daha önceki Türk Devletlerinde olduğu gibi İslam’dan sonra kurulan bütün Türk Devletlerinde de devam etmiştir. Orhun Abideleri’nde geçen hem hükümdar ailesinin ve hükümdarın yaratılışının olağanüstü olduğu fikri(Ergin, 2003: 3), hem de Türk Devlet başkanına dünyayı yönetme görevinin bizzat Tanrı tarafından verildiği fikri(Ergin, 2003: 9) İslamiyet’in kabulünden sonra da az çok değişikliklerle devam etmiştir. Karahanlılar bu hâkimiyet inancına en yakın müslüman Türk devletlerindedir. Bu hâkimiyet inancına göre hükümdar hakimiyeti doğrudan Tanrı’dan alır.(Necef, 2005: 139) Bu sebeple en yüksek yönetim mercii olarak hükümdarın yönetim hakkı paylaşılamaz ve tartışılmaz. Ancak hükümdar bu hakkı aklına estiği gibi despotça kullanamaz bazı kural ve kaidelerle bağlıdır.

912 tarihinde İslamiyet’i seçen Abdülkerim Satuk Buğrahan’ın 943/4 yılında tahtı ele geçişi Karahanlılar’ın devlet dini olarak İslamiyet’i seçmesiyle neticelenmiş bu tarihe kadar Orta Asya’da yayılamayan İslam dini bölgeye yayılmaya başlamıştır. (Necef, 2005: 199) İslamiyet’in kabulünden sonraki süreçte Karahanlılar’ın fetih politikası sürekli olarak doğuya doğru olmuş ve İslam’ı Orta Asya’da yaymaya çalışmışlardır.(Necef, 2005: 203)

Karahanlıların gelirleri yapılan yağmalara, ipek yolundan geçen kervanlardan alınan vergilere, madencilik ve bu madenlerden üretilen mamullerle, ziraat faaliyetlerine dayanmaktaydı. Karahanlılar kendisine ait baskın askeri gücü olmadan kurulan istisnai Türk Devletlerindendi. Kurulduğu alan farklı Türk boylarından ziyade gelişmiş

şehirlerin ve mahalli yöneticilerin hâkim olduğu bir coğrafyaydı. Bulunduğu coğrafyanın ve yönettiği halkın özelliklerinden dolayı Karahanlılar yönetiminde esnek bir yapı izlemişlerdi. Merkezi idarenin diğer önceki Türk devletlerinden farklı olarak ücretli profesyonel bir ordusu mevcuttu. Ve devletin genel anlamda askeri gücü kendisine itaat eden boyların gücüne ve bağlı şehirlerle yerel beyliklerin askeri gücüne dayanıyordu. Halkın genel anlamda yönetim tarafından, istekleri göz önünde bulunduruluyordu.(Paul, 2002: 464)

Karahanlılar Devletinin hâkimiyet dönemi aynı zamanda Türk kültürü ve devlet yönetimi açısından en önemli öncü eserlerin de yazıldığı bir dönemdir. Bu eserlerden birisi Kaşgarlı Mahmud'un "Divan'ı Lûgatit Türk"ü, diğeri de Türk devlet anlayışını en net şekilde yansıtan Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig"idir. Kutadgu Bilig bu güne kadar genellikle "Saadet Veren Bilgi" veya "Mutluluk Veren Bilgi" olarak çevrilmiştir. Ancak eserin Kaşgar Karahanlı hükümdarı Tamgaç Buğra Hâkan Ebu Ali Hasan'a sunulması eserin aslında siyasi bir eser olduğunu göstermektedir. Eserin geneline bakıldığında da hem doğu hem de batı siyasal düşünce tarihinde sıklıkla görülen siyâsetname denilebilecek türde bir eser olduğu görülür. Bu durumda eserin adının da "Kut Veren Bilgi" olarak çevrilmesinin daha doğru olacaktır. "Yönetme Hakkı Veren Bilgi" olarak da çevrilebilir. Eser genel olarak "Eski Türk Devlet Anlayışı" çerçevesinde yazılmıştır.(Kafesoğlu, 2002: 167)

Ayrıca kanun önünde eşitliğin yani hukuk devleti olma vasfının temelleri de bu eserde görülebilmektedir. Hükümdar vezirine sertliğinin ve asık suratının zalimler için olduğunu ve karşısına gelen kişinin kimliğinin yargılanma süreciyle alacağı cezayı etkilemeyeceğinin söyleyerek; "İster oğlum, ister yakınım veya hısmım olsun; ister yolcu geçici ister misafir olsun; kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken hiçbirini beni farklı bulmaz." der.(Hâcib, 1974: 69) Ayrıca kanunların uygulanması kadar doğru kanunların koyulması da zaruridir. Hükümdarın zalim olması ülkenin bozulmasından başka bir işe yaramaz. Kanun doğru koyulmalı, doğru uygulanmalı ve halk mutlaka korunmalıdır. En önemli noktalardan bir diğeri de devleti yönetenlerin devlet işleriyle ilgili hiçbir konuda ihmalkâr davranmamaları

gerektiğidir.(Hâcib, 1974: 153,154) Yine Kutadgu Bilige göre devletin yapısı, yönetilmesine dair kurallar ve sosyal sınıflarla, meslekler hep akılla düzenlenir ve yönetilir. Devletin temeli “Töre”dir. Bu vasıfla töre aynı zamanda devletin varoluş gerekçesidir de. Zira toplum onunla istikrara kavuşur ve ancak onunla dünya istikrara kavuşur.(Kafesoğlu, 2002: 168) Töre bilgiyle düzenlenir ve insanlar arasındaki en büyük fark bilgidir. Eserin birçok yerinde hükümdara çeşitli bilim dallarına dair bilgileri öğrenmesi ve bunları uygulaması ve mutlaka yakın çevresine bilgileri toplaması, onlara danışması, her işini bilgi çerçevesinde halletmesi öğütlenir. (Kafesoğlu, 2002: 167) Yine eserde törenin temelini de bilgi olduğu ve törenin bütün insanlara eşitlik adalet dağıttığı tıpkı güneş gibi olduğu anlatılır. Töre de tıpkı güneş gibi sabit, bütünlüğünü daima muhafaza eden ve aydınlığını bütün insanlara ulaştıran bir yapıdadır. Herkes ondan nasibini alır. Töre bu vasıfları sebebiyle hükümdarlıktan daha üstündür. Ama mutlaka herkese eşit tatbik edilmelidir. Ancak bu durumda o bütün insanlığı saracak ve kurt ile kuzu bir arada yaşayabilecektir. Bu noktada törenin neye göre belirlenip düzenleneceği neyi temel alacağı sorusu ortaya çıkar. Bu soruya yazar halkın işinin insanlık ölçüsünde düzenlenmesi gerektiğini söyleyerek cevap verir.(Kafesoğlu, 2002: 167,168)

4.2. İSLAMİYET’İN KABULÜNDEN SONRA ANAVATAN DIŞINDA KURULAN HALKIN YÖNETENLERİ TÜRKLEŞTİRDİĞİ TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Cengiz İmparatorluğunun dağılmasından sonra ortaya çıkan Altın Orda Devleti Türk tarihinde bir ilkin sahibidir. İlk defa yabancı bir yönetim halk tarafından Türkleştirilmişlerdir. Genellikle bu durumun tersine şahit olunmaktadır. Yani Türk yöneticiler zamanla asimile olmaktadır. Bu başlık altında bu devletin meşruiyet anlayışı incelenecektir.

4.2.1. ALTIN ORDA DEVLETİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Altın Orda devletinin temel teşkilatı yukarıda Göktürkleri incelerken değinilen “Orda” teşkilat düzenine göre kurulmuştur. Devletin sol kanadını yöneten hükümdarın (Sayın Han) tahtının altından olması sebebiyle yerli kaynaklarda “Ak Orda” olarak geçen adı Arap kaynaklarındaki ismiyle “Altın Orda” olarak yaygınlaşmıştır.(Kafalı,

2002: 399) Altın-Orda Hanlığı'nın yönetim şekliyle ilgili bilgilerden birisi ikinci Kıpçak seferinin kararının kurultayda alınmasıdır. Bu kurultay vesilesiyle devletin yönetiminin geleneksel Türk yönetim anlayışına uygun bir şekilde kurultaylar aracılığıyla olduğu görülmektedir.(Kafalı, 2002: 399) Özbek Han, Altın Orda tahtına çıktığında, Altın Orda Hanlığı'nın geleneksel Türk devlet yönetim şekli olan ikili kol şeklinde yönetilmesine son vererek devlette ilk defa merkeziyetçi idareyi tesis etti.(Kafalı, 2002: 400)

1320 tarihinde İslamiyet'i kabul eden ve bütün hanedana zorla kabul ettiren Özbek Han zamanında 1327 yılında devletin ikinci kolunu oluşturan Gök Orda'da isyan çıktı ve Mübarek Hoca para bastırarak bağımsızlığını ilan etti. Bu isyanı sert bir şekilde bastıran Özbek Han'ın isyana destek veren diğer hanedan mensuplarına verdiği ceza meşruluk anlayışı açısından aydınlatıcıdır. Zira Özbek Han'dan önce amcasının danışmanı Uygur kökenli Bacıtuk Buka bir süreliğine tahtı gasp etmişti ve hanedan mensupları tarafından zehirlenerek öldürülmüştü. Hanedan sülalesinden gelmediği için "Kara Kamıg Budun"'dan kabul edilen Bacıtuk Buka'ya itaat edilip kendisine isyan edilmesine kızan Özbek Han, asi prensleri Cuci Han neslindenken bir Kara Kişi'ye kul ve nöker oldunuz. Madem siz bu durumu kabul ettiniz o zaman ben de sizi bir Kara Kişinin hâkimiyetine vereyim diyerek cezalandırdı. Devletteki ikili yapıyı da bu vesileyle yıkarak merkezi hâkimiyeti gerçekleştirdi.(Kafalı, 2002: 401)

Bir başka kurultay haberine de Sayın Han'ın kardeşi Berke Han'ın tahta geçişi münasebetiyle rastlanmaktadır. Sayın Han'ın hükümdarlığa birbiri ardınca geçen iki oğlunun ölümü diğer çocuklarının yaşlarının da çok küçük olması sebebiyle tahta kurultay kararıyla Berke Han tahta geçmiştir. Bir başka önemli bilgi de Berke Han'ın hanedanda İslamiyet'i ilk seçen kişi olmasıdır.(Kafalı, 2002: 405) Yönetimde Eski Türk Devlet anlayışına uygun olarak Hatun'larında söz sahibi oldukları çağdaş kaynaklarda geçmektedir.(Kafalı, 2002: 406) Devletteki çeşitli Moğol kabilelerini yöneten beylerin unvanları başlangıçta Moğolca; "Noyan" iken, daha sonra Türkleşmenin etkisiyle "Bey" şekline dönüşmüş, İslamiyet'in etkisiyle de zaman zaman "Emir" şeklinde ifade edilmiştir.(Kafalı, 2002: 407) Devletin başlıca gelirini ticari vergilerle bağlı devletlerden

alınan vergiler teşkil ederken, halk geçimini coğrafi şartlardan dolayı klasik olarak büyük oranda hayvancılıkla sağlardı.(Kafalı, 2002: 407,408)

Altın Orda'nın Türkleşmesi büyük oranda evlilikler yoluyla olmuştur. Zira Altın Ordu kesif bir Türk nüfusun yaşadığı bir bölgede kurulmuştu.(Schamioglu, 2002: 424) Aynı zamanda Moğol Ordusunun çok büyük bir kısmının ilk dönemlerden itibaren Türklerden oluşması ve “Deşt-i Kıpçak” denilen bölge ahalisinin umumiyetle Türk olması bu karışmayı hızlandırmıştır.(Usmanov, 2002: 430,432) Yerel halkın Harzem örneğindeki aksine ciddi bir direniş göstermemesi(Usmanov, 2002: 430,431) de halkla yönetimin ilişkisini hem Moğol döneminde hem de Türkleşme sonrası dönemde açıklayıcıdır. Zira yönetimin halkın alışkanlıklarına müdahale ettiği ve adil davranmadığı Moğol hâkimiyeti altındaki yörelerde zaman zaman isyanlar çıkarken Altın Ordu topraklarında böylesi bir isyan görülmemektedir. Buradan rahatlıkla iktidarın halkın haklarına riayet ettiğini böylece meşru addedildiği sonucu çıkartılabilir.

4.3. İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN SONRA ANAVATAN DIŞINDA KURULAN SADECE ORDUNUN VE YÖNETENLERİN TÜRK OLDUĞU TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Gazneliler Devleti herhangi bir asalet unvanı taşımayan yöneticiler tarafından yabancı bir coğrafyada ve yabancı bir halk üstünde hâkimiyet kuran İslamiyet'in kabulünden sonra kurulmuş bir Türk Devleti'dir. Bu başlık altında incelenecektir.

4.3.1. GAZNELİLER DEVLETİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Gazneliler devleti merkez olarak Gazne şehrini alarak kurulmuş bir Türk Devleti'dir. Devleti kuranlar Samani Emiri'nin köleleri olan orduda görevli Türk komutanlardır. Devletin kuruluş döneminde asıl çatışma Samanilerle olmuştur. Yönetim halk ilişkilerine dair ilk bilgiler devletin kuruluş yıllarına aittir. Devletin başına geçen Böri Tegin halka kötü davranıp halkın nefretini çekince meşruiyetini kaybetmiş ve Türklerin seçimiyle tahttan indirilip yerine Sebüktegin getirilmiştir. Sebüktegin'e kadar

hükümdar Mısır Memlûkleri'ndeki gibi ordu içindeki Türklerin seçimiyle aralarından seçiliyordu. Sebüktegin'den sonra hanedan yönetimi başladı.(Merçil, 2002b: 480)

Gaznelilerin halka ve orduya bakışını gösteren bir olay devletin kuruluş yıllarında vuku bulmuştur. Sebüktegin'in oğlu Mahmud'un hükümdarlığına kadar Gazneliler Samaniler'in görünüşte tebaasıydılar. Samanilerle savaşmak üzere Merv şehrine gelen Gazneli Mahmud savaşmadan önce yapılan barış görüşmelerinde barış anlaşması imzaladı ve bunun üzerine fakir halka sadaka olarak 2000 dinar dağıttı. Ancak daha sonra karşı tarafın anlaşmayı bozması üzerine geri dönerek savaştı.(Merçil, 2002b: 482) Selçukluların atalarından Aslan Yabgu'ya bağlı dört bin çadırılık Oğuz grubu Gazneli Mahmud'dan ülkesinde yaşamak için izin ister, ancak bu izin neticesinde yerleştikleri bölgelerde halka zulmetmeleri üzerine, Gazneli Mahmud tarafından üstlerine sefer düzenlenerek ülkeden çıkartılırlar.(Merçil, 2002b: 488) Bu örnekte de görüldüğü üzere hükümdar Gazneliler'de de halkın her türlü sıkıntısıyla her türlü imkânı kullanarak mücadele etmektedir. Halkın korunması düşüncesi devlet anlayışının temelini oluşturmaktadır. Kaynaklarda da bu durum tekrar teyit edilmekte, Gazneli Mahmut'un halkına çok iyi davranıp, şefkatle muamele ettiği geçmektedir.(Merçil, 2002b: 492)

Devletin halka davranışı kuruluş döneminde olduğu gibi daha sonraları da tahtta değişikliğe yol açmaktaydı. Sultan Mesud'a isyan ederek başa geçen kardeşi Muhammed halka kötü davrandığı ve abisini öldürttüğü için ordu ve halk tarafından yine bir darbe neticesinde tahttan indirilerek başa Sultan Mesud'un oğlu Mevdud geçirildi. (Merçil, 2002b: 501)

4.4. İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN SONRA İKTİDARIN DİNİ BASKIN BİR YÖNETİM ARACI OLARAK KULLANARAK HALKIN MEZHEBİNİ DEĞİŞTİRDİĞİ TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Bu başlık altında yine Türk tarihinde bir istisnayı teşkil eden Safeviler incelenecektir. Siyasi sebeplerle halkın mezhebini değiştiren tek Türk Devleti'dir.

4.4.1. SAFEVİLER DEVLETİ YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Safevilerin halkla ilişkilerindeki en önemli belirleyici mezhep olmuştur. Siyasi sebeplerle başta Sünni olan Erdebil Tekkesi Hoca Ali zamanında Şii olmuştur. Bunun başlıca sebebi Osmanlıyla mücadele edebilmek ve Şeyh Bedreddin'den sonra doğan boşluğu doldurabilmektir.(Savaş, 2002: 17–22) Şah İsmail devrinde koyu bir Şiilik politikası benimsenmiş ve Sünni halka karşı büyük bir baskı politikası takip edilmiştir. Doğal olarak da meşruiyet dini zeminde aranmış ve Şah İsmail'in soyu Hazreti Ali'ye dayandırılmıştır. Devletin yapısı genel olarak Türkmen boylarından oluştuğu için kriz anlarında bu boy beyleri devletin yönetiminde söz sahibi hale gelmişlerdir.(Başar, 1995: 543) Devleti oluşturan iki temel halktan Türkler ordu yönetiminde Farslar ise bürokraside hâkimdi.(Afyoncu, 2005b: 54)

4.5. İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN SONRA ANAVATAN DIŞINDA KURULAN FETİH VE İSKAN POLİTİKASI GÜDEN HALKININ BÜYÜK ÇOĞUNLUĞUNUN TÜRK OLDUĞU TÜRK DEVLETLERİNDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Bu başlık altında Ortadoğu da süreklilik arz eden üç Türk Devleti sırasıyla incelenecektir.

4.5.1. BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU'NDA YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kuruluşu incelendiğinde daha önceki Türk Devletlerinde de örneği görülen çevrenin merkezle çatışmaya girerek kendi merkezini oluşturması olgusuyla karşılaşılmaktadır. Çeşitli nedenlerle merkeze küsen ve kendisi de küçük bir iktidar merkezi olan çevre merkeze isyan etmiş ve kendi devletini kurmuştur. Büyük Selçuklu İmparatorluğu örneğinde olayların gelişimi Oğuz Yabgu Devletinin iç çekişmesi şeklinde başlar. Oğuz Yabgu'su gün geçtikçe devlet içinde etkisi artan Selçuk Bey'i hanımının da tahrikiyle öldürtmek ister. Bunun üzerine öldürülmekten korkan Selçuk Bey yakınlarını da alarak Cend şehrine gelir. Burada İslamiyet'i kabul eder ve şehrin yerli Müslümanlarının Oğuz Yabgusu'na verdiği yıllık verginin kafirlere haraç

ödenmeyeceği gerekçesiyle verilmesine engel olur. Üstüne gönderilen kuvvetleri yenerek kendi beyliğini kurar.(Merçil, 2002: 597,598)

Selçuk Bey'in ayrılması sürecine bakıldığında olay basit bir kıskançlık izlenimi vermektedir. Ancak Oğuzların o dönemdeki siyasi yapısına bakıldığında durum netleşmektedir. Oğuzlarda o dönemde Yabgu ölünce çocukları ve yakın akrabaları farklı beyliklere ve üst düzey yöneticiliklere atanır yeni Yabgu farklı bir boydan seçilir böylece yönetim dönüşümlü olarak el değiştirir ve iktidar tek bir hanedanın elinde kalmazdı.(Divitçioğlu, 1994: 19) Bu durum bu güne kadar incelenen Türk devletleri açısından bir ilki göstermektedir. Ayrıca bir olayda devlet görevlisinin verdiği cezaya şikayetçinin itiraz ederek, cezanın maddi olarak ödenmesini istemesi üzerine cezanın koyuna çevrilmesi de töre ve kanunlarla, devlet sisteminin tam olarak oturmadığını göstermektedir.(Divitçioğlu, 1994: 20) Selçuk Bey'in dönemi bu sistemin hanedan ve güçlü devlet sistemine dönüşmekte olduğu dönemdir. Zira bu dönemde Yabguluk babadan oğula yeni geçmeye başlamıştır. Selçuk'un varlığı işte bu süreci tersine çevirebilecek bir potansiyeli taşıyordu. Dolayısıyla bu anlaşmazlık aslında sistem değişikliği çabasıdır kaynaklanmaktadır denilebilir.(Divitçioğlu, 1994: 58)

Hemen hemen kurulan bütün Türk devletlerinde ortak notalardan olan fethedilen veya çeşitli şekillerde ele geçirilen yeni arazilerin şartlar ve stratejik gerekliliklere göre iskân edilmesi politikası Selçuklular tarafından da kuruluşunun ilk yıllarından itibaren başarıyla uygulanmaya başlanmıştır. Yeni devletin kuruluşundaki süreç her zaman aynı olmuş yeni kurulmaya çalışılan siyasi organizasyon öncelikle çevreye askeri gücünü çeşitli akınlar vesilesiyle ispat etmek zorunda kalmıştır. Selçuklular da bu ispatı yaptıkları ölçüde güçlenmiş ve çevrelerine farklı Türk boylarından kitleleri toplamış güçten düştükleri zamanda bu kitleler yeni bir merkez oluşturmuş veya oluşan bu yeni merkezde yerlerini almışlardır.

Selçukluları iktisadi faaliyetler ve kaynakları açısından incelendiğinde diğer Türk Devletleri'nde görülen kaynakların Selçuklularda da olduğu görülür. Selçukluların en önemli farkı Doğu-Batı ticaret yolunu tam anlamıyla ele geçirerek son derece etkili

bir ticari sistem kurmuş olmalarıdır. Bu da doğal olarak halkın zenginleşmesini ve refah içinde yaşamasını sağlamıştır.(Köymen, 2002: 635,636)

Selçukluların ilk yıllarında bu süreç son derece belirgindir. Yaptığı akınlarla güç kazanan Selçuk Bey Samani devletiyle yaptığı antlaşma neticesinde siyasi ve askeri merkezi konumunda olan Cend bölgesinin yanında Buhara civarındaki “Nur” kasabasında da üs ediniyordu. Bu bölgeye oğlu Arslan’ın idaresindeki Oğuzları gönderip iskân ederek çevreye yayılmaya başladı.(Merçil, 2002: 598) Selçuk Bey’in ölümünden sonra başlayan sarsıntılı dönemde Selçuklular önce Cend’den Buhara bölgesinde toplandılar. Daha sonra çeşitli güzergahlardan geçerek Horasan bölgesine geldiler. Bu dönemde en dikkati çekecek olan olay Çağrı Bey’in yaptığı keşif seferidir. Bu sefer sayesinde devletin esas yayılmayı planladığı bölge hakkında gerekli bilgi toplanmış oldu. Uzun süren mücadeleler neticesinde Gazneliler Devletinin 24 Mayıs 1040 tarihinde Dandanakan’da yenilmesiyle uluslar arası alanda devlet kurulmuş oldu.(Merçil, 2002: 599-601)

Selçuklularda da devletin ilk dönemlerinde, tıpkı Karahanlılarda olduğu gibi eski Türk devlet anlayışı çerçevesinde devlet ilan ve organize edilmiştir. Sadece dönemin genel anlayışına uygun olarak çevre ülkelere Dandanakan zaferini bildiren “Fetihnâmeler” gönderilmiş ve yeni kurulan devletin İslami olarak meşruluk kazanması için halifeye sadakâtlerini ve fethettikleri bölgelerde adaleti tesis edeceklerini bildiren mektup bir elçi vasıtasıyla ulaştırılmıştır.(Merçil, 2002: 601) Her yeni devlet kuruluşunda daha önce de olduğu gibi yeni kurulan devlete itaat etmeyerek bağımsızlıklarını korumak isteyen Türk kitlelerine öncelikli olarak devletin gücünün askeri olarak ispat edilmesi gerekti. Ancak bu ispattan sonra da itaatın devamının sağlanabilmesi için bu yoğun halk kitlelerinin ihtiyaç ve isteklerine uygun bir politika takip edilmesi gerekmektedir. Bunun için de emirler gönderilerek görevli komutanların maiyetinde Bizans’ın hâkimiyetindeki Anadolu’nun fethine memur edildiler.(Merçil, 2002a: 602,603)

Tuğrul Bey'in Şii Fatımîleri yenerek bölgede Sünnî hâkimiyetini tesis ederek Abbasi Halifesiyle buluşması ise Selçukluların Sünnî İslâm âleminde meşruluklarını artıran bir olay oldu. Bu buluşmada Tuğrul Bey Halifeden, “Dinin Direği” ve “Halifenin Ortağı” lakaplarıyla, “Yeryüzünün Sultanı” ünvanını aldı. Bu durum devletin meşruiyetini artırırken şehzade isyanlarını da körükledi. Zira Tuğrul Bey bu dönemde Klâsik Türk Devlet Sisteminden merkeziyetçi sisteme geçme çalışmalarını başlatmıştı. Bu çalışma doğal olarak hanedan içindeki iktidar merkezicilerinin hoşuna gitmedi. Bu merkezleri oluşturan şehzadeler isyan ettiler. Ancak bu isyanlar bastırıldıktan sonra devletin tam anlamıyla kurulması sağlanmış oldu. Bu olaylarda en dikkat çeken husus Tuğrul Bey'in kuvvetlerinin bölünmüş olması sebebiyle zor duruma düşmesi üzerine Bağdat'ta bulunan eşine ve vezirine mektup yazması ve bu mektuplar neticesinde gelişen olaylardır. Mektupların ulaşmasından sonra haberlerin kötülüğü sebebiyle ihtilale niyetlenen veziri Tuğrul Bey'in eşi Altun-can Hâtun tutuklama emri vermiş bunun üzerine vezir ve oğlu şehirden kaçmışlardır. Altun-can Hâtun Bağdat'taki askerleri de emrine alarak eşinin yardımına gitmek üzere Hâmedan'a doğru yola çıkmıştır. Bu olay Klâsik Türk Devlet Sistemindeki Hâtunun yerinin Selçukluların başlangıç döneminde de korunduğunu göstermektedir.(Turan, 1999: 135-137)

Anadolu'nun Orta Asya'dan gelen Türkmenlerce iskân ve fethini kolaylaştıran bir başka husus da bölgedeki Rum olmayan Hristiyanların bu fetih politikasına olumlu bakarak desteklemeleri olmuştur.(Turan, 1999: 152)

Selçukluların halka bakışı da diğer Türk devletlerinde olduğu gibi koruyucu ve kollayıcı olmuştur. Diyarbakır Emîrini değiştirmek için yola çıkan Alp Arslan Emîri daha sonra affetmiş ancak ordunun masrafları için 100.000 dinar istemişti. Bu paranın köylülerden tahsil edileceğini öğrenen Alp Arslan bu parayı bağışlamıştır.(Turan, 1999: 169,170) Daha erken dönemlerde de buna benzer olaylar vukua gelmiştir. Mesela Tuğrul Bey harap bir vaziyette olan İsfahan'ı üç yıl vergiden muaf tutmuş bu da şehir halkının kendini toplamasını ve şehrin imarını sağlamıştır. Alp Arslan'ın, Melikşah'ın ve Nizâmü'l-mülk'ün fakirleri ve âlimleri daha önce hiç rastlanmayan şekillerde himâye etmeleri de bu durumu net gösteren örneklerden bir diğeridir. Sarayın her zaman

halka açık olması, her fırsatta halka verilen ziyafetler, bu ziyafetlerden sonra ziyafette kullanılan kapların davetlilere yağmalatılması gibi adetler devletin halkla ilişkilerini açıklayan ve halkın arasında sosyal adaletin sağlanmasının devletin bir görevi olarak devam ettiğinin en net örneklerindendi. Aynı zamanda sosyal hareketliliğinde son derece yüksek olması (bir esirin orduda gerekli liyakate sahipse 10-15 yıl içinde büyük bir ordu komutanı olabilmesi gibi) da halkın devlete itaatini sağlayan faktörlerdi.(Köymen, 2002: 635,636)

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun yıkılışı da diğer Türk devletlerine benzer şekilde olmuş, siyasi merkezin içindeki tahtta hakkı ve gözü olan hanedan üyeleri ayaklanmış bu da devletin güçten düşmesine yol açmıştır.(Turan, 1999: 227) Sultan Sancar devrinde tekrar eski parlaklığına kavuşan devlet Afganistan civarında yaşayan Oğuzların üzerine şâhne olarak gönderilen Kumaç'ın bu bölgedeki Oğuzları tahkir ederek isyanlarına sebep olmasıyla yıkılma sürecine girerek yaklaşık üç yıl içinde yıkılmıştır.(Turan, 1999: 245-248)

4.5.2. TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NDE YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Türkiye Selçukluları Devleti sanılanın aksine Büyük Selçuklu İmparatorluğuna tabi olarak kurulmamış aksine rakip olarak sahneye çıkmıştır.(Turan, 1999: 227) Büyük Selçuklu komutanı Artuk Beyin Sultan Alp Arslan'ın vefatı üzerine Anadolu'dan ayrılmasıyla Urfa civarında sürgün bulunan Süleyman Şah, Anadolu'da yoğun bir şekilde bulunan Türkmen kitlelerini, Türk hâkimiyet anlayışı çerçevesinde hanedan ailesinden olması vesilesiyle çevresine toplayarak Anadolu'yu fethetmiş ve Malazgirt'ten sadece dört yıl sonra İznik'i fethederek başkentini buraya kurmuştur. (Turan, 1999: 285)

Süleyman Şah'ın kurduğu Büyük Selçuklulardan bağımsız bu ilk Selçuklu devletinin dini alandaki temel vasfı engin bir hoşgörü olmuştur. Doğu Roma'da istedikleri din özgürlüğünü bulamayan farklı dini gruplar huzur içinde yaşamaya başlamıştır. Süleyman Şah devletin kuruluşunun başlarında devletin gücünü artırabilmek

ve devlete meşruiyet kazandırarak müttefik bulabilmek için Mısır'daki Fâtımî halifesiyle temasa geçmiştir. Ancak daha sonra Abbasî Halifesinin Süleyman Şah'ın saltanatını tasdik etmesiyle bu politikadan vazgeçmiştir.(Turan, 1999: 288) Devletin halka ve halkın devlete bakışı açısından aydınlatıcı olacak olaylardan birisi I. Kılıç Arslan'ın Malatya seferidir. Bu sefere çıkış sebebi Malatya'daki Hristiyanların, özellikle Süryanilerin yerel yöneticinin zulmüne karşı yardım istemeleri olmuştur.(Turan, 1999: 291) Buradan da rahatlıkla dini özgürlüğün devlet tarafından tebaanın itaatini sağlamak ve fethedilmesi düşünülen diğer bölgelerdeki halkı özendirmek amacıyla bir enstrüman olarak kullanıldığı sonucu çıkartılabilir.

Daha önce incelenen bölümler ışığında bu durumun sadece yönetim stratejisinden kaynaklanmadığını, temelinde yüksek Türk Devlet ve insanlık ideolojisi olduğu sonucu rahatlıkla çıkarılabilir. Buna dair en net örneklerden birisi II. Haçlı Seferi sırasında yaşanmıştır. Selçuklu-Doğu Roma ittifakı neticesinde haçlı ordusu dağıtıldı. Geride kalan Frank askerlerinin içine düştüğü zor durum karşısında merhamet göstererek yaralılarını tedavi etmişler para ve ekmek dağıtmışlardır. Hatta Rum köylülerinin yağmaladığı mallarını satın alarak iade etmişlerdir. Bunun neticesinde üç binin üstünde Frank genci din değiştirerek hiçbir zorlama olmadan İslamiyet'e girmiştir.(Turan, 1979: 500)

Ekonomik olarak devletin başlıca kaynaklarını diğer Türk devletlerinden farklı olarak yağma ve bağlı devletlerin vergileri önemli rol oynamıyordu. Devlet her şeyden önce o güne kadar değerlendirilmeyen doğal kaynakları işlemeye açtı. Aynı zamanda fethettikleri topraklarla da uluslar arası tüccarlara hızlı ve güvenli bir geçiş güzergâhı sağladı. Bu da ticaretin gelişmesindeki en önemli etkenlerdendi.(Cahen, 2001: 132,133) Ayrıca çok geniş bir yelpazede çalışan serbest meslek grupları da söz konusuydu. Bu meslekler niteliklerine göre çok uzaklardan ticari kervanlar vasıtasıyla gelen malları da bulundurur gerektiği durumlarda kendileri de seferlere çıkarlardı.(Merçil, 2001: 145–150)

Adalet kavramı bu devlette de öncüllerinde olduğu gibi yerini daha da güçlendirerek koruyordu. Diğer Türk-İslam devletlerinde hükümdar sadece adaletin uygulanmasına bizzat riayet ederken bu devlette hükümdar yılda bir kere kadı önüne davalı olarak çıkıyor ve halktan şikâyeti olan varsa şikâyete göre yargılanıyordu. (İnalçık, 2000: 76)

4.5.3. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YÖNETEN YÖNETİLEN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN TEMELLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemini anlatan Osmanlı kronikleri o dönemin meşruiyet anlayışını en net yansıtan eserlerdir. Bu eserlerde genellikle söze hanedanın kökeni anlatılarak başlanır. Böylece Türk milletindeki yaklaşık 1000 yıllık geleneksel meşruiyet anlayışı çerçevesinde hanedanın kökeninden bahsederek Yörük ve Türkmen kökenli halkın gözünde hanedanın meşruiyeti artırılmaya çalışılmaktadır. Peşinden yavaş yavaş medreseler ve tekkeler vesilesiyle yerleşmeye başlayan İslâmi meşruiyet anlayışı çerçevesinde keramet ve rüyalarla da bu meşruluk perçinlenmektedir.(Oruç, Tarihsiz: 19,25,26; Dede, Tarihsiz: 44-48,52,53) Devletin Türklük üzerine vurgu yaptığı dönemlerden birisi de II. Murad dönemidir. Bu dönemde Timur'un halefleri karşısında hâkimiyetlerini pekiştirmek için daha önce pek fazla kullanılmayan Kayı boyuna mensubiyet vurgusu yapıldı. Arapça ve Farsça'dan yapılan tercümelere Türk kültürü geliştirildi ve yazılan çeşitli eserlerle yapılan tercümelere yapılan ilavelerle Kayı boyu ve Oğuzlar ön plana çıkartıldı. Fatih'in ilk dönemlerinde de devam eden bu durum Timur tehlikesinin tamamen etkisini kaybetmesi ve imparatorluğun yeterince büyümesi sebebiyle sonlandırıldı. Devletin son yıllarına kadar da bir daha baskın şekilde Türklük vurgusu yapılmadı.(Afyoncu, 2005a: 35)

Devletin kuruluşu ve halk nezdindeki meşruiyeti Doğu Roma'ya karşı sergilediği büyük orandaki fütuhatla gerçek anlamda oluşturulmuştur. Zira bu dönemde Anadolu'ya Orta Asya'dan kesif Türkmen göçleri devam etmekteydi. Bu fetihler hem gelen halka sağladığı topraklar hem de aktif gaza politikası sayesinde devletin insan gücünü artırmaktaydı. Zira bu döneme damgasın vuran anlayış gaza kültürüdür. Amaç hiçbir zaman tamamıyla “Darü'l-Harb” yıkmak veya yok etmek olmamıştır. Temel amaç

ona boyun eğdirerek “Darü'l-İslam”ı dünyaya hâkim kılmak olmuştur. İslam’ın ve dolayısıyla da aynı zamanda Osmanlının itaat etmek ve vergisini vermek şartıyla gayri Müslim halka sağladığı can, mal ve namus güvenliği devletin gayri Müslim tebaa tarafından da hızlı bir şekilde kabul edilmesiyle sonuçlanıyordu.(İnalçık, 2003: 12,13)

Devlet gelen göçleri yeni fethettiği yerlerdeki boş alanlara yerleştirerek hem ekonomik hem de askeri alanda gücünü artırıyordu. Böylece yeni fethettiği alanlara da kalıcı bir şekilde yerleşmiş oluyorlardı. Gönüllü teslim olan şehirlere dokunulmaması fethedilen şehirlerin ahalisinin ise boşaltılıp yerlerine büyük oranda Türklerin yerleştirilmesi hem fetihleri kolaylaştırıyor hem de silah kullanılarak fethedilen şehrin isyan etme riskini ortadan kaldırıyor. Bu iskân zaman zaman devlet desteğiyle gönüllü olurken zaman zaman da cebri bir karakter içeriyordu. Bu göçlerin öncesinde ve sonrasında kurulan tekke ve zaviyeler zamanlamasına bağlı olarak ya fetih hareketini kolaylaştırıyor ya da İslam’ın ve devletin bölgede kökleşmesini sağlıyordu.(İnalçık, 2003: 16)

Osmanlı İmparatorluğu’yla ilgili en genel yanılgıya onun katı bir İslam hukuku uygulayan bir şeriat devleti sayılması şeklinde rastlanmaktadır. Osmanlı hukuk sistemi temelde iki kaynağa dayanarak hukuki hükümler koymaktaydı. Bunlardan birincisi klasik İslam hukuku yani şeriattır. Uygulama alanı genellikle özel hukukla sınırlı tutulmuş ve temel başvuru kaynağı olarak varlığını sürdürmüştür. İkincisi ise birincisinin devletin ihtiyaçlarına cevap vermediği durumlarda kullanılan “Örfî Hukuk”tu. Örfî hukuk genelde kamu hukuku alanında uygulanıyor ve devletin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak pragmatik bir zihniyetle yapılıyordu.(İnalçık, 2000: 39) Bununla beraber bu hukuk sistemi içinde temel; şeriat kabul edilmiş ve çıkartılan hükümlerin şeriata uygunluğu çeşitle vesilelerle vurgulanmıştır.(İnalçık, 2000: 45)

Kamu hukukunun ve nispeten özel hukukun büyük bir bölümünü oluşturan hükümlerin devlet otoritesi tarafından yapılması genelde üç şekilde oluyordu. Bunlardan birincisi halkın eskiden beri uyguladığı örf ve adetlerin esas alınarak kanunlaştırılmasıdır. Bu süreçte sadece eski uygulamalar çıkarılan bir fermanla bazen

biraz değiştirilerek kanunlaştırılmaktadır. İkincisi eski Türk ve İran devlet geleneklerinin devlet hayatına taşınması şeklinde olmaktadır. Üçüncü ve son şekil ise günün temel ihtiyaçlarına cevap veren kanunlar şeklinde olmaktadır. Bu son şekil genellikle devlet hayatında karşılaşılan özel sorunların çözülmesi için çıkarılan fermanların genel mahiyetli olanları vasıtasıyla yapılmaktadır.(İnalcık, 2000: 45)

Hukuk sisteminin oluşturulmasından sonra bir Ortaçağ ve Yeniçağ devleti için en sıkıntılı olan konulardan birisi bu hukuk mekanizmasının düzgün işleyip işlemediğinin kontrolüdür. Bu kontrol mekanizmasını Osmanlı İmparatorluğu halkın yerel yöneticileri doğrudan Padişaha veya Divana şikâyet edebilmesini sağlayarak kurmaya çalışmıştır. Halkın tamamının uğradığı bir haksızlığı padişaha bildirme hakkı sıkıca gözetilmiş ve gereği yerine getirilmeye çalışılmıştır. Bu bildirme hem bireysel dilekçeler hem de toplu dilekçeler şeklinde olmaktadır. Burada en dikkat çeken noktalardan birisi de bu hakkın bütün tebaaya –Müslim, gayr-i Müslim ayrımı yapılmaksızın- tanınmış olmasıdır. Bu müessese özellikle Padişahın otoritesini taşrada temsil eden çeşitli düzeydeki yerel yöneticilerin, bu otoriteyi kendi menfaatlerine kötüye kullanmalarını önlemek ve kullananları da cezalandırmak için hayati bir öneme sahiptir. (İnalcık, 2000: 51–55) Bu doğal olarak halkın merkezi idareye bağlılığını artıracak olan hususlardan birisi belki de başta gelenidir. Bu mekanizma yerleşmiş ve güçlü bir bürokratik sistem tarafından yürütülmekte, sistemin işleyişi hassaslıkla yürütülmektedir. Bu şikâyetlere padişahın bir yakınının sebep olması da sonucu değiştirmemektedir. Bu sebeple Osmanlı sistemi; haksız bir şekilde maruz kaldığı, Max Weber’in nitelendirmesiyle, “keyfî bir patrimonyal sistem” olarak tanımlanamaz.(İnalcık, 2000: 52,53)

Eski Türk devletlerinde geçerli olan bağlı hükümdarın yılda bir kere büyük kurultaya gelmesi zorunluluğunu Osmanlılar da bağımlılık andı vermek üzere bağlı yöneticilerin saraya gelmesi ve yine Eski Türk devletlerinde olduğu gibi askerleriyle sefere gerek duyulduğu durumda iştirak etmesi olarak uygulamaya devam ettiler. (İnalcık, 2003: 18)

Yerli halk açısından ise Osmanlı yönetimi her zaman istenilen bir yönetim haline getirilmiştir. Feodal bağımlılık altında her an yeni vergi veya angaryalarla karşılaşma ihtimali olan halk Osmanlı yönetiminde bu angaryalardan ve her an artma riski taşıyan vergilerden kurtulmuştur. Katoliklik tehdidi altındaki Ortodoks kilisesine ve manastırlarına tanınan haklar da halkın itaatini kolaylaştıran unsurlardan olmuştur.(Afyoncu, 2005a: 2) XV. yüzyılda bir Yahudi Osmanlı hâkimiyetindeki kıyafet serbestisinden bahsederek Avrupa'daki Yahudileri Osmanlı topraklarına davet etmiştir.(Afyoncu, 2005a: 157,158) Sırbistan'ın fethedilmesinden sonra alınan tedbirler bölge halkını rahatlatmış ve fetret devrinde bile bir isyan girişiminin olmasını engellemiştir. Osmanlı'nın yürüttüğü hoşgörü politikası sayesinde Sırp mezheplerini ve milli kültürlerini koruyarak geliştirebilmişlerdir.(Afyoncu, 2005d: 175,176) Macaristan ise Osmanlı hâkimiyetinde en gelişmiş dönemini yaşamıştı. Budin beylerbeyinin koruması sadece hâkimiyeti altındaki alanı değil Avusturya hâkimiyetindeki alanı da kapsıyor ve Viyana sarayına köylülere yaptığı zulümden dolayı emir-nâmeler gönderiyordu.(Takáts, 1970: 33)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki yayılması genellikle bu bölgede Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla güçlenen yerel Türkmen Beyliklerine karşı oldu. Bu yayılma neticesinde yıkılan beylikler Fatih dönemine kadar, Yıldırımın geçici hâkimiyet dönemi hariç hâkimiyetlerini devam ettirdiler. Bu dönemde bu beylikler isyan etmek için her fırsatı değerlendirdiler.(İnalçık, 2003: 18) Bu beylikler Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla doğan süreçte Selçuklu kurum ve müesseseleri benimseyerek örgütlenmiş ve her biri birer devlet hatta küçük birer sultanlık olarak faaliyete geçmişlerdi.(İnalçık, 2003: 13) Her biri Anadolu Selçuklularından doğan boşluğu doldurma iddiasındaydılar. Geleneksel Türk meşruiyet anlayışından doğan yönetme hakları sebebiyle de bu isyanlar halk kitlelerinin gözünde meşru zemine oturmaktaydı.

Osmanlıya kadar olan Türk Devletleri tarihine bakıldığında merkezi bir İmparatorluk kuran tek devletin Osmanlı İmparatorluğu olduğu görülür. Osmanlıya kadar bir merkezileşme yoktur. Devlet hanedan üyeleri tarafından kanatlara ayrılarak yönetilmekte bağlı devletler ve boylar kendi yöneticileri tarafından alışıktı oldukları

şekilde yönetiliyorlardı. Rahatlıkla bütün Türk Tarihi süresince merkezileşmeyi başaran tek Türk İmparatorluğunun Osmanlı Devleti olduğu söylenebilir. Bu merkezileşme doğal olarak çok uzun bir sürede başarılabilmiş, Yıldırım Beyazıd'ın çabaları sonucu kurulmuşken Timur'la kesintiye uğradıktan sonra ancak Fatih Sultan Mehmet döneminde tamamlanabilmiştir.(İnalçık, 2003: 21,22)

Bu sürecin bu kadar zor olmasının altında Türk toplum yapısı yatmaktaydı. Her beyin kendine ait ve sadık askeri gücü mevcuttu. Aynı zamanda sınırda yaşayan Yörük kitleleri de uç beyliği döneminde sahip olduğu haklarını ve alıştıkları yaşam tarzlarını sürdürmek istiyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu bu zorluğu iki kurumla aştılar. Bunlardan birincisi savaş esirlerinden ve devşirmelerden oluşan kul sistemi ikincisi ise sipahi yapılanmasıdır. Bunlardan her ikisi de daha önce kullanılmış sistemlerdi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu bu sistemleri daha geliştirmiş ve kullanışlı hale getirmişti. Profesyonel askerlerden oluşan yeniçeriler sadece padişaha bağlı muhafız kıtası gibi yapılanmış bir ordu idi. Sipahiler ise devletin etkisini köylere kadar yayarak etkin bir denetim sağlıyorlardı. Köylülerin ve tüccarların eskiye nazaran Osmanlı yönetimi altında çok daha rahat yaşamaları da devlete bağlılığı artırıyordu. Manevi olarak ise Osmanlı Sultanı'nın en büyük "Gâzi" olması sebebiyle kazandığı itibar her şart altında devletin yardımına koşmaktaydı.(İnalçık, 2003: 25,26)

Osmanlı'nın İstanbul'un fethiyle beraber eline Batı dünyasına karşı kullanabileceği yeni bir imkân geçmişti. Fatih Bizans tahtı kendisinde olduğu için Doğu Roma'ya ait bütün toprakların artık yasal olarak kendisine ait olduğunu ileri sürüyordu. Papalık bu iddiaya karşılık olarak yasal olabilmesi için Fatih'in Hristiyan da olması gerektiği dışında bir şey öne süremiyordu.(İnalçık, 2003: 31)

Geleneksel Türk meşruiyet anlayışının Fatih dönemindeki yansıması Karamanoğulları'nın topraklarının fethedilmesiyle ortaya çıkmıştır. Karamanoğlu Beyliği her ne kadar 1468'de fethedildiyse de topraklarının Akdeniz kıyısına kadar uzanan dağlık kesimi fethedilememiş ve devleti elli yıl daha uğraştırmıştır. Bu dönem

boyunca Türkmen oymakları Karamanoğulları hanedanından tahtta hak iddia edenleri destekleyerek isyan etmişlerdir. (İnalçık, 2003: 33)

Osmanlı İmparatorluğu'nu doğu sınırlarında en fazla meşgul edecek olan Safevi tehlikesi devletin merkezileşme çabalarından dolayı gayr-ı memnun göçebe tebaa nezdinde en sadık destekçilerini buldu. Merkezi devletin gerekleri göçebe ekonomisi ve göçebe hukuku ile bağdaşmıyordu. Ayrıca bu aşiretlerin büyük bir kısmının Eski Türk Diniyle uyum içindeki tarikatlara mensup olması ve Şah İsmail'in de aynı zamanda bir tarikat lideri olması ve görevlileri vasıtasıyla etkisini bütün Osmanlı topraklarına yayması bu durumun vahametini artıran başlıca faktörlerdir.(İnalçık, 2003: 37) Bu durumun en net göstergelerinden birisi isyan çıkarmak için bölgeye gelen Safevi ajanlarının isyandan önce uzun süre bir mağaraya inzivaya çekilmesidir. Bu inziva neticesinde halkın eski inançlarından gelen atalar mağarası inancı canlandırılmakta böylece isyan daha etkili olmaktadır. Bu isyanların altında yatan itici faktörlerden bir diğeri de devletin konargöçerleri yerleşik hayata bağlama çabalarıydı. Bu çabalar devleti halkın gözünde gasıp konumuna düşürüyor ve Şah İsmail'in propaganda yapmasını kolaylaştırıyordu.(Savaş, 2002: 24,25) Halkın eski inançlarından kalma özellikler, Şiiilerin çıkardıkları en tehlikeli isyanlardan olan Bozoklu Celâl ayaklanmasında da kendisini göstermiştir. Bu ayaklanmadan önce Celâl çevresindekilerle bir mağaranın etrafında toplanmaya başlamış ve "Mehdi bu mağaradan çıkacak. Ben onu bekliyorum" demiştir.(Dede, Tarihsiz b: 498)

Safevi Devleti İranlılar tarafından veya İran'daki Türkler tarafından kurulmamıştır. Bu devletin kurucuları Erdebil şeyhlerinin davetine uyarak İran'a giden ve Akkoyunlu Devletini yıkan Anadolu Türkmen aşiretleridir. Şah Abbas'a kadar Safevi ordusunun neredeyse tamamı bu aşiretlerden meydana gelmiştir. Osmanlı Safevi mücadelesinin temelini ipek yoluna hâkim olma çabası oluşturur.(Afyoncu, 2005b: 53–55) Bu mücadelede Osmanlı İmparatorluğunu en fazla zora sokan unsur Safevilerin Anadolu'daki faaliyetleri olmuştur. Bu faaliyetler zaman zaman isyan çıkartacak kadar etkili hale geliyordu.(Afyoncu, 2005c: 49) Faaliyetler yeni mürid kazanmayı, mümkün

olursa Türkmenlerin İran'a göçmelerini ya da çeşitli adlar altında toplanan paraların İran'a ulaştırılması faaliyetlerini de içeriyordu.(Afyoncu, 2005b: 54)

Dini açıdan Osmanlı toplumunda Yıldırım Beyazıd zamanına kadar birçok tarikat etkin durumdaydı. Farklı İslam yorumlarına sahip bu tarikatların birçoğunda İslam'dan önceki Eski Türk dinine ait inançlar yoğun bir şekilde yer almaktaydı. Yıldırım Beyazıd'ın merkezi devleti kurma çabasıyla beraber devlet toplumunda Sünni İslam anlayışını yerleştirmeye çalıştı. Sünni İslam'ın toplumu yoğun olarak etkileme dönemi bu çabalardan sonra başlar. Bununla beraber toplumun bu çabaya tepkisi de yoğun olarak görülür. Çıkan birçok isyanın altında ve Safevilere olan yoğun desteğin esas sebebi de budur. Özellikle konar-göçer Türkmen aşiretlerinin desteğinin temel sebebi budur.(İnalçık, 2003: 195,196)

Bununla beraber halkın inançları da tam anlamıyla dışlanmaz devlet için bir tehlike arz etmediği sürece müsamahakâr davranılırdı. Hatta devletçe desteklendiği de olurdu. Mesela bu önderlerden Sarı Saltuk'un gazaları Şehzade Cem Sultan tarafından derletilmiş ve "Saltuknâme" isimli bir kitapta toplatılmıştır. Yine Bektaşilik Yeniçeri ocağının resmi tarikatı haline gelmiş ve Hacı Bektaş Veli yeniçeriliğin piri sayılmıştır.(İnalçık, 2003: 195,202)

Yine bununla beraber bu isyanları sadece inanç temelli olarak görmek yanılıttır. Her ne kadar devlet Hristiyan dünyayla savaşarak kurulmuş ve güçlenmişse de stratejik olarak doğuya da yayılmak zorundaydı. Zira dünyanın o dönemki ekonomik yapısına bakıldığında Doğunun Batıya karşı tartışılmaz bir üstünlüğü her anlamda söz konusuydu. Ayrıca doğudan batıya gelen göçlerin diğer devletler tarafından kesilmesi ihtimali de ciddi bir tehditti. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu fethettiği bölgeleri iskân ediyordu ve devletin hem askeri hem de ekonomik açıdan bu göçlere ihtiyacı vardı. İşte bu sebeplerle doğuya doğru da yayılan devlet Anadolu'daki Beylikleri yıkmıştı. Hepsi birer küçük devlet olarak teşkilatlanmış bu beyliklerin askeri güçleri doğal olarak eski haklarını kaybettiler. Bu da bu devletlerin kendilerine ait sipahi

ailelerinin Anadolu'daki ayaklanmaları organize ederek yönetmelerine yol açtı.(İnalçık, 2003: 203)

Devletin başlıca gelirini ticaretten alınan vergiler, madenler, köylülerden alınan vergiler ile çeşitli devletlerden alınan haraçlar oluşturmaktaydı. Son derece gelişmiş bir toplum yapısı söz konusuydu. Ticaret büyük oranda Müslüman tüccarların elindeydi. Yaklaşık olarak 16. yüzyılın sonlarına kadar Hindistan ticaret yolu Osmanlı hâkimiyetinde kalmış ancak yüksek ateş gücüne sahip Hollanda ve İngiliz gemilerinin gelmesiyle bu denge bozulmuştur. Karadeniz ise çok daha uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Kuzeyden gelen ticaret malları genellikle yiyecek maddeleriyle esir ve kürk idi. Bölgenin ticari mal çeşitliliği ise son derece fazlaydı. Demir cevherinden çeşitli kumaşlara, baldan havyara ve şaraptan gemi direği ve boya hammaddelerine varan bir çeşitlilik söz konusuydu. Osmanlı tarihinde oldukça farklı değerlendirmelere sebep olan kapitülasyonlar da etkin bir dış politika aracı olarak kullanılmaya çalışılmış ve bunda da uzun bir dönem boyunca başarılı olunmuştur. Ekonomik açıdan kapitülasyonların bir faciaya dönüşmesi ve ticaretin eski gücünü kaybederek ekonominin bozulmasının sebebi ise Meksika'daki gümüş madenleri ile Avrupa kolonilerindeki birçok malın ucuz üretimi sebebiyle olmuştur.(İnalçık, 2003: 127–141,145)

Toplum yapısı şehirliler, köylüler, konar-göçerler, tüccarlar, askerler, zanaatkârlar, ilmiye mensupları ve bürokratlardan oluşuyordu. Zanaatkârlar lonca düzeninde örgütlenmişlerdi ve sıkı bir iç denetim mekanizması söz konusuydu. Bu loncalar aynı zamanda halkın menfaatlerini devlete karşı savunan yarı özerk bir mahiyetteydiler. Kendi yöneticilerini istedikleri gibi seçerler ve gerektiği durumlarda ayaklanırlardı. Genel olarak üretimin kalitesi ve fiyatı lonca tarafından belirlenir gerekli görülen durumlarda üyeler lonca tarafından cezalandırılırlardı. Lonca sisteminin çeşitli sebeplerle bozulması ise doğal olarak ekonomi hayatın çökmesine sebebiyet veren bir başka faktör olmuştur.(İnalçık, 2003: 159–164, 167)

Devletin çökmesinde temel faktör, devleti ayakta tutan kurumların yenilenememesi ve bunun sonucunda da çökmesi ile devletin tutucu ekonomi politikası olmuştur. Temel politika iç pazarda her şeyin bolluk olması ve üretilen ürünlerin belli bir miktarda tutulması idi. Bunun doğal sonucu olarak ithalat desteklenirken ihracat engelleniyordu. Dolayısıyla bu durum ekonomiyle beraber toplumsal ve askeri yapının da bozulmasına yol açıyordu. Buna eklenen Avrupa'nın özellikle sömürgeleri ve denizaşırı bölgelerdeki hâkimiyetiyle sağladığı ekonomik gücü durumu daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir.(İnalçık, 2003: 52-56) Nüfus artış hızının 16. yüzyılda yüksek olması da sistemin bozulmasını tetikleyen bir başka faktördür. Devlet bu nüfusu istihdam edecek yeni iş alanları bulamamış, artan nüfus medreselere ve askeriye yönelmiştir. Her iki kurumun da bu fazlılığı kaldıracak şekilde yapılandırılmaması sonucunda, doğal olarak devletin dengesi alt-üst olmuştur. Sistemin içinden çıkılmaz hale gelmesindeki son sebep ise Celali isyanlarıdır. Bu isyanlar neticesinde Anadolu'daki köyler boşalmış ve halk şehirlere göç etmeye çalışmıştır.(Afyoncu, 2005a: 161)

Devletin bu kurumları yenileyememesi aslında büyük oranda ekonomik ve siyasi anlayışında yatıyordu. Bu anlayış temel olarak halkın bütün tüketim mallarını bol olarak bulmasına dayanıyordu. Bu da hem günümüzdeki hem de o dönemdeki Batı'nın ekonomi anlayışına uymayan bir sonucu beraberinde getiriyor ve devlet ihracatı kısıtlarken ithalatı serbest bırakıyordu. Kuruluştaki devrimci ve esnek yapı yerini giderek statükocu bir yapıya bırakmıştı. Osmanlı elitinin ve halkının zihninde değişikliğin iyiye doğru olabileceği ihtimali yoktu. Sosyal bünye “kâdim” olanla sağlıklı kabul edilir her türlü değişiklik bir hastalık gibi görülerek kadim olana dönme tavsiye ve emredilirdi.(Genç, 2003: 68,69) bu durumun yansıması kriz dönemlerinde yazılan ıslahatnâmelerde de görülmektedir. Özellikle Koçibey Risalesi baştan sona bunun örnekleriyle doludur.(Ünal, 2005: 130)

Bununla beraber devlet sosyal hareketlilik açısından oldukça hareketliydi. Anadolu'nun en ücra yerlerinden çıkan fakir insanlar devletin ve vakıfların sağladığı

imkânlar sayesinde en iyi eğitimi alarak yüksek devlet görevlerine gelebilmekteydi.(Ortaylı 1999-2000: 81)

Osmanlı elitinin en büyük başarısı çekiliş döneminde olmuştur denilebilir. Zira ilerleme döneminde yıllık ilerleme hızı 3000 kilometrekare iken çekiliş döneminde bu 4000 kilometrekare olmuştur. Çekilirken kendisine karşı savaştığı Avrupa'nın ekonomik askeri ve teknolojik gücü ilerleme döneminden kat kat daha fazla olmuştur. Kaldı ki ilerleme döneminde de bu güç Osmanlı İmparatorluğundan 4-5 kat fazlaydı.(Genç, 2003: 39) Bu sürecin bu kadar başarılı idare edilmesini sağlayan başlıca faktörlerden birisi genel anlamıyla devletin yıkılışına da yol açan ekonomik zihniyetti. Yukarıda da değinilen bu zihniyet temel amaç olarak bütün malların ülke içinde bol bulunmasını hedefler ve buna göre tedbir alarak davranırdı. Bunun doğal sonucu da halkın geniş kapsamlı olarak katıldığı Fransız İhtilâl'i benzeri ihtilallerin olmaması ve halkın devlete sadık kalması şeklinde olmuştur.

Osmanlı siyasi sisteminin Batıdaki siyasi sistemlere oranla daha istikrarlı bir karakterde olmasının temel sebeplerinden birisi büyük sermaye edinme ihtimalinin ekonomik sistemden ötürü son derece sınırlı olması ve devletin bu imkânı, devlet adamlarına ve gayrimüslim halka tanınmasıdır. Bunun başlıca sebepleri devlet adamlarının azilleri halinde mallarının müsadere edilmesi ve azınlıkların siyasal etki imkânlarının bulunmamasıdır.(Genç, 2003: 84,85) Ancak bu durum özellikle Fransız İhtilali'nin etkisiyle devlet için yıkıcı bir sonuca ulaşacaktır.

Devlet yönetiminde devşirme kökenlilerin söz sahibi olması ise Osmanlı tarihinin en tartışmalı konularından birisidir. Osmanlı tarihindeki iki olay bu konuya kısmen açıklık getirebilecek mahiyettedir. Birincisi Ankara Savaşından sonra vuku bulmuştur. Kütahya'yı alan Timur burada Kara Timurtaş Paşa'nın hazinelerini ele geçirir ve bu hazinelerin çokluğundan dolayı hayrete düşer. Çünkü söz konusu hazine ancak bir hükümdarda bulunabilecek boyuttadır. (Dede, Tarihsiz a: 148) İkinci olay da vezir Çandarlı Kara Halil Paşa'nın Sultan II. Murat'ı tahta tekrar çıkaracak güce ve etkinliğe sahip olmasıdır. Bu etkinlikten dolayı Fatih Sultan Mehmet tarafından

İstanbul'un fethinden sonra öldürtülmesidir.(Dede, Tarihsiz b: 313) Ekonomik açıdan da güçlü bir Türk aristokrasisi ve bürokrasisi hükümdar için tehdit oluşturmaktaydı. Güçlü Türk bürokrasisi bu olayla tasfiye edilmiş yerine kul kökenli devşirme bürokrasisi başlangıçta denge unsuru olarak ikame edilmiştir.

Devletin sosyal sisteminde ve halkla ilişkisinde Tanzimat Fermanına kadar köklü bir değişiklik yapılmamıştır. Değişiklik daha çok malikâne sistemi gibi devletin iktisadi yapısını ve halkın üretim kapasitesini ilgilendiren alanlarda olmuştur. İltizam usulünde üretimin düşmesi üzerine devlet iltizam alanlarını kaydı hayat şartıyla kiraya vererek üretimin artması amaçlanmıştır. Bu da ileride Ayan yapılanmasına ve büyük toprak sahipliğinin devletin genel politikası aleyhine artmasına yol açmıştır.(Genç, 2003: 104-109) Değişim çabaları daha çok askeri alan ve sivil bürokrasiyle alakalı olmuştur. Devletin çözülüş dönemi de denilebilecek bir dönemde Avrupa'da girdiği savaşları kazanan Napolyon Padişah'ın meşruiyetinden faydalanarak Mısır'a propaganda yaparak çıkmış, bu çıkışı Osmanlı Padişahına yardım için ve Müslüman olarak yaptığını yaymıştır. Ancak buna rağmen Osmanlı kuvvetlerine yenilmekten kurulamamıştır.(Akçura, 1985: 71-77)

SONUÇ

Bütün Türk Devletlerine genel olarak bakıldığında; iktidarın, hemen hemen aynı ilkelere dayandığı görülür. Bu ilkeler; iktidarın görevleri, kendini ispatlaması ve kökeni olarak sınıflandırılabilir. Türk töresine göre yönetme hakkı olmayan bir soydan gelmesine rağmen Gazneliler bile yukarıdaki sınıflandırmada ilk iki maddeye uygun davranmak zorunda kalmışlardı. Bu ilkeler Türk Devleti'nin üstüne inşa edildiği temellerdir. Bir Türk Devleti'nin halkına bakışı ve halkının ona bakışı ancak bu ilkeler ışığında değerlendirilebilir.

Bu ilkelerden iktidarın görevleri; törelere uygun yönetim, bağımsız devlet, güvenlik içinde ve tok yönetilenleri kapsar. Her ne kadar iktidar mutlak monarşiymiş gibi görünse de tarihin hiçbir devrinde çağdaşları gibi mutlak olmamıştır. Fransız ihtilalinden çok önce hukuk devleti anlayışının temellerinin atıldığını hatta daha da ileri gidilerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde mutlak olarak kurulduğu söylenebilir. Nihayetinde sistemin işleyişinde meydana gelen istisnai problemler veya aksaklıklar sistemin mahiyetini ve tanımını etkilemez. Türkiye Selçukluları Hükümdarları'nı her sene “şer'i mahkeme”ye getirtip, ayakta kendisinden davacı olan birinin gelmesini bekleyen bir sistem her halde, bu bilgilerin ışığında Weberyen bir hareketle “keyfi patrimonyalizm” olarak nitelendirilemez.

Elbette Türk devlet anlayışı da zaman içinde farklı faktörlerden etkilenmiş ancak genel karakterini korumuştur. Bu anlayışa göre kanuna uygun davranmak iktidarın bir lütfu değil zorunluluğudur. Bu anlayışla da Hint ve İran devlet geleneğinden ayrılmaktadır. Söz konusu ülkelerde adalet hükümdarın bir lütfuyken Türk Devletlerinde görevi, hatta zorunluluğudur. Halk ancak adil hükümete itaat etmek zorunluluğundadır. Bu bağlamda Göktürklerde Kapgan Kağan zamanında ve Osmanlılarda Sultan İbrahim zamanında ayaklanmalar hep iktidarın riayet etmesi gereken haklara riayet etmemesi sonucu çıkmışlardır. İktidar bu isyanları ya güç kullanarak ya da halkla uzlaşarak bastırmışlardır. Halkın hakları bağımsızlık, hayat hakkı ve kanun karşısında eşitlikle

yaşayabilmesi için gereken asgari maddelerin sağlanması veya bunları sağlayabilecekleri ortamın hazırlanmasıdır.

Sadece devletin kuruluş aşamasında ve kriz anlarında güç baskın olmaktadır. İsyancıları bastıramayan ve devletin bütünlüğünü dışarıdan gelen tehditlere karşı koruyamayacak olan hanedanlar iktidarlarını kaybetmişler, bunun hemen ardından da başka bir hanedan ve boy eski devletin bakiyelerini de içine alan yeni bir siyasi organizasyonu aynı veya yakın topraklarda hayata geçirmişlerdir. Bu açıdan Türk devlet hayatı bir süreklilik arz eder. Bu süreklilik aynı zamanda bürokratik ve askeri yapıda da devam eder. Sadrazamla Hun Şan-Yü'sünün Büyük Veziri birbirine paralel alanlarda yetki sahibidirler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok müesseseyi Doğu Roma İmparatorluğu'ndan aldığı iddiası ise detaylı bir incelemede çürüyecek olan iddialardan birisidir. Zira bu iddiaların en önemlilerinden olan Sipahi teşkilatı "Boy Beyleri" sisteminin "Beylerbeyilik" teşkilatıyla beraber doğal evriminin bir sonucudur. Bu sayede merkezi devlet yönetimini kendinden öncekiler gibi en ücra köye bile yaymıştır. Boy beyliği yapısının ortaya çıkartabileceği vahim sonuçları Ankara Savaşı esnasında ve Safevi tehlikesiyle birlikte gören merkezi idare kendisine bağlı yabancı kökenli bir askeri ve idari eliti devşirme sistemi sayesinde Enderun'da yetiştirmiş ve bunları Haremden evlendirerek yerli halkla kurabileceği bağları engellemiştir. Akıncı Ocaklarını Uç Beyliklerinin yerine getirerek merkezi idare karşısında ortaya çıkabilecek bir tehlikeyi bertaraf etmiştir.

Devleti güç durumlarda bırakan Birinci Celali İsyanı gibi hareketlerle Safevi tehlikesini boyutlarının büyüklüğünün altında yatan temel sebep merkezi devleti kurma çabasıdır. Bu çaba doğal olarak beraberinde konargöçerlerin iskânını ve Türk yönetim anlayışı gereği çeşitli haklara sahip beylerle bu beylere ait sipahilerin haklarını kaybetmesi sonuçlarını doğurmuştur. Bu durumda Osmanlı idaresi halkın gözünde meşruiyetini kaybetmeye başlamış ve gasıp konumuna düşmüştür. Bununla beraber

merkezi devletin kurulması sağlanmış ve kendisine kadar devam eden aşiret ve boy yapısına son vermeyi başarmıştır.

Genel olarak bakıldığında ise Osmanlı İmparatorluğunun Hunlardan beri devam eden Türk devlet tecrübesinin zirve noktası olduğu ortaya çıkar. Devleti zaafa uğratabilecek özellikler itinayla değiştirilmiş ve yerlerine yen kurumlar ikame edilmiştir. Mesela Uç Boylarının yerine Akıncı Ocakları kurulmuş, boy beyliklerinin yerine tımar sistemi kurularak devletin denetiminin bütün toplumu kapsayacak şekilde geliştirilmesi sağlanmıştır.

TABLolar

TABLO I: TÜRK DEVLET MEKANİZMASININ GELİŞİM ÇİZGİSİ

TÜRK DEVLET MEKANİZMASININ GELİŞİM ÇİZGİSİ				
TÜRK DEVLETLERİ		KURUMLAR		
	İdari Kurumlar	Askeri Kurumlar	Adli Kurumlar	Sosyal ve Dini Kurumlar
Asya Hun İmparatorluğu	Hükümdar, Kurultay, danışmanları ve vezirleri, prensler, bağlı boy ve devlet liderleri, buyruklar ve bağlı devletlere tayin edilen valiler.	Hükümdar, Kurultay, Sağ ve sol bilge prensleri, boy kuvvetleri, bağlı devlet birlikleri, uç beylikleri.	Hükümdar, Kurultay.	Hükümdar, Kurultay, kamlar.
Göktürk İmparatorlukları	Hükümdar, Kurultay, danışmanları ve vezirleri, prensler, bağlı boy ve devlet liderleri, buyruklar.	Hükümdar, Kurultay, Sağ ve sol bilge prensleri, boy kuvvetleri, bağlı devlet birlikleri, uç beylikleri.	Hükümdar, Kurultay.	Hükümdar, Kurultay, kamlar.
Uygur Devleti	Hükümdar, Kurultay, danışmanları ve vezirleri, prensler, bağlı boy liderleri, buyruklar.	Hükümdar, Kurultay, Baş Vezir, Sağ ve sol bilge prensleri, boy kuvvetleri.	Hükümdar, Kurultay, adliye.	Hükümdar, Kurultay, kamlar, Budist ve Manihaist rahipler, vakıflar.
Avrupa Hun İmparatorluğu	Hükümdar, Kurultay, danışmanları ve vezirleri, prensler, bağlı boy ve devlet liderleri, buyruklar.	Hükümdar, Kurultay, Sağ ve sol kanat prensleri, boy kuvvetleri, bağlı devlet birlikleri.	Hükümdar, Kurultay, adliye.	Hükümdar, Kurultay, kamlar.
Hazar Hakanlığında	Hükümdar, Kurultay, danışmanları ve vezirleri, prensler, bağlı boy ve devlet liderleri, buyruklar	Hükümdar, Kurultay, Sağ ve sol bilge prensleri, boy kuvvetleri, bağlı devlet birlikleri, paralı	Hükümdar, Kurultay, farklı dinlere göre uzmanlaşmış adliye.	Hükümdar, Kurultay, kamlar, farklı dinlere mensup din adamları.

	valiler.	askerler.		
Karahanlılar Devletinde	Hükümdar, Dîvan, danışmanları ve vezirleri, prensler, bağlı boy liderleri, buyruklar, valiler.	Hükümdar, Dîvan, boy kuvvetleri, bağlı devlet birlikleri, profesyonel ücretli ordu.	Hükümdar, Dîvan, adliye.	Hükümdar, Dîvan, din adamları.
Altın-Orda Devletinde	Hükümdar, Kurultay, danışmanları ve vezirleri, prensler, bağlı boy ve devlet liderleri, buyruklar, valiler.	Hükümdar, Kurultay, boy kuvvetleri, bağlı devlet birlikleri.	Hükümdar, Kurultay, adliye.	Hükümdar, Kurultay, din adamları, tekke ve zaviyeler.
Gazneliler Devleti	Hükümdar, Dîvan, danışmanları ve vezirleri, buyruklar, valiler.	Hükümdar, Dîvan, prensler ve komutanlar.	Hükümdar, Dîvan, adliye.	Hükümdar, Dîvan, din adamları, vakıflar, tekke ve zaviyeler.
Safeviler Devleti	Hükümdar, Dîvan, danışmanları ve vezirleri, valiler, uzmanlaşmış bürokrasi, medrese teşkilatı.	Hükümdar, prensler ve bağlı boy beyleri, komutanlar, casuslar, halifeler.	Hükümdar, Dîvan, adliye.	Hükümdar, Dîvan, din adamları, vakıflar, teke ve zaviyeler.
Büyük Selçuklu İmparatorluğu	Hükümdar, Dîvan, danışmanları ve vezirleri, hanedana mensup prensler ve boy beyleri, valiler, uzmanlaşmış bürokrasi, medrese teşkilatı.	Hükümdar, Dîvan, boy kuvvetleri, bağlı devlet birlikleri, hassa ordusu, devşirme teşkilatının temelleri, sipahi teşkilatının temelleri.	Hükümdar, Dîvan, adliye.	Hükümdar, Dîvan, din adamları, vakıflar, kervansaraylar, loncalar, tekke ve zaviyeler.
Türkiye Selçukluları İmparatorluğu	Hükümdar, Dîvan, danışmanları ve vezirleri, hanedana mensup prensler ve boy beyleri, valiler, uzmanlaşmış bürokrasi, ihtisaslaşmış medrese teşkilatı.	Hükümdar, Dîvan, boy kuvvetleri, hassa ordusu, devşirme teşkilatının temelleri, sipahi teşkilatının temelleri, uç boyları.	Hükümdar, Dîvan, adliye.	Hükümdar, Dîvan, din adamları, vakıflar, kervansaraylar, loncalar, tekke ve zaviyeler.
	Hükümdar, Dîvan,	Hükümdar, Dîvan, boy	Hükümdar, Dîvan,	Hükümdar, Dîvan, din

Osmanlı İmparatorluğu	danışmanları ve vezirleri, hanedana mensup prensler, Eyalet beyleri ve Beylerbeyleri, valiler, uzmanlaşmış bürokrasi, ihtisaslaşmış medrese teşkilatı, Enderun ve kurallara bağlanmış devşirme usulü, tımar sistemi, iltizam ve malikane sistemi.	kuvvetleri, bağlı devlet kuvvetleri, yeniçeri ocakları, tımarlı sipahiler, akıncı birlikleri, Kırım Ordusu.	adliye.	adamları, vakıflar, kervansaraylar, imarethaneler, ahi teşkilatları, tekke ve zaviyeler.
-----------------------	---	---	---------	--

TABLO II: TÜRK DEVLETLERİNDE SOSYAL HAREKETLİLİK

TÜRK DEVLETLERİN SOSYAL HAREKETLİLİK	
TÜRK DEVLETLERİ	SOSYAL HAREKETLİLİK YOLARI VE STATÜLER
Asya Hun İmparatorluğu	Savaşlarda gösterilen yararlılık; orduda ve idari mekanizmada yükselme.
Göktürk İmparatorlukları	Savaşlarda gösterilen yararlılık; orduda ve idari mekanizmada yükselme.
Uygur Devleti	Savaşlarda gösterilen yararlılık ve eğitim durumu; orduda, adli ve idari mekanizmada yükselme.
Avrupa Hun İmparatorluğu	Savaşlarda gösterilen yararlılık eğitim durumu; orduda, adli ve idari mekanizmada yükselme.
Hazar Hakanlığında	Savaşlarda gösterilen yararlılık ve eğitim durumu; orduda, adli ve idari mekanizmada yükselme.
Karahanlılar Devletinde	Savaşlarda gösterilen yararlılık ve eğitim durumu; orduda, adli ve idari mekanizmada yükselme.
Altın-Orda Devletinde	Savaşlarda gösterilen yararlılık ve eğitim durumu; orduda, adli ve idari mekanizmada yükselme.
Gazneliler Devleti	Savaşlarda gösterilen yararlılık ve eğitim durumu; orduda, adli ve idari mekanizmada yükselme.
Safeviler Devleti	Savaşlarda gösterilen yararlılık ve eğitim durumu; orduda, adli ve idari mekanizmada yükselme.
Büyük Selçuklu İmparatorluğu	Savaşlarda gösterilen yararlılık ve eğitim durumu; orduda, adli ve idari mekanizmada yükselme.
Türkiye Selçukluları İmparatorluğu	Savaşlarda gösterilen yararlılık ve eğitim durumu; orduda, adli ve idari mekanizmada yükselme.
Osmanlı İmparatorluğu	Savaşlarda gösterilen yararlılık ve eğitim durumu; orduda, adli ve idari mekanizmada yükselme.

KAYNAKÇA

Abdurrahman, Varis (2002), “Koçu (İdikut) Uygur Devleti”, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 2**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Afyoncu, Erhan (2005a), **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu III**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Afyoncu, Erhan (2005b), **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu V**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Afyoncu, Erhan (2005c), **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu II**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Afyoncu, Erhan (2005d), **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu I**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Ahmetbeyoğlu, Ali (1995), **Grek Seyyahı Priskos(V. Asır)’a Göre Avrupa Hunları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları No: 136, İstanbul.

Ahmetbeyoğlu, Ali (2001), **Avrupa Hun İmparatorluğu**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Akçura, Yusuf (1985), **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVII. Ve XIX. Asırlarda)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Anadol, Cemal (1996), **Orta Asya Türk Devletleri Tarihi**, Kemer Yayınları, İstanbul.

Anadol, Cemal, Nazile Abbaslı, Fâzile Abbasova (2002), **Türk Kültür Ve Medeniyeti**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul.

Aydın, Erdoğan (Tarihsiz), **Nasıl Müslüman Olduk?**, Cumhuriyet Kitapları 15. Baskı, İstanbul.

Başar, Fahamettin (1995), “Safeviler”, Seyithanoğlu, Kenan(Ed.) **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi Cilt 9**, Çağ Yayınları, İstanbul.

Baştav, Şerif (2002), “Avrupa Hunları”, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 1**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Cahen, Claude (2001), “13. Yüzyılın Başında Anadolu’da Ticaret”, **Cogito**, Sayı:29, Sayfa:132-143, Çev: İsmail Mangaltepe, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş., İstanbul.

Çandarlıoğlu, Gülçin (2002), “Uygur Devletleri Tarihi Ve Kültürü”, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 2**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Dede, Müneccimbaşı Ahmet (Tarihsiz a), **Müneccibaşı Tarihi Cilt I**, Yayıma Çev: İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser 37, İstanbul.

Dede, Müneccimbaşı Ahmet (Tarihsiz b), **Müneccibaşı Tarihi Cilt II**, Yayıma Çev: İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser 37, İstanbul.

Divitçioğlu, Sencer (1994), **Oğuz’dan Selçuklu’ya**, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd.Şti., İstanbul.

Ergin, Muharrem (2003), **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları No:95, İstanbul.

Eröz, Mehmet (1983), **Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz**, Doğuş Yayın ve Dağıtım, İstanbul.

Genç, Mehmet (2003), **Osmanlı İmparatorluğunda Toplum Ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Giraud, René (1999), **Gök Türk İmparatorluğu İleriş, Kapgan Ve Bilge’nin Hükümdarlıkları (680-734)**, Çev: İsmail Mangaltepe, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Gökalp, Ziya (1981), **Türk Devletinin Tekamülü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Gömeç, Saadettin (1999), **Kök Türk Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Göze, Ayferi (1995), **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Grousset, René (1996), **Bozkır İmparatorluğu**, Çev: M. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Güngör, Harun, Ünver Günay (2003), **Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, Rağbet Yayınları, İstanbul.

Giraud, René (1999), **Gök Türk İmparatorluğu İleriş, Kapgan Ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680-734)**, Çev: İsmail Mangaltepe, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Gumilev, Lev Nikolayeviç (2002), **Eski Türkler**, Çev: D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

Hâcib, Yusuf Has (1974), **Kutadgu Bilig II**, Çev: Reşid Rahmeti Arat , Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara.

İnalcık, Halil(2000), **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Yay: Muhittin Salih Eren, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İnalcık, Halil(2003), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İzgi, Özkan (1987), **Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kafalı, Mustafa (2002), "Altın-Orda Hanlığı", Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 8**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Kafesoğlu, İbrahim (1987), **Türk Bozkır Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Kafesoğlu, İbrahim (2002), “Kutadgu Bilig Ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 5**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Kaşıkcı, Osman (2002), “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık”, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 2**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Kerimova, Risalet (2002), “Hun İmparatorluğu İle Çin’in Doğu Türkistan Mücadelesi”, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 1**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Klyastorny, S.G., T.İ. Sultanov(2004), **Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı**, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

Koca, Salim (2002), “Büyük Hun Devleti”, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 1**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Koca, Salim (2002), “Göktürk Kağanlığı”, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 2**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Koestler, Arthur (1999), **On Üçüncü Kabile**, Çev: Belkıs Çorakçı, Say Dağıtım Ltd., İstanbul.

Köymen, Mehmet Altay (2002), “Selçuklu Devrinin Özellikleri”, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 4**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Kurat, Akdes Nimet (2002), “Göktürk Kağanlığı”, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 2**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Machiavelli, Niccolo (2005), **Hükümdar**, Çev: Mehmet Özay, Şûle Yayınları İstanbul.

Merçil, Erdoğan (2001), “Anadolu Selçukluları’nda Serbest Meslekler”, **Cogito**, Sayı:29, Sayfa:145-150, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş., İstanbul.

Merçil, Erdoğan (2002a), “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 4**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Merçil, Erdoğan (2002b), “Gazneliler”, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 4**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Necef, Ekber N. (2005), **Karahanlılar**, Selenge Yayınları No:23 Tarih Dizisi No:16, İstanbul.

Németh, Gyula (2002), “Attila Ve Hunları”, Çev: Sadrettin Karatay Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 1**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Ortaylı, İlber (1999-2000), “700. Yılda Osmanlıya Bakış” Konulu Sohbet”, **Türk Yurdu**, Sayı:148-149, Sayfa:68-87, Türk Ocakları Merkez Heyetinin Alık Yayın Organı, Ankara.

Oruç, Beğ (Tarihsiz), **Oruç Beğ Tarihi**, Yayına Hazırlayan: H. Nihal Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser 5, İstanbul.

Ögel, Bahaeddin (1978), **Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt:1**, Kültür Bakanlığı, Ankara.

Ögel, Bahaeddin (1981a), **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi Cilt:1**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ögel, Bahaeddin (1981b), **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi Cilt:2**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ögel, Bahaeddin (1982), **Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)**, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Ögel, Bahaeddin (1984), **Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt:7**, Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

Ögel, Bahaeddin (1998), **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara.

Paul, Jürgen (2002), “Karahanlılar”, Çev: Sadrettin Karatay Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 4**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Rasonyi, Laszlo (1971), **Tarihte Türklük**, Çev: Hamit Zübeyir Koşay, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:39, Ankara.

Roux, Jean-Paul (2002), **Türklerin Ve Moğolların Eski Dini**, Çev: Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Savaş, Saim (2002), **XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik**, Vadi Yayınları, Ankara.

Schamiloğlu, Uli (2002), “Altın Ordu”, Çev: Bülent Keneş, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 8**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Sertkaya, Osman F., Rysbek Alimov (2006), **Eski Türklerde Göktürklerde, Uyurlarda, Türgişlerde Para**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Taşagıl, Ahmet (2002), “Göktürkler”, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 2**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Takáts, S. (1970), **Macaristan Türk Âleminden Çizgiler**, Çev: Sadrettin Karatay, 1000 Temel Eser, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul.

Turan, Osman (1979), **Türk Cihân Hakimiyeti Mefkûresi Târihi C.II**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul.

Turan, Osman (1999), **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, Boğaziçi Yayınları A.Ş., İstanbul.

Türkdoğan, Orhan (1996), **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, Turan Yayıncılık, İstanbul.

Usmanov, Mirkasım A. (2002), “Coçi Ulusunun Etnik Tarihinin Erken Gelişmesindeki Özellikleri Hakkında”, Çev: Nilüfer Erol, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 8**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Ünal, Mehmet Ali (2005), **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi Yayım Dağıtım Pazarlama Ltd.Şti., Isparta.

Ünal, Tahsin (2000), **Türk'ün Sosyo-Ekonomik Tarihi**, Berikan Elektronik Basım Yayım San. Ve Tic.Ltd.Şti., Ankara.

Yumanadi, Yakov Kuzmin, Pavel Kuleshov (2002), “Hazarlar”, Çev: Babür Turna, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 2**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Yücel, Muallâ Uydu (2002), “Hazar Hakanlığı”, Güzel, Hasan Celal, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.) **Türkler Cilt 2**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.